T.C.
İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK MİZAH BASININDA HARF DEVRİMİ

(1928-1938)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMAN SARISAKAL

İSTANBUL, 2020

T.C.
İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK MİZAH BASININDA HARF DEVRİMİ

(1928-1938)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMAN SARISAKAL

İSTANBUL, 2020

KABUL VE ONAY

Osman SARISAKAL tarafından hazırlanan "**Türk Mizah Basınında Harf Devrimi (1928-1938)**" adlı tez çalışmasının savunması 21.12.2020 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen jüri tarafından oy birliği /oy çokluğu ile İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	İmza
Danışman	
Dr. Öğr. Üyesi Murat LÜLECİ	……...
Üye	
Dr. Öğr. Üyesi Ürün ŞEN SÖNMEZ	……...
Üye	
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah DURMUŞ	……...

İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun

- - - - - - tarih ve..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

…….

Prof. Dr. Ali AKDEMİR

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "**Türk Mizah Basınında Harf Devrimi (1928-1938)**" başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmanın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

21.12.2020

OSMAN SARISAKAL

ÖZET

TÜRK MİZAH BASININDA HARF DEVRİMİ (1928-1938)
YÜKSEK LİSANS TEZİ
OSMAN SARISAKAL
İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

(DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ MURAT LÜLECİ)

İSTANBUL, 2020

Harf Devrimi, diğer Atatürk devrimleriyle karşılaştırıldığında dönemin en köklü değişimlerinden biri olmuştur. Asırlarca Arap alfabesinin kullanıldığı bir toplumun hızlı bir şekilde yeni Türk alfabesine geçmesi ancak gerçekleştirilen okuma seferberliğiyle mümkün olmuştur. Doğal olarak bu köklü dönüşüm, dönemin Türk ve dünya basını tarafından da yakından takip edilmiştir. Türk basınının önemli bir kısmı bu devrimi desteklemiş ve halkın yeni harfleri öğrenmesine yardımcı olmak için özel yayınlar yapmışlardır. Bu çalışmada Türk mizah basınında harf devriminin nasıl ele alındığı üzerinde durulmuştur. Harf Devrimi'nin; basın yayın hayatına olan etkisi, okuryazar oranının artması ve toplumun çağdaşlaması konularında ne gibi rol oynadığı irdelenmiştir. Araştırmada yer alan "Mizahın Kaynakları" başlığında Henri Bergson'un sınıflandırmasından önemli ölçüde yararlanılmıştır. Bu kapsamda Karagöz, Akbaba, Cem, Babacan ve Yeni Köroğlu dergileri ile Cumhuriyet ve Akşam gazetelerinde 1928-1938 yıllarında yayımlanan ve harf devrimini ele alan karikatürler incelenmiştir. Bu çalışmada döneme ait karikatür örnekleri verilerek harf devriminin karikatürlere yansıması gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Türk Harf Devrimi, Türk mizah edebiyatı, Siyasi karikatür, Dil-kültür.

ABSTRACT

THE ALPHABET REFORM IN TURKISH HUMOR PRESS (1928-1938)
MSC THESIS
OSMAN SARISAKAL
GRADUATE SCHOOL, ISTANBUL AREL UNIVERSITY
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

(SUPERVISOR: ASSIST. PROF. MURAT LÜLECİ)

İSTANBUL, 2020

The Turkish Alphabet Reform, when compared to the other reforms by Ataturk, is considered one of the most radical changes of modern Turkey. This change was made possible only through a literacy campaign in Turkish society, which had been using the Arab alphabet for centuries. Naturally, this radical change was followed by Turkish press and world press. A significant majority of the Turkish press supported the revolution and made special publications to help people to learn the new alphabet. The Turkish Alphabet Reform; Its effect on media life, the increase in the rate of literacy and its role in the modernization of the society are examined. Under the title of "Sources of Humor" in the study, the classification of Henri Bergson has been benefited significantly. This study focuses on how the Alphabet Reform is handled in the Turkish humor press. In this context, the cartoons published in Karagöz, Akbaba, Cem, Babacan and Yeni Köroğlu magazines and Cumhuriyet and Akşam newspapers in 1928-1938 and dealing with the alphabet revolution were examined. In this study, the reflection of the Turkish Alphabet Reform on cartoons is illustrated by giving examples of cartoons of the period.

Key Words: Turkish Republic, Turkish Alphabet Reform, Turkish humor literature, Political caricature, Language-culture.

ÖN SÖZ

Türkçe'nin Arap alfabesiyle yazılması ve bundan kaynaklanan sorunlar hakkındaki tartışmalar, Osmanlı Devleti döneminde 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamış ve zamanla artarak devam etmiştir. Arap harfleriyle yazılan bir sözcüğün birkaç farklı şekilde okunabilmesi, bu alfabedeki sesler ile Türkçe'deki sesler arasındaki uyumsuzluk, kitap basımında ve okuma yazma öğrenmede yaşanılan zorluklar, yeni bir alfabe isteyen kesimin öne sürdüğü sorunlar arasında bulunuyordu. Alfabe değişikliğine karşı olanlar ise böyle bir değişikliğin, toplumun geçmişiyle olan kültürel bağını koparak büyük bir zarara yol açacağını savunuyordu. Ayrıca tamamen dinî nedenlerle Arap alfabesi kullanımını savunan bir kesim de bulunmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından bu tartışmalar daha rahat bir ortamda yapılır hâle geldi. Alfabe değişikliğine hâlâ şiddetli bir şekilde karşı olan azımsanmayacak bir grup bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Atatürk, bu tartışmaların yeterince olgunlaştığını düşündüğü bir dönemde harf devrimi ile ilgili çalışmaların başlaması talimatını vermiştir. Bu amaçla 1928 yılında kurulan Dil Encümeni, Latin harflerini esas alan bir alfabe üzerinde çalışmalara başlamış; yazımı ve okunması kolay, Türk dilinin ses özelliklerine uygun en doğru kombinasyonu oluşturmak için çalışmıştır. Dil Encümeni kısa bir sürede çalışmasını tamamlamış ve bu çalışmanın sonucu 31 Temmuz 1928'de 'Elifba Raporu' olarak kamuoyuna duyurulmuştur. Encümen, yeni alfabenin uygulanabilmesi için 5-15 yıllık hazırlık dönemi öngörmekteydi. Ancak Mustafa Kemal Atatürk, bu süreyi çok uzun bulmuş ve yeni alfabenin 3 ay gibi kısa bir süre sonra uygulanması talimatını vermiştir.

Yeni bir alfabeye bu şekilde hızlı ve kesin olarak geçilmesi, bazı sorunları beraberinde getirebilirdi. Ancak Türkiye Cumhuriyeti bunu bir okuma yazma

seferberliği hâline getirmiş ve üstesinden gelmiştir. Bu noktada basın yayın kuruluşlarının yeni harflerin halka tanıtımında büyük katkıları olmuştur. Bazı gazeteler, harf devriminden önce kısmen yeni harflerle yayın yapmıştır. Gazetelerde okuma yazmayı yeni öğrenenler için özel olarak hazırlanmış eğitim sütunları da basılmıştır. Yeni alfabenin, eski alfabeye olan üstünlüğü karikatürlerle eğlenceli bir şekilde anlatılmış, genç-yaşlı herkesin okumayı öğrenmesini teşvik edici çizimler yapılmıştır. Bazılarında ise mizah bir kenara bırakılmış, genç cumhuriyetin hedefleri ciddi bir üslupla karikatürize edilmiştir.

Bu çalışmada, yoğun akademik çalışmaları arasında zamanını ayırarak bana yol gösteren ve yardımcı olan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Murat Lüleci'ye, ilgi ve desteğinden ötürü teşekkürlerimi sunarım. Tezimi titiz bir şekilde okuyan ve yapıcı katkılar sunup görüş bildiren Dr. Öğr. Üyesi Ürün Şen Sönmez ve Dr. Öğr. Üyesi Gülşah Durmuş'a teşekkür ederim. Ayrıca karikatür çalışmalarımda yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen, akademik anlamda her daim ufkumu açan, babam Araştırmacı-Tarihçi-Yazar Baki Sarısakal'a teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmam boyunca bana destek olan abime ve annem Şükriye Onar Sarısakal'a yardımlarından ve anlayışlarından ötürü sonsuz teşekkür ederim.

Osman Sarısakal

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT ii
ÖN SÖZ iii
İÇİNDEKİLER v
TABLOLAR LİSTESİ viii
ŞEKİLLER LİSTESİ ix
KARİKATÜRLER LİSTESİ x
GİRİŞ 1

1. BÖLÜM

GÜLME, MİZAH, KARİKATÜR

1.1. Gülme ve Mizah 8
1.1.1. Gülmenin Çeşitleri 11
1.1.1.1. Aristokratik Gülüş - Halk Gülüşü 11
1.1.1.2. Alaycı Gülüş - Neşeli Gülüş 12
1.1.1.3. Mizahî Gülme – Mizahî Olmayan Gülme 12
1.1.1.4. Doğal Gülme – Yapay Gülme 12
1.1.2. Mizah Kavramı 13
1.1.3. Mizahın Tarihi 16
1.1.4. Türk Mizah Tarihi 21
1.1.5. Mizah Kuramları 22
1.1.5.1. Üstünlük Kuramı 22
1.1.5.2. Uyumsuzluk (Zıtlık) Kuramı 24
1.1.5.3. Rahatlama Kuramı 25
1.1.6. Mizah Çeşitleri 26
1.1.6.1. Nükte 26
1.1.6.2. Hiciv 27
1.1.6.3. Acı Şaka 28
1.1.6.4. Tahkir 28
1.1.6.5. İroni 28
1.1.6.6. İstihza 29
1.1.6.7. Alay 29
1.1.7. Mizahın Kaynakları 30

1.1.7.1 Bergson'a Göre Mizahın Kaynakları 30
1.1.7.1.1. Biçim Komiği 30
1.1.7.1.2. Hareket Komiği 31
1.1.7.1.3. Durum Komiği 31
1.1.7.1.4. Karakter Komiği 32
1.1.7.1.5. Söz Komiği 33
1.2. Karikatür Kavramı ve Tanımı 33
1.2.1. Karikatürün Tarihi 35
1.2.2. Karikatürün Nitelikleri 41
Gerçeği Gösterme 41
1.2.2.1. Eleştiri 41
1.2.2.2. Eğlendirme Amacıyla Güldürme 41
1.2.2.3. Çizgiyle ve Sözle Mizah 41
1.2.3. Karikatürün ve Türkiyede'ki Tarihsel Gelişimi 42
1.2.4. Karikatür Edebiyat İlişkisi 45

2. BÖLÜM

HARF DEVRİMİ

2.1. Dil Encümeni Çalışmaları 49
2.2. Atatürk'ün Sarayburnu Söylevi 52
2.3. Yeni Türk Harflerinin Kabul Edilmesi 55
2.4. Millet Mektepleri 60

3. BÖLÜM

HARF DEVRİMİNİN TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL ALANDAKİ ETKİLERİ

3.1. Okuryazar Oranının Artması ve Millet Mektepleri 64
3.2. Basın Yayın Hayatının Canlanması 69
3.3. Toplumun Çağdaşlaşması ve Kültürel Değişimin Hızlanması 76

4. BÖLÜM

MİZAH DERGİLERİ KARİKATÜRLERİNİN ANALİZİ

4.1. Sözel ve Görsel Boyutta Karikatür İncelemeleri 83
4.1.1. Karikatür 1: Diyanet İşleri Dairesi'nin Türkçe hutbe hazırlığı 83
4.1.2. Karikatür 2: Başlıksız. 84
4.1.3. Karikatür 3: Gazimiz Türkçe harfleri öğretiyor. 85

4.1.4. Karikatür 4: Nasreddin Hoca'nın öğüdü. 86
4.1.5. Karikatür 5: Parayla değil sırayla. 87
4.1.6. Karikatür 6: Yedi senede öğretemedi; fakat yedi günde öğrendi. 88
4.1.7. Karikatür 7: Deveye hendek atlatmak. 89
4.1.8. Karikatür 8: Din hocaları da yeni harflerle yazmaya başladı. 90
4.1.9. Karikatür 9: Çocuklar yeni harfleri dedelerine öğretiyorlar. 91
4.1.10. Karikatür 10: Yeni harfleri genç, ihtiyar hecelerken. 92
4.1.11. Karikatür 11: 31 Ağustos 1928 zaferini tasid ederken. 93
4.1.12. Karikatür 12: Bursa ve Tekirdağ yeni harflerden imtihan verdi. 94
4.1.13. Karikatür 13: Dairede imzayı yeni harflerle atıyorlar. 95
4.1.14. Karikatür 14: Yeni harfleri öğrenmek için bütün millet çalışıyor. 96
4.1.15. Karikatür 15: Din hocamız da yeni harfleri öğrenmeye başladı. 97
4.1.16. Karikatür 16: Herkes kendi mektubunu kendisi yazacak. 98
4.1.17. Karikatür 17: Şehirler harıl harıl ders çalışıyor. 99
4.1.18. Karikatür 18: Gazi baba halk arasında çalışıyor. 100
4.1.19. Karikatür 19: Başkumandan yeni harf seferberliği teftişine çıktı. 101
4.1.20. Karikatür 20: Bütün milletin işi yeni harfleri öğrenmek oldu. 102
4.1.21. Karikatür 21: İmamı, muhtarı yeni harfleri öğrenmeye başladı. 103
4.1.22. Karikatür 22: Gazetemiz yeni Türk harfleriyle çıkacaktır. 104
4.1.23. Karikatür 23: Memurlar imtihan oluyorlar. 105
4.1.24. Karikatür 24: Gazi babamız baş muallim oldu. 106
4.1.25. Karikatür 25: Memurlar imtihanda muvaffak oldular. 107
4.1.26. Karikatür 26: Türkler esaret zincirinden kurtuldu. 108
4.1.27. Karikatür 27: Deveden inip otomobile binmek. 109
4.1.28. Karikatür 28: Hicret! 110
4.1.29. Karikatür 29: Arap harfleri tarihe karışıyor. 111
4.1.30. Karikatür: Sen de Türk harflerini öğreneceksin. 112
4.1.31. Karikatür: Mektepliler sütunu. 113
4.1.32. Karikatür: Bugün imtihanınız var. 114
4.1.33. Karikatür: Sade İstanbulda 1000 tane Millet mektebi açılıyor. 115
4.1.34. Karikatür 34: Eylülden itibaren derslere başlanacak. 116
4.1.35. Karikatür 35: 15 yaşından 45 yaşına kadar herkes okuyacak! 117
4.1.36. Karikatür 36: Her tarafta köylüler okuyup yazmayı öğreniyor! 118

4.1.37. Karikatür 37: Harf İnkılabı seferberliği, pişdar grubu. 119
4.1.38. Karikatür 38: 16'dan 40'a herkes mektebe gidecek. 120
4.1.39. Karikatür 39: Yarın Millet mektepleri açılıyor. 121
4.1.40. Karikatür 40: Millet Mektebi 1929. 122
4.1.41. Karikatür 41: Millet Mektepleri her tarafta açılıyor! 123
4.1.42. Karikatür 42: Millet Mektepleri'nin kapısı. 124
4.1.43. Karikatür 43: Bıçak kemiğe dayanınca 125
4.1.44. Karikatür 44: Gelen sene, giden sene. 126
4.1.45. Karikatür 45: Herkes okuyup yazıp efendi olacak! 127
4.1.46. Karikatür 46: Deve hendeği atlarken. 128
4.1.47. Karikatür 47: Yeni harflere ezeli kitap. 129
4.1.48. Karikatür 48: Majeskül harfleri. 130
4.1.49. Karikatür 49: İhtiyar bacılar bile okuyup yazmak istiyor. 131
4.1.50. Karikatür 50: Artık seyyar arzuhalcılara iş kalmadı. 132
4.1.51. Karikatür 51: Genç Türk inkılabının güneşi ve Arap harfleri 133
4.1.52. Karikatür 52: Harf İnkılabının yıl dönümü münasebetile. 134
4.1.53. Karikatür 53: Seven arkamdan gelsin. 135
4.1.54. Karikatür 54: Tahsil aşkı. Mazi ile istikbal. 136
4.1.55. Karikatür 55: Arap ve Acem çetesinin idamı. 137
4.1.56. Karikatür 56: Yeni senenin millete hediyesi. 138
4.1.57. Karikatür 57: Dil encümeni, Türkçemiz güzelleştiriyor. 139
4.1.58. Karikatür 58: Halis Türkçe yaşayan Türkçe'dir. 140
4.1.59. Karikatür 59: İlk tahsil Türk mekteplerinde olacak! 141
4.1.60. Karikatür 60: Öz dilimizi kullanacağız! 142
4.1.61. Karikatür 61: Bir zamanlar saray milletin dilini bağlardı. 143
4.1.62. Karikatür 62: Kendi dilimizle konuşalım. 144
4.1.63. Karikatür 63: Memurlar öz Türkçe kelimeler kullanacak. 145
4.1.64. Karikatür 64: Latin harfleri ve Arap harfleri mücadelesi. 146
4.2. Dönemin Sosyo-Kültürel Ortamının Karikatürlere Yansıması 148
SONUÇ 150
KAYNAKÇA 153
ÖZGEÇMİŞ 160

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1. Dört elemente karşılık gelen insanî özellikler 15
Tablo 1.2. Mizah Çeşitleri 26
Tablo 3.1. Millet Mektepleri'nin yıllara göre faaliyetleri 68
Tablo 3.2. 1928 Aralık İstanbul'da gazete tirajları 71

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1. L'Illustration'un 13 Ekim 1928 tarihli sayısı kapağı 57
Şekil 2.2. Milliyet Gazetesi 3 Teşrinisani 1928 tarihli sayısı 60
Şekil 3.1. Yeni harflerle Türkçe dersleri (Milliyet, 7 Eylül 1928) 72
Şekil 3.2. Cumhuriyet, 03.02.1929 tarihli sayısından 74
Şekil 3.3. Maynard Owen Williams'ın makalesinden fotoğraflar 81

KARİKATÜRLER LİSTESİ

Sayfa

Karikatür 1: Diyanet İşleri Dairesi'nin Türkçe hutbe hazırlığı. 83
Karikatür 2: Başlıksız. 84
Karikatür 3: Gazimiz Türkçe harfleri öğretiyor. 85
Karikatür 4: Nasreddin Hoca'nın öğüdü. 86
Karikatür 5: Parayla değil sırayla. 87
Karikatür 6: Yedi senede öğretemedi; fakat yedi günde öğrendi. 88
Karikatür 7: Deveye hendek atlatmak. 89
Karikatür 8: Din hocaları da yeni harflerle yazmaya başladı. 90
Karikatür 9: Çocuklar yeni harfleri dedelerine öğretiyorlar. 91
Karikatür 10: Yeni harfleri genç, ihtiyar hecelerken. 92
Karikatür 11: 31 Ağustos 1928 zaferini tasid ederken. 93
Karikatür 12: Bursa ve Tekirdağ yeni harflerden imtihan verdi. 94
Karikatür 13: Dairede imzayı yeni harflerle atıyorlar. 95
Karikatür 14: Yeni harfleri öğrenmek için bütün millet çalışıyor. 96
Karikatür 15: Din hocamız da yeni harfleri öğrenmeye başladı. 97
Karikatür 16: Herkes kendi mektubunu kendisi yazacak. 98
Karikatür 17: Şehirler harıl harıl ders çalışıyor. 99
Karikatür 18: Gazi baba halk arasında çalışıyor. 100
Karikatür 19: Başkumandan yeni harf seferberliği teftişine çıktı. 101
Karikatür 20: Bütün milletin işi yeni harfleri öğrenmek oldu. 102
Karikatür 21: İmamı, muhtarı, hacısı yeni harfleri öğrenmeye başladı. 103
Karikatür 22: Gazetemiz tamamen yeni Türk harfleriyle çıkacaktır. 104
Karikatür 23: Memurlar yeni Türk harflerinden imtihan oluyorlar. 105
Karikatür 24: Gazi babamız Millet Mekteplerine baş muallim oldu. 106
Karikatür 25: Memurların hemen hepsi imtihanda muvaffak oldular. 107
Karikatür 26: Türkler arap harflerinin esaret zincirinden kurtuldu. 108
Karikatür 27: Deveden inip otomobile binmek. 109
Karikatür 28: Hicret! 110
Karikatür 29: Arap harfleri tarihe karışıyor. 111
Karikatür 30: Sen de Türk harflerini öğreneceksin. 112

Karikatür 31: Mektepliler sütunu. 113
Karikatür 32: Bugün imtihanınız var. 114
Karikatür 33: Sade İstanbulda 1000 tane Millet mektebi açılıyor. 115
Karikatür 34: Eylülden itibaren derslere başlanacak..... 116
Karikatür 35: 15 yaşından 45 yaşına kadar herkes okuyacak! 117
Karikatür 36: Her tarafta köylüler okuyup yazmayı öğreniyor! 118
Karikatür 37: Harf İnkılabı seferberliği, pişdar grubu. 119
Karikatür 38: 16'dan 40'a herkes mektebe gidecek. 120
Karikatür 39: Yarın Millet mektepleri açılıyor. 121
Karikatür 40: Millet Mektebi 1929. 122
Karikatür 41: Millet Mektepleri her tarafta açılıyor! 123
Karikatür 42: Millet Mektepleri'nin kapısı. 124
Karikatür 43: Bıçak kemiğe dayanınca ültimatom..... 125
Karikatür 44: Gelen sene, giden sene. 126
Karikatür 45: Herkes okuyup yazıp efendi olacak!..... 127
Karikatür 46: Deve hendeği atlarken. 128
Karikatür 47: Yeni harflere ezeli kitap..... 129
Karikatür 48: Majeskül harfleri. 130
Karikatür 49: İhtiyar bacılar bile okuyup yazmak istiyor. 131
Karikatür 50: Artık seyyar arzuhalcılara iş kalmadı. 132
Karikatür 51: Genç Türk inkılabının güneşi ve Arap harfleri..... 133
Karikatür 52: Harf İnkılabının yıl dönümü münasebetile. 134
Karikatür 53: Seven arkamdan gelsin. 135
Karikatür 54: Tahsil aşkı. Mazi ile istikbal. 136
Karikatür 55: Arap ve Acem çetesinin idamı. 137
Karikatür 56: Yeni senenin millete hediyesi. 138
Karikatür 57: Dil encümeni, Türkçemiz güzelleştiriyor. 139
Karikatür 58: Halis Türkçe yaşayan Türkçe'dir. 140
Karikatür 59: İlk tahsil Türk mekteplerinde olacak! 141
Karikatür 60: Öz dilimizi kullanacağız! 142
Karikatür 61: Bir zamanlar saray milletin dilini bağlardı. 143
Karikatür 62: Kendi dilimizle konuşalım. 144

Karikatür 63: Memurlar öz Türkçe kelimeler kullanacak. 145
Karikatür 64: Latin harfleri ve Arap harfleri mücadelesi. 146

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, modern Türkiye Cumhuriyet'nin ilân edilişinin beşinci yılında, 1 Kasım 1928 günü ilân edilen ve "Türk Harf İnkılabı", "Türk Harf Devrimi" gibi adlandırmalarla anılan tarihî olayın Türk mizah basınındaki yansımalarını incelemektir. Yeni kurulan cumhuriyetin eğitim, kültür, bilim, sanat ve sosyal yaşamını derinden etkileyecek bu olayın 'ihtilal', 'inkılap' ve 'devrim' biçiminde birbirinden farklı adlandırmalarla karşılandığı bilinmektedir. Örneğin, Türk devrimi ve Türk inkılabı kavramları sıklıkla birbirinin yerine kullanılır (Kongar, 2011: 19). İhtilal ve inkılap sözcükleri arasındaki anlam farkı, 1908 Meşrutiyet'iyle birlikte bir ölçüde netleşmiştir. Bu dönemde 'ihtilal' sözcüğü 'kurulu bir hükümeti güç kullanarak yıkıp yerine başka bir hükümet kurmak' anlamına gelmekteydi. Öte yandan 'inkılap' sözcüğü, 'meclis, hükümet veya çeşitli bürokratik kurumlar tarafından belirlenerek idarî, iktisadî ve kültürel alanlarda uygulanması düşünülen değişimler' anlamına gelmekteydi. Başka bir ifadeyle inkılap, kurulu bir hükümeti veya devlet modelini değiştirmek, ortadan kaldırmak için yapılan bir girişimi değil, bu kurumlar vasıtasıyla kurulu düzen üzerinde değişiklikler yapılması anlamını taşıyordu (Berkes, 1982: 135-136).

Devrim ise, Türkçe'nin sadeleşme döneminde yaygınlaşmaya başlayan ve anlam sınırları geniş olan bir kelimedir. Sadece siyasal olarak değerlendirildiğinde ihtilal terimine karşılık gelirken; toplumsal, ekonomik ve siyasî bağlamda ele alındığında inkılap terimine karşılık gelmektedir. Dolayısıyla 'devrim' kullanıldığı yere göre 'ihtilal' ve 'inkılap' terimlerine karşılık gelebilmektedir. Bir ülkede meydana gelen her büyük değişimin veya olayın devrim olarak tanımlanamayacağına yönelik görüşler dile getirilmiştir. Bir olayın devrim olarak nitelenebilmesi için iktidarın dayandığı güçlerde değişiklik oluşturması gerekir. Bu sebeple Kongar, hükümet değişimi, hükümet darbesi, isyan gibi olayların sonuçları değerlendirilmeden devrim olarak kabul edilemeyeceği görüşündedir. (Kongar, 2011: 21-22).

Devrimler siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik yönleri olan ve genellikle köken olarak uzun bir geçmişten beslenen olaylardır. Türk Harf Devrimi de erken dönemlerde fark edilen bir sorunun ortaya konulması, ardından açıkça tartışılması ve çözüm önerilerinin getirilmesi sürecinin bir sonucu olarak ger-

çekleşmiştir. Anadolu Türkleri tarafından yüzyıllarca kullanılan Arap harflerinin Türkçe ile uyumsuzluğu ciddi sorunlara yol açmaktaydı. Sesli harflerle ilgili uyumsuzluk, Türkçe seslere karşılık gelmeyen Arap harfleri, hem yazmayı zorlaştırmış hem de yazı dilinin doğru biçimde okunmasını güçleştirmiştir. Bu uyumsuzluk, Osmanlı toplumunda okuma yazma oranlarının düşük olmasının nedenleri arasında gösterilmiştir.

Harf Devrimi'nin köklerinin 19.yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde etkisini kademe kademe göstermeye başlayan modernleşme ve milliyetçilik akımlarında olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle bu devrim, uzun bir olgunlaşma süreci yaşayan Türk modernleşmesinin bir sonucuydu. 19.yüzyılda mühendislik ve tıp gibi alanlarda modern tarzda eğitim vermeye başlayan Osmanlı eğitim kurumlarında terminoloji konusunda sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bilim ve teknolojideki ilerlemeler çok uzun bir süredir Avrupa medeniyetinin tekelinde kalmıştı. Dolayısıyla bu alanlara ait terminoloji de başta Fransızca olmak üzere çeşitli Avrupa dillerine aitti. Modern Osmanlı okullarında kullanılmak üzere Avrupa dillerinden yapılan çevirilerde Osmanlı Türkçesinden kaynaklı sorunlar yaşanıyordu. Bilimsel terimlere karşılık olarak ya Türkçe yeni kelimeler ya da bunların Arapça karşılıkları bulunuyordu. 19.yüzyılda bile Osmanlı okullarında sistematik bir Türkçe eğitimi verilemediğinden tüm bilimsel terimlere Türkçe karşılık bulmak oldukça zordu. Bu noktada bilimsel literatürde Türkçe ve Arapça çevirilerden kaynaklı bir kargaşa ortaya çıkmıştı. Artık bu gibi sorunlara çözüm üretmek için küçük de olsa bazı adımlar atılmaktaydı. Örneğin, Batı'daki tıp kitaplarını Türkçe'ye çevirmek için bir komisyon kuruldu. Fuat Paşa da yapılan çevirilerde kullanılan dilin basit olması için yeni tercümelerin hükümet tarafından kontrol edilmesi için talimatlar verdi. Buna rağmen Fuat Paşa bu talimatlar uygulamaya konulmadan önce hayatını kaybetti ve yapılan çevirilerde Arapça terimler kullanılmaya devam etti. Öte yandan bu dönemde Türk yayın hayatındaki yerini almaya başlayan gazeteler, Türkçe'nin sadeleşmesi konusunda önemli vazifeler görmüştür (Mardin, 1991: 165-166). Ayrıca bu gazeteler, dil ve alfabe konusunda aydınların görüşlerini dile getirmeleri ve yeni tartışmalara zemin hazırlayan yerler olmaları açısından da önemlidir.

Osmanlı bürokrasisi ve aydınlarının Tanzimat döneminde en yoğun biçimde tartıştıkları konuların başında, Osmanlı Devleti'nin hızla gelişen Batı

karşısındaki geri kalmışlığı gelir. Uzun bir süre çareyi askerî alanda ıslahat yapmakta bulan devlet adamları, bir süre sonra eğitim sahasının öneminin farkına varmıştır. Bu dönemde Münif Paşa, Fuat Paşa, Mithat Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi isimler, eğitimi geliştirme konusunda çalışmalar yapmışlardır. Bu dönemde eğitim problemi üzerinde düşünenlerin karşılarına çıkan ilk mesele, toplum içindeki okuryazarlık oranı olmuştur. Batıda okuryazarlığın giderek yaygınlaştığı bu dönemde Osmanlı toplumu benzer bir atılım gösterememiştir. Bu soruna çözüm bulmak isteyenler ilk olarak Arap alfabesini tartışmaya başlamıştır (Şimşir, 2008: 18). Bu dönemde, Türkçe'nin Arap harfleriyle yazılışı sorununu Mehmet Münif Paşa tartışmaya açmıştır. Paşa, 12 Mayıs 1862'de Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de verdiği nutkunda yazı sisteminde yapılacak ıslahatın, okuma ve yazma için mümkün olduğunca kolaylık sağlayacağını belirtmiştir. Var olan yazı sisteminde hareke kullanılmamasından kaynaklanan sorunları kelimeler üzerinden göstermiştir (Tansel, 1953: 224).

1860'ların sonlarına gelindiğinde yazarların gazetelerde açık bir şekilde alfabe tartışması yaptıkları görülmektedir. Terakki Gazetesi'nin 31 Temmuz 1869 tarihli nüshasında 'Hayrettin' imzasıyla yayımlanan bir yazıda Arap harfleri Kur'an harfleri olduğu için Türklerin bu yazıyı terk etmek istemeyecekleri; ancak bu harfler değiştirilmedikçe de ülkede ilerlemenin mümkün olmayacağı belirtilmiştir. Bu ifadeler, gazeteler arasında bir tartışma başlatmıştır. Ebüzziya Tevfik, bu görüşe tepki göstererek karşı yazılar yazmıştır. Ona göre eğitimin geliştirilmesiyle kullanılan harflerin bir ilgisi bulunmamaktadır. Bu ancak yönetim anlayışının değiştirilmesiyle mümkün olabilir. Ayrıca harflerin değiştirilmesiyle mevcut kitapları kimsenin okuyamayacağı gibi bir sorunla karşılaşılacaktır. Bu tartışma, Terakki ve Ruzname-i Ceride-i Havadis gazetelerinde çıkan karşılıklı yazılarda bir süre daha devam etmiştir (Şimşir, 2008: 27). Gazeteler vasıtasıyla yapılan bu tartışmalar kamuoyunun oluşması ve yeni tartışmaların açılması adına önemli rol oynamıştır. Bu gelişmeler, uzun bir müddet sonunda gerçekleşecek devrimin destekleyici parçaları olmuştur.

Sultan II. Abdülhamid döneminde harf meselesi tartışılmaya devam etmiştir. 'Huruf davası' başlığı altında Ebüzziya Tevfik, Necib Asım ve Namık Kemal gibi isimler bu konudaki görüşlerini ve karşı görüşlerini bildirerek tartışmanın olgunlaşmasına katkıda bulunmuşlardır. II. Meşrutiyet'in ardından

mevcut harflerin ıslahı ve Latin harflerine geçiş konusundaki tartışmalar, daha yüksek bir tonda devam etmiştir. Devlet ve özel teşebbüsler aracılığıyla encümenler ve cemiyetler kurularak harflerin ıslahı konusunda çeşitli öneriler getirilmiştir. Bunlardan biri de hurûf-ı munfasıla (ayrışış harfler) yöntemidir. Bu yönteme göre kelimeleri oluşturan harfler birleştirilmeden, ayrı ayrı yazılacaktı. Bazı işaretler ve gerekli görülen yerlerde sesli harfler kullanılarak okumaya yönelik kolaylıklar sağlanacaktı. Bu öneri alfabe değişikliğine taraftar olmayan ve mevcut harflerin ıslahını savunan kesim tarafından kabul görmüştür (Uyanık-Çam, 2014: 192-193). Ortaya atılan bir diğer öneri, 'Enveri Yazı'dır. Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından düzenlenen bu sistem, ordu içi haberleşmede kullanılmak üzere tasarlanmıştır (Şimşir, 2008: 53-54). Ancak Arap alfabesi üzerindeki bu ıslah çabaları fayda getirmeleri bir yana, okumayı zorlaştırarak başarısızlığa uğramıştır.

II. Meşrutiyet ikliminde teşebbüs edilen Arap harflerinin ıslah edilerek Türkçe için daha kullanışlı bir hâle getirilmesi girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak Türkçe'ye uygun bir alfabeye geçilmesi görüşü öne çıkar. Garpçılardan Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı ve Abdullah Cevdet gibi isimler; hem *İçtihad*'daki yazılarında hem de bağımsız yayınlarında artık Latin harflerine geçilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir (Uyanık-Çam, 2014: 194).

Yazı sistemiyle ilgili tartışmaların yanında dilde sadeleşme yanlılarının girişimleri de devam etmekteydi. Bunlardan biri Mehmet Fuat Köprülü'nün 1921'de Tevhid-i Efkâr gazetesindeki makalesinde önerdiği 'Türkî-i Basit' akımıdır. Bu akımın hareket noktası 16.yüzyıldan itibaren divan şiirinde aşırı şekilde kullanılan yabancı dil unsurlarından doğan rahatsızlıktır. Köprülü'nün önerisi, Arapça ve Farsça kelime ve terkiplere fazla yer verilmeyerek sade bir Türkçe ile şiir yazılmasıdır. Köprülü'nün dikkat çektiği bu akım dönemin önde gelen isimlerinden Nihal Atsız, Agah Sırrı Levend, Nihad Sami Banarlı ve Ahmet Kabaklı tarafından da benimsenmiştir (Aynur, 2012: 555).

Cumhuriyet öncesi dönemde uzun bir süre zarfında harf meselesi ve dilde sadeleşme konusunda ortaya atılan düşünceler belirli bir olgunluğa erişmişti. Cumhuriyetle birlikte gelen reformcu iklim harf konusunda yapılacak bir devrimin önünü açmaktaydı. Ancak Türkçe'nin yazılırken en doğru harf sisteminin

seçilmesi ve yeni sistemin uygulamaya geçirilmesi için bir yöntem hazırlanması gerekiyordu. Bu nedenlerden zamana ve çalışmaya ihtiyaç vardı. Ayrıca bürokrat ve aydınlar arasında tartışılan bu meselenin toplum katında kabul görebilmesi için kamuoyu oluşturulması gerekecekti.

Bu dönemde 17 Şubat 1923'te başlayan İzmir İktisat Kongresi'nde Latin harflerine geçilmesine ilişkin bir öneri verilmiştir. Ancak bu öneri, aralarında dönemin önde gelen isimlerinden Kazım Karabekir'in de bulunduğu bir kesimin tepkisine neden olmuştur. Buna rağmen, Arap harflerinin okuryazarlık oranına olumsuz etkisi öne çıkarılmış ve 1924-1928 dönemi, Harf Devrimi'nin hazırlık dönemi olarak geçmiştir. 1928'de kurulan Dil Encümeni, Latin harfleri esasına dayanan bir Türkçe alfabe için detaylı ve hızlı bir çalışma yapmıştır. Encümen, Anadolu Türkçesi'ne en uygun harfleri tespit edebilmek için Latin harfli çeşitli alfabeleri incelemiştir. İşte bütün bu çalışmaların sonucunda uygun görülen bir alfabe hazırlanmıştır (Şimşir, 2008: 89).

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1 Kasım 1928'de kabul edilen yasayla hayata geçirilen ve cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan sosyal ve kültürel devrimlerden biri olan Türk Harf Devrimi ve bunun Türk mizah basınına yansımaları, bu tezin ana konusunu oluşturmaktadır. Türk Harf Devrimi, Osmanlı coğrafyasında çok uzun bir süre kullanılan ve âdeta Osmanlı etkisinin bir sembolü olan Arap harflerini kaldırıp yerine Latin kökenli ve Türkiye'ye özgü yeni harfler getirerek büyük ve köklü bir değişime neden olmuştur. Bu olay, etki ve sonuçları açısından devrim teriminin anlam çerçevesine kolaylıkla girmektedir.

Gerçekleşen bir devrimin propagandası, uygulanışı ve toplum katında kabul görmesi konularında basın yayın organları hayati bir önem arz etmekteydi. Söz konusu olan harfler olduğu için basın yayın organlarının önemi daha da öne çıkmıştır. Bu noktada, 1 Aralık 1928 tarihli Cumhuriyet Gazetesi Harf Devriminde basının rolünü somut bir şekilde göstermektedir. 'Türk Matbuat Hayatında Tarihi Bir Gün: 1 Kânunuevvel 928' manşetiyle ve Latin harfleriyle okuyucusunun karşısına çıkan gazete, sadece matbuat organları için değil Türk tarihi için önemli bir dönüm noktasını işaret etmektedir. Adı geçen gazete, bu tarihî nüshasında 'Yeni Yazı' başlığı altında okurlarına Harf Devrimi'ni şu şekilde anlatmıştır:

> “Bugün, bütün Türk matbuatı baştan başa Lâtin esasından alınma yeni Türk harfleriyle çıkıyor. Yeni yazının umumiyetle hayata ilk tatbiki, şerefli Türk matbuatının oldu. Bugün, Türk hayatında çok büyük, tarihî bir gündür. O tarihî günü tatbikatı ile beraber kaydetmek şerefine mazhar olan Türk matbuatı, bu mazhariyetten dolayı kendini ne kadar bahtiyar saysa yeridir. Hiçbir inkılâp, kolaylıkla, insana hiç zahmet ve hatta bazen zarar vermeksizin tahakkuk edivermez. Öyle olsa, inkılâplar bu kadar kıymetli olmazdı. Denilebilir ki inkılâpların zorlukları, zahmetleri ve mihnetleri nisbetinde büyük olur. Harf ve yazı inkılâbı da böyledir. İptidaları hepimiz biraz zorluk görürüz ve bir parça zahmet çekeceğiz. Fakat neticenin parlaklığı yanında bu zorlukların ve bu zahmetlerin çok gölgede kaldıkları ve kalacakları muhakkaktır. Düşünmeli ki bu yazı inkılâbı sayesinde aziz Türkiyemiz, bir seneden az bir zaman zarfında medeniyetin ve marifetin hakiki anahtarını elde etmiş olmak noktasından tamamen Avrupa’ya benzeyecektir.”

Burada belirtildiği gibi Harf Devrimi’nin uygulandığı alanlardan ilki basın yayın organları olmuştur. Bu köklü değişim, kısa vadede bazı sorunları beraberinde getirmekteydi. Basım işinin Latin harfleriyle yapılacak olması matbaacılar için bazı teknik sorunlara yol açmıştı. Ayrıca matbaa çalışanlarının yeni düzene alışması ve deneyim kazanmaları için zamana ihtiyaçları vardı. Öte yandan, başlangıçta yeni harflerle basılan gazeteleri okuyabilecek vatandaş sayısının az olması, gazetelerin okur kitlesini kaybetmesine ve dolayısıyla ekonomik kayba uğramasına neden olacaktı. Yukarıdaki yazı, basın yayın organlarının tüm bu zorlukları ve yaşanması muhtemel diğer problemleri karşılamaya hazır olduğunu göstermektedir. Gazeteler, yeni harflerin uygulanmasıyla birlikte yaşayacakları sorunları sıkıntıları azaltmak için önceden bazı tedbirler almışlardı. Harf kanunu çıkmadan önce gazetelerin bazı sayfaları yeni harflerle basılmaya başlanmıştı. Ayrıca gazeteler, okur kitlelerine yeni harflerle okuma öğretmek için de olanaklarını kullanmışlardır. Gazetelerde yeni harflerle okuma öğreten özel bölümler ayrılmış ve ders niteliğinde yayınlar yapılmıştır.

Harf Devrimi’nin hazırlık ve uygulama aşamalarında gazeteler önemli bir rol üstlenmiştir. Benzer şekilde mizah basını da bu devrimin hayata geçirilmesinde ve başarıya ulaşmasında önemli pay sahibidir. Mizah basınında yapılan yayınları diğer yayın unsurlarından ayıran bazı özellikleri vardır. Tek bir karikatür, onlarca sayfa anlatılabilecek ayrıntıya eş değer bir mesajı verebilir. Mizahı ve abartı sanatını kullanan karikatür, verilmek istenen mesajı çarpıcı bir

şekilde gözler önüne serebilir. Mizah basını, cehaletle mücadele için bu devrimin şart olduğunu vurgulamıştır. Devrimin hedeflerinden biri genç yaşlı ayırımı olmaksızın herkesin eğitim olanaklarından faydalanmasını sağlamak ve okuma-yazma oranını olabildiğince arttırmaktı. Okur kitlesi itibari ile orta ve ileri yaş kesimlerine hitap eden mizah basını, bu konuda halka ulaşmak için önemli bir araç olmuştur. İnsanların ön yargılarını kırmak için etkileyici yayınlar yapılmış ve devrime karşı duranlara tepki gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜLME, MİZAH, KARİKATÜR

1.1. Gülme ve Mizah

Gülme eyleminin insanî olması gibi, gülmeye zemin hazırlayan gülünçlük de insana özgü bir hâl, Batı'da 'human condition' ibaresi ile ifade edilen bir insanlık durumudur. İnsanlık durumunun, doğum, büyüme, duygusallık, çatışma, ahlâk gibi temel insanî olay ve durumları içine aldığını düşündüğümüzde, gülünç olma hâlinin de bu temel insanî durumlarla çok yakından ilişkili olduğu sonucuna varılabilir. Bu anlamda gülme ve mizah üzerinden yapılacak bir yakın okuma, onun belli bir zaman ve mekândaki insanlık durumunun ortaya konması anlamına gelecek, gülmenin yakın okuması insanın yakından okunmasına dönüşecektir. Aristoteles, gülme eylemini, insanın ayırt edici özelliklerinden biri olarak kabul etmiş ve onu özellikle hayvanlardan farklı kılan bir özellik saymıştır. Antik dönem tıp çalışmalarında gülme ve sağlık arasında bir ilişkinin var olduğundan söz edilir. Örneğin Democritus ve Heraclitus, felsefî yazılarında gülme eylemi üzerinde özellikle durmuşlar, gülünçlüğü de bir insanlık durumu olarak ele almışlardır.

Gülmenin bir insanlık durumu olarak belirlenmesinin ardından yapılacak şey, bu insanlık durumunun karmaşıklığını anlamlandırma çabası içine girmektir. Doğum, büyüme, duygusallık, çatışma ve ahlak gibi insanlık durumları; nasıl sabit değil dinamik, yüzeysel değil derin, basit değil karmaşık süreçleri içeriyorsa, gülme ve gülünç olma da, çok yönlü bir olgu olarak karşımıza çıkar. Bergson'un 'mizah, toplumun gelenekten ve beklenenden kopanları eleştirmek ve gereksiz hassasiyetleri cezalandırmak ve düzeltmek için kullandığı bir silahtır' sözünden hareket edecek olursak, şu durumda toplumların mizahın kullanımı ile tarihin gidişatı arasında güçlü bir bağdan söz etmek mümkün hâle gelecektir (Cameron 1999: 5).

Gülme ve mizah üzerine yapılan incelemelerin sayıca çokluğu göz önüne alındığında, kavram yanılgılarının önüne geçmek adına her iki kavrama da kısaca değinilmesi gerekmektedir. Gülmek eylemi, insanlara özgü bir eylemdir. İnsanî olan şeyler için gülünç kavramından bahsedebiliriz. Birçok filozof tarafından 'gülen hayvan' olarak tanımlanmış olan insanı aslında 'güldüren

hayvan' olarak tanımlayabiliriz. Çünkü diğer hayvanlar ve bazı cansız nesneler güldürmeyi başarsa bile bu durum onların insanla olan benzerliklerine, insanların onlarda bıraktığı etkiye bağlıdır (Bergson, 2014: 5). Hayvan ve cansız varlıklarda görülse bile insanın zihin süzgecinden geçmeyen bir güldürü öğesi**,** gülme eylemine kaynaklık edemez.

Gülmenin ortaya çıkabilmesi için bazı koşulların gerçekleşmesi gerekir. Bu koşullardan birisi 'duygusuzluk' durumudur. Gülünç şeyler, çarpıcı etkilerini gösterebilmek için dingin bir ruhsal yüzey arar. Bu yüzeyin doğal ortamı kayıtsız olmaktır ve gülmenin en büyük düşmanı insanın duygularıdır. Acıma duygusunu hissettiğimiz kişilere gülebilmek için önce bu duygumuzu dizginlememiz gerekmektedir. Gülmenin etkisini gösterebilmesi için kalbin bir anlık dahi olsa duygusuzlaşması gerekir (Bergson, 2014: 6). Bir olayı gülünç olarak nitelendirmemiz, duygularımızın o an için paranteze alınmasından kaynaklanmaktadır.

Gülünç bir olayın sadece bir kişinin aklına hitap etmesi yeterli değildir. Çünkü gülünç; saf akla hitap eden, diğer akıllarla ilişki hâlinde olması gereken bir kavramdır. Kendisini yalnız ve diğer insanlardan yalıtılmış hisseden insanın gülünç olandan keyif alması mümkün değildir. Gülme, belirgin bir ses değildir. Yankılanarak uzayıp dağılmak isteyen bir şeydir. Bu yankı sonsuzluğa ulaşmaz. Geniş bir dairede dolaşabilir ancak bu dairenin yine de sınırları vardır. Dolayısıyla gülmemiz, her daim bir insan topluluğunun gülmesidir (Bergson, 2014: 7). Gülmek, ortak bir hayat içinde yaşayan insanların birlikte paylaştıkları toplumsal bir eylemdir.

Bergson; gülmeyi, ' toplumdışı insana içinde yaşadığı toplum tarafından verilen ceza' olarak tanımlamıştır. Bergson'a göre gülmenin amacı açık bir şekilde söylenmese de karşı tarafı aşağılamak ve o insanda davranış değişikliği meydana getirme isteğidir. Modern anlamda ruhbiliminin kurucularından Bain ise gülmeyi 'bir insanda rakibine karşı galip gelmek için ortaya çıkan bir durum' olarak değerlendirmiştir (Koestler, 1997:40-41). Bu tanımlamalar, gülmenin toplumsal yapıdan ayrılmayan yönünü ortaya çıkarmaktadır.

Filozoflar, gülmeyi insanların fizyolojik ve psikolojik yönlerine vurgu yaparak tanımlamışlardır. İmmanuel Kant, "yıkılan bir umudun hiçliğe doğru ani değişiminden doğan bir duygu"; John Dewey, "sinirlerin aniden boşalma-

sı"; Konrad Lorenz ise "kontrol altına alınmış bir saldırganlık durumu" olarak tanımlarlar. Morreal'e göre gülme, çok savunmasız kaldığımız bir anda, karşı karşıya kaldığımız herhangi bir duruma karşı yumuşak bir tepki veremediğimiz anlarda ortaya çıkar (Emeksiz, 2010: 55). Her bir tanımın merkezinde insan davranışları bulunmaktadır.

Mizah da tıpkı gülme gibi birbirinden farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. İlkçağ Yunan düşünürleri, mizahın politikadan sanata kadar bir çok alanda önemli bir işlev üstlendiğini belirtmişler, aynı zamanda onu retoriğin önemli bir unsuru olarak kabul etmişlerdir. Daha yakın dönemde Kant, mizahı "anlamanın/anlayışın temsilleriyle oynamak" olarak ele almıştır. Şu durumda mizah, herşeyden önce bir "dil hadisesi"dir. Bununla birlikte dilin sosyal yaşam ile ayrılmaz bağlantısı düşünüldüğünde, mizahın öncelikle bir dil hadisesi olduğu düşüncesi kabul görse bile, dilin sosyal yaşam ve kültürle olan yakın ilgisinden dolayı, mizahı sosyal yaşamın da ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmemiz bir zorunluluk olarak kendisini gösterecektir.

Mizah'ın sosyal yaşamdaki rolü konusunda Henri Bergson ile Sigmund Freud'un birbirine zıt iki görüşü benimsediklerini söylemek mümkün görünmektedir. Bergson'a göre mizah, toplumdaki aşırı düşünceye sahip olanları, toplumun alışıldık mizah anlayışının içine çekerek, onları toplumsal kurallara uymaya teşvik ederken, Freud'a göre mizah, topluma karşı gizli bir başkaldırıdır. Bergson ve Freud'un yaklaşımlarını bir an için benzer bir çerçevede ele aldığımızda mizahın bir yandan siyasî ya da toplumsal olanı desteklemek, diğer yandan da yine siyasî ya da toplumsal olana karşı çıkmak türünden motivasyonlarla ortaya çıkabileceği sonucuna varılabilecektir. Diğer yandan ister yazılı ister sözlü olsun, mizah, insanın sosyal anlatısının da en güçlü yanlarından birini oluşturur (Haldon 2004: 55).

Gülmenin ortaya çıkmasının hazırlayacılarından ve mizahın da gösterim alanlarından biri olarak kabul edilebilecek olan karikatür, İtalyanca "yüklemek" anlamındaki "caricare" kökünden türemektedir. Mizah gibi karikatür türünün de tarihte sosyal mesaj verme rolü üstlendiği görülmektedir. Bu anlamda, mizahın bir gösterim alanı olarak karikatür, son yıllarda siyasî karikatür söylemi (political cartoon discourse) olarak anılan bir türün çerçevesinde değerlendirilmektedir. Juana I. Marín-Arrese, bu alanı şu şekide tarif eder:

"Siyasî karikatür söylemi, karikatürcünün eleştirel duruşunun anlatımındaki değerlendirici boyut ile kamusal veya politik figürlerin ve/veya güncel sosyo-politik olayların resimli temsilinde, karikatür, mizah ve hicvin birleştiği bir söylem ve iletişim türünü ifade eder"). (Marín-Arrese, 2020: 153)

Karikatürün, kamusal veya politik figürlerin ve/veya güncel sosyo-politik olayların resimli temsilindeki bu rolü, onun mizah basını içinde vazgeçilmez bir öneme sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Modern siyasî tarihte özellikle ulus-devletlerin oluşma süreçlerinde mizah basınının oynadığı rol, oldukça önemlidir. Fransa, bunun en bariz örneklerinden birisi olarak karşımızdadır. Aydınlanmanın getirdiği idealler etrafında ve Fransız devriminin idealleri olarak bilinen inanç özgürlüğü, basın özgürlüğü ve yeni bilgiye ulaşma özgürlüğünün uygulanması neticesinde, Fransız basınında toplumsal hicvin derinleştiğini, ironinin mizahın ayrılmaz parçasına dönüştüğünü görürüz.

1.1.2. Gülmenin Çeşitleri

Gülmenin tek bir görünüşü yoktur. Aksine, hafif bir gülümsemeden gürültülü bir kahkahaya kadar uzanan pek çok çeşidi vardır. Bu çeşitlilik, gülen kişinin ait olduğu sınıfın özellikleri ve gülmeye neden olan etkilerin çok farklı olmasıyla açıklanabilir (Usta, 2009: 22). Araştırmalar sonucu ortaya konulan gülme çeşitlerini şu başlıklar altında inceleyebiliriz.

1.1.2.1. Aristokratik Gülüş – Halk Gülüşü

Araştırmacılar toplumsal sınıf farklılıklarını göz önünde bulundurarak gülmeyi aristokratik gülüş (havas gülüşü) ve halk (avam) gülüşü şeklinde ikiye ayırmıştır. 18. yy.'da yaşayan IV. Chesterfield kontu, başka insanların duyabileceği kadar yüksek sesle ve gürültülü bir şekilde gülmeyi budalalık ve görgüsüzlüğün tipik özellikleri olarak görür. Bu tip bir gülüşün sadece avam sınıfına ait bir özellik olabileceğini söyler (Sanders, 2001: 277). 19 yy. filozoflarından olan Sanders de halk gülüşünü kaba bulur. Soyluların gülüşünün daha çok nükte, ironi gibi ince mizahtan kaynaklanan zihnin gülüşü olduğunu belirtir. Ancak Sanders, bütün bu söylediklerine karşın bedenin gülüşü olan halk gülüşünün zihnin gülüşü olan aristokratik gülüşten üstün olduğuna inanır. Çünkü halkın kahkahası, dünyayı ters yüz eden devrimci bir kahkahadır (Sanders, 2001: 269).

1.1.2.2. Alaycı Gülüş – Neşeli Gülüş

Alaycı gülme, Batı edebiyatında yazıya geçirilmiş ilk gülmedir (Sanders, 2001: 86). İlyada'nın birinci bölümünde, Tanrıların en çirkini olan ateş ve zanaat tanrısı Hephaistos, birtakım taslar ve bu tasları koyabileceği bir tepsi yapar. Tasları ağzına kadar şarapla doldurarak bir araya gelmiş olan diğer tanrılara sunar. Ancak şarap, kötürüm olduğu için attığı her adımda üzerine dökülür. Bu durum, tanrıların kahkahalara boğulmasına neden olur. İşte bu gülüşler ilk alaycı gülüşlerdir.

Alaycı gülmenin bir çeşidi, 'homerik gülüş'tür. İlyada destanında verdiğimiz örnekte olduğu gibi tanrılar sık sık fiziksel özürlerle alay ederler. Homeros, bu tip gülüşe ilk yer veren kişi olduğu için bedensel çirkinlik ve özrü olanların merkeze alındığı gülüşe 'homerik gülüş' veya 'homerce kahkaha' denilmiştir (Sanders, 2001: 125).

Tarihî bir kişinin adıyla anılan diğer bir gülüş de 'demokritosgil gülüş'tür. Bu gülüşte de, insanın kusurlarına gülünür. Ancak bu kez gülüşün hedefi fizikî kusurlardan çok; cimrilik, açgözlülük, sinsilik, yalancılık vb. ruhsal kusurlardır (Hippokrates, 1997:28).

1.1.2.3. Mizahî Gülme – Mizahî Olmayan Gülme

Gülmenin tek bir görünüşü yoktur. Aksine, hafif bir gülümsemeden gürültülü bir kahkahaya kadar uzanan pek çok çeşidi vardır. Bu çeşitlilik, gülen kişinin ait olduğu sınıfın özellikleri ve gülmeye neden olan etkilerin çok farklı olmasıyla açıklanabilir (Usta, 2009: 22).

Morreal, gülmeyi mizahî olan ve mizahî olmayan gülüş olarak gruplandırılır. Fıkra dinleme, birisinin fıkrayı mahvettiğini duyma, bir fıkrayı anlamayan birisine gülme, birisinin başkasının taklidini yaptığını görme, saçma sapan böbürlenmeler gibi hâller; mizahî gülmeye neden olur. Gıdıklama, cee oyunu (bebeklerde), tehlikeden güvenli ortama geçme, oyun kazanma, utanç duyma, piyango kazanma, zevkli bir işe girişme, histeri, azot oksit soluma gibi durumların mizahî olmayan gülmeye yol açtığını belirtir (Morreal, 1997: 3-4).

1.1.2.4. Doğal Gülme – Yapay Gülme

Gülmenin kendiliğinden gelişip gelişmediği üzerinden doğal gülme ve yapay gülme olarak bir ayrım ortaya çıkmıştır. Aziz Nesin'e göre, kimyasal

maddelerin veya gıdıklamanın etkisiyle oluşan yapmacık gülüşler, yaranma gülmeleri vb. sağlıklı olmayan yani yapay gülme çeşitleridir (Nesin, 2001: 20).

Koestler de sağlıksız gülmelerden sadece, bir menfaat sağlamak ya da görgü kurallarına uymak için yapılan yapmacık gülmeyi ele alır ve onu bir tarafa, sadece gülünç olana karşı özel bir tepki olarak doğan gülmeyi de karşı tarafa koyar (Koestler, 1997: 7).

1.1.3. Mizah Kavramı

Mizah kavramının tanımlarını incelediğimizde bu tanımların felsefî ve psikolojik olmak üzere iki önemli yaklaşım etrafında şekillendiğini görmekteyiz. Komik kavramını Aristoteles '…acı vermeyen ve zararsız olan hata ve çirkinlik' olarak yorumlamaktadır (Aristoteles, 1995: 14-18). İ. Kant *Yargı Yetisinin Eleştirisi* adlı eserinde gülmenin nedeni olarak estetik düşünceler oyunu kavramını görmektedir. Çok güçlü bir gülmeye neden olacak her şeyde saçma bir şey bulunması gerektiğini belirtir. Gülme kavramını ise birden bir hiçliğe dönüşen gergin bir beklentiden doğan yeğin heyecan (Kant, 2006: 206-209) olarak tanımlamaktadır. Bu düşünceler, bize mizah kavramına karşı felsefî yaklaşımı göstermektedir.

Psikolojik yaklaşım penceresinden baktığımızda mizahın basit kahkahadan farkını açıklamamız gerekmektedir. Morreall'a göre bu fark mizahın insanlara canlılık katması olarak belirtilir. Ona göre mizah, kavrayış değişikliğine, olmasını istediğimiz şeylerin resminin değiştirilmesine dayanır. Tıpkı çocuklarda mizah gelişiminde olduğu gibi bir şaşkınlığa ya da bir şeyi tuhaf bulmaya dayanır. Yetişkinlerin mizah anlayışı ise bunlara ek olarak durumları uyumsuz bulmalarına dayanır (Morreall, 1997: 89). Çocukların mizah gelişimi ile yetişkinlerin mizah gelişimi arasındaki ortaklıkların belirlenebilmesi için psikolojik yaklaşımda bu saptama önemlidir.

Mizah ile ilgili olarak günümüze kadar çok sayıda tartışma söz konusu olmuştur. Bu durumdan dolayı mizahın tarihi geçmişi vardır. Aristoteles, Platon, (Charles) Darwin, Descartes, Kant, Hobbes, Freud ve Twain gibi önde gelen büyük düşünce adamları; mizahı kendi ölçülerine göre tanımlamaya gayret etmişlerdir. Mizah, Latincede "humere" şeklinde "nemli" anlamını taşımaktadır (Köksal, 2013:12). Ana Britannica'da mizah, Türkçe'ye Arapça'dan geçmiş bir terimdir. Bu anlamıyla mizah; olayların gülünç, alışılmadık, çelişki-

li yönlerini ifade ederek kişileri ilgili olaylar üzerinde düşündüren, eğlendiren veya güldürme sanatı şeklinde olmaktadır. Buna bağlı olarak mizahın Türkçe karşılığı "güldürü" olarak tanımlanmaktadır. Günümüz psikologları ise mizahı çeşitli şekillerde tanımlamışlardır. Bu durumda da mizahın çeşitli şekillerde tanımları karşımıza çıkmakta ve bu da mizahın tanımını karmaşık bir düzende karşımıza çıkarmaktadır (Yardımcı, 2010:2). Bu durum, mizahın tanımı yapılırken çok daha fazla çeşitlenmesine neden olmuştur.

Mizah kavramını basit komiklik hissi ile açıklamak yerine özünde bulunan aykırılık kavramına vurgu yapmamız gerekmektedir. Mizah, bir kavrayış şekli olarak, olmasını istediğimiz veya arzuladığımız olayların resminin değiştirilmesidir. Mizah anlayışında şaşkınlık, durumlar arası uyumsuzluk söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda, mizahın tanımı içerisinde ortaya çıkan genel yargı, mizahın 'aykırılık' ile ilişkili olduğu şeklindedir. Ancak her aykırılık ile dengesizlik durumunun mizaha bağlanması da gerçekçi değildir. Herhangi bir aykırılık durumu ile mizah arasında bir bağ kurulabilmesi için ortaya çıkan aykırılık durumunun toplumsal bir etkileşimde diğer insanları eğlendirmeyi amaçlaması, güldürü veya tuhaflık durumuna neden olması gerekmektedir. Bununla birlikte mizah yapan kişinin de kendisini eğlenmiş hissetmesi üzerinde durulmalıdır. Bu bağlamda da mizah, basit komiklik hissi uyandırmasından öte, aykırılığı içerisinde barındıran yaratıcılıktır (Bayraktar, 2010:16-18). Aykırılık kavramının toplumsal bir ortamda orada bulunan insanlara hoş vakit geçirtme amacı yadsınamaz.

Mizah kavramı ile ilgili olarak yabancı kaynaklarda farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Webster'in *Amerikan Dilinin Yeni Dünya Sözlüğü'nde*; 'bir kimsenin hâli, karakteri, yönelimi, eğilimi, tertip ve düzeni, dengesi, ruhsal durumu, zekâsı ve akıl durumu, yerli ya da yersiz istekleri, düş ve kuruntuları' ve aynı zamanda 'gülünç olan bir şeyi görebilme, algılayabilme, anlatma yeteneği' şeklinde ifade edilmektedir. Mizah terimi ile ilgili olarak bir diğer tanım da Redhouse Sözlüğünde geçmektedir. Bu sözlükte geçen anlamı ile mizah, '*Mizaç, tabiat, huy, hâlet; lâtife, mizah, şaka, nükte; cerahat, keyfine tabi olmak, birinin merakına uymak; tahammül etmek; dikkatle idare etmek.*' şeklinde açıklanmaktadır (Eşigül, 2002: 3). Bu bağlamda da mizahın sözlük anlamlarına baktığımızda farklı şekillerde tanımlamalarını görmekteyiz.

Mizah konusunda yapılan çalışmaları çok uzun zaman öncelerine kadar götürmemiz mümkündür. Örneğin, Rönesans döneminin İngiltere'sinde Elizabeth zamanındaki insanlar, âlemi ikiye ayırmışlardır. Bunlardan birisi büyük âlem, diğeri ise küçük âlem olarak adlandırılır. Büyük âlem ile kastedilen kainat iken, küçük âlem ile kastedilen insandır. Büyük âlemde öne çıkan dört büyük element olan toprak, su, hava ve ateş; âlemdeki her bir canlının ruhsal dünyasını, düşünce yapısını ve davranışlarını etkileme gücüne sahiptir. Yapılan araştırmalar da bu durumu desteklemiştir. Bu bağlamda da Türk ve İslam düşünce tarihinin de bu dört elementin her birinin ruh hâli, düşünce ve davranış tarzını temsil ettiği ifade edilmiştir. Böylece, elementler ile insanların dünyası arasında bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Buna göre bu dört elemente karşılık gelen insanî özellikler şu şekilde gösterilmektedir (Eşigül, 2002: 5).

Toprak	Melankoli
Su	Soğukkanlılık
Hava	Soyluluk, Değer
Ateş	Öfke, Sinir

Tablo 1.1. Dört elemente karşılık gelen insanî özellikler

Humor kelimesi günümüzde kullanılan anlamından çok daha önceki yüzyıllarda bambaşka bir anlamda karşımıza çıkmaktadır. Rönesans dönemi 'mizah' yani 'humor' ile ilgili yapılan çalışmalarda insanın hayatını devam ettirmek için yiyeceklere bağlı olduğu görüşü yoğun bir şekilde işlenmiştir. İnsanın yediği yiyecekler metabolizma tarafından sindirilince karaciğer bu sindirimden kaynaklı olarak dört salgı salgılamaktadır. Salgılanan bu salgıların batı dilinde adları 'humor' şeklinde isimlendirilmiştir. Böylece mizah ya da humor terimi, hem insan özelliklerini gösteren bir salgı şeklinde ortaya çıkmış hem de mizah şeklinde kullanılmıştır.

Bu yaklaşım doğrultusunda da mizah ile ilgili olarak, bireylerin tepkisi farklılık gösterdiği gibi metabolizmanın verdiği etki-tepki neticesinde de insanların mizahî konulara yaklaşımı ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde Batı'nın düşünce yapısında mizah ile insan biyolojisi arasında sıkı bir bağ kurulmaya çalışılması, Doğu düşünce yapısında da kendisini göstermektedir. Arapçadaki mizah ve mizac terimleri bu durumu gösteren bir kanıttır. Mizaç, manevî nitelikleri içerisinde barındıran eğilimlerin bütünü ve huy anlamına gelmektedir. Bunun yanında mizaç, kişinin metabolizmasının fizyolojik yapısı anlamında da ifade edilmektedir (Eşigül, 2002: 5-6). Doğu ve Batı arasındaki düşünce yapısının birbirinden farklı olması, mizah ile insanın biyolojik yapısı arasında ilişki kurulması anlamında kendisini gösterir.

Dilde 'mizah' sözcüğü doğrudan eğlendirmek, güldürmek anlamlarına karşılık gelmektedir. Ali Püsküllüoğlu'nun hazırladığı *Türkçe Sözlük*'te mizah, birini kırmadan ve incitmeden ona takılmak ve alay etmek şeklinde kullanılır. Yine mizah, gerçek durumların ve bireylerin eğlenceli yönlerinin vurgulanması şeklinde ortaya çıkan yazınsal bir tür olarak karşımıza çıkar (Püsküllüoğlu, 1995: 688).

Mizah, Azericede 'yumor, latife' şeklinde tanımlanırken, Türkmencede, 'yumor, gülküli (söz)'; Özbekçede, 'yumor, hazil'; Kazakçada, 'azil'; Kırgızcada, 'kakşık'; Başkırtçada, 'şayartıv'; Tatarcada 'şayatru'; Uygurcada, 'hazil' olarak ifade edilmektedir. Mizah kelimesi Rusçada ise 'yumor' kelimesine karşılık gelmektedir.') (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1991: 598, 599). Böylelikle Türk dilleri arasında mizah kelimesinin daha çok 'yumor' kelimesinden etkilendiği görülmektedir.

1.1.4. Mizahın Tarihi

Batı dünyasının kaynaklarını incelediğimizde mizah, tarih olarak günümüzden iki bin beş yüz yıl önceye dayanmaktadır. Mizah ile ilgili Batılı kaynaklar, mizahın geçmişini MÖ. IV ve V. yy.'da Yunanistan'da ortaya çıktığına dayandırmaktadır. Bu kaynaklara göre, eski Yunanistan'da insanın metabolizmasında dört sıvının var olduğu ve bu sıvıların mizah şeklinde anlamlandırıldığı yönündedir. Bu görüş, Ortaçağ ve Rönesans'a kadar yaygın bir şekilde etkisini sürdürmüştür. Bununla birlikte bu sıvılar; sarı sıvı, siyah sıvı, kan ve

balgam şeklindedir. Bu dört sıvının ise farklı şekillerde karşılıkları mevcuttur. Öfke, melankoli, güven, duyarsızlık ve saygı eğilimlerine karşılık gelen bu sıvılar, insancıl özellikler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Böylece, mizah ve insan arasındaki ilişki ortaya çıkmış, mizahın insan için gerekli bir araç olduğu anlaşılmıştır (Yardımcı, 2010: 3). İnsan metabolizmasında bulunan bu vücut sıvılarına mizah adının verilmesi, mizahın insan doğası ile ne kadar içli dışlı olduğunu bize göstermektedir.

Mizah, insanların mutluluğunun dışarıya yansıması olarak düşünülebilir. Eski toplumlarda toplu eğlencelerin değişmez bir aracı ve çatı eğlence kültürü olarak her dönem insanları eğlendiren bir araç olmuştur. Hitit medeniyetinde Purilli ayinleri ile eski Yunanistan'daki Dionysos şenlikleri, mizahî eğlence türleri arasında yerini almaktadır. Zira eski toplumların temel inanışlarında iyi ve kötünün sürekli olarak bir çatışma hâlinin olduğu görüşü yaygındır. İyi ve kötünün mücadelesinde, iyinin kötüye galip gelmesi durumunda eğlencenin düzenlenmesi kaçınılmaz olmuştur. Kötü, insanlar üzerinde bir yılgınlık ve korku yaratmaktadır. Oysaki iyilik, bunun tam tersi insanlara cesaret ve olumsuz durumları ortadan kaldırıcı etki yapmaktadır. Korku ve olumsuz durumlar ortadan kalkınca bunun yerini mizah alarak insanların eğlenmesini sağlamıştır.

Mizah, kötüyü taklit ederek neşe kaynağı olan insanların toplumsal duyarlılığını artırmıştır. Örneğin, kötülüğü temsil eden yılana şarap içirilmesi ve şişmesi neticesinde deliğine girememesi mizahın konusu olmuş ve insanlar eğlenmişlerdir (And, 2004: 36). Hayvanın fiziksel görünümde meydana gelen bu değişim, mizahî unsurun temelini oluşturmakta ve insanlara gülünç gelmektedir.

Mizahın kaynağı olarak Antik Yunan'da bilinen mitolojik kahramanları gösterebiliriz. Tarihî kaynaklarda mizah, mitolojik Yunan kahramanları olarak bilinen Oedipus ve Theseus'a uzanmaktadır (Antik Yunan Tragedyası, b.t.). Mizahın kullanımı, belgelerle birlikte gündelik hayatın içerisinde de her alanda kullanılır olmuştur. Oedipus ve Theseus'un yaşadığı dönemde, bilmeceler ve diğer eğlendirici şeyler, mizah aracılığı ile insanların ikna edilmesi için kullanılmıştır. Böylece, bilgiyi elde etmek ve bilginin anlaşılması için çaba gösterilmiştir. XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar mizah; bilginin verilmesi, ikna, öğretim ve başarılı olma ile ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte, bireyler ara-

sındaki ilişkilerde başarılı olma aracı olarak etkin bir şekilde kullanılmıştır (Yardımcı, 2010:4).

İnsanların gülmeye ne şekilde ve ne zaman başladığı ile ilgili bilgiler net değildir. Bir görüşe göre, insanlığın var olması ile beraber gülme eyleminin ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Diğer bir görüşe göre ise dilin gelişmesi ile birlikte gülme davranışının da ortaya çıktığı yönündedir. Darwin'in primat şeklinde isimlendirdiği ilk insanların orangutanlar ve şempanzeler gibi basit bir gülümseme yaptıkları yönündeki görüşü, gülümseme davranışı şeklinde savunulan bir görüş olmuştur. İnsanlığın ilk çağlarında oyun, zıtlık ve gülmenin örnekleri geliştirilmiş ancak bu yönde tam bir anlaşma sağlanamamıştır. Araştırmacılar, gülmenin sebebini mizah ile ilişkilendirmek isteseler de gülme ile ilgili net görüşlerin eksikliği bunu geri plana atmaktadır. Gülme ile yapılan araştırmalar da ilk insanların konuşmadan önce gülümsedikleri yönündedir. Aynı şekilde ilk insanların düşmanlarının ve çatışma hâlinde oldukları kişilerin zayıf ve kaba yönleri ile dalga geçtikleri, onları taklit ettikleri şeklindedir (Yardımcı, 2010:5). Gülme eylemini gerek konuşmadan önce güldükleri için refleks unsuru, gerekse psikolojik üstünlük unsuru olarak yorumlayabiliriz.

Tarihsel süreçte mizahın gelişimini incelediğimizde Ortaçağ yıllarındaki mizahı, kilisenin izni ile kullanılan bir eğlence aracı olarak görmekteyiz. Ortaçağ'daki bazı tek tanrılı dinlere göre, mizahın alaycı yönü insanları aşağıladığı için, bu dinlere mensup kişiler mizaha karşı çıkmışlardır. Buna bağlı olarak mizahın istenilen her yerde yapılmasına ilişkin olarak yasaklar konulmuştur. Bu bağlamda da Ortaçağ'da mizaha yönelik olarak baskının oluşması tek tanrılı dine mensup kişilerin savunduğu inanış doğrultusunda olmuştur. Bu dönemde iyi, tek ve devamlı olan üstün ve başarılı görülürken, kötü olan şeyler ise her zaman olumsuz bir bakış açısını oluşturmuştur. Bu çerçevenin dışına çıkılmadığı gibi, özgür düşüncenin gelişimine büyük bir engel olmuştur. Yani mizahî bir dilin kullanılması kötü bir şey gibi algılanmış, ancak üstünlerin kabul ettiği bir tarzda yapılması öngörülmüştür. Bu çerçevede yaşayan toplumların mizahî olarak gelişme kaydetmedikleri görülmüş, ancak kendilerine eski dönemlerden kalan mirasın kabulü dayatılmıştır (Çevik, 2010: 26). Mizahın alaycı tarafı, Ortaçağ yıllarında baskı unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Bu baskı, mizah kavramının kötü bir algıya sahip olmasına neden olmuştur.

Rönesans döneminde mizah büyük bir değişim ve gelişim göstermiştir. Bu dönemde yöneticiler, kambur ve cüce kişiler tarafından eğlendirilmiştir. Rönesans'ın açtığı yeni ve özgür düşünce yolu, mizahın zenginleşmesini ve günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Bu dönemde, kiliseye yönelik olarak zengin bir mizahî anlayış güçlenmiş, Ortaçağ'da sosyal ve toplumsal olarak mizahın gelişmesine engel olan düşünce, yerini daha savunulur bir ortama bırakmıştır. Bu bakımdan Rönesans, mizahın geliştiği dönem olmakla beraber, mizah ile ilgili olarak eski düşüncenin yıkılmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak mizahın belirli kitleleri hedef aldığı tespit edilmektedir. Mizahçılar, dönemin soylu sınıfı ile sosyal değerleri savunurken, halkın desteğini arkalarına almayı başarmışlardır. Böylece, halk desteğinde gelişen mizah ile birlikte, mizahın gelişimi toplumda karşılık bulmuş ve bu yönde sosyalleşme başlamıştır (Avcı, 2003: 98). Bedensel özrü olan insanları komik bulan anlayıştan artık kiliseye yönelik sosyal ve toplumsal mizahı yücelten bir anlayışa geçilmiştir.

Rönesans döneminde özellikle Moliere ve Cervantes'in çalışmaları, o dönem için önemli eserler olmuşlardır. Mizahın gelişmesi, o dönem için hoşgörüyü ortaya çıkarmış, insanların eleştiriye açık olmasını sağlamıştır. Öyle ki, o dönemde hoşgörü adı altında politik ve sosyal mücadeleler, mizah aracılığı ile verilmiştir. Basının da etkin bir araç olarak ortaya çıkması ile birlikte mizah daha da güçlenmiş ve gelişmiştir. Böylelikle, sözlü mizah ile birlikte yazılı mizah da ortaya çıkmıştır. Özellikle o dönemde karikatürler ve mizahî hikâyeler, toplum tarafından büyük ilgi görmüş ve halkın beğenisini kazanmıştır (Yardımcı, 2010:7). Rönesans döneminde gelişen mizah, insanlarda sosyal mücadele ruhunun yazılı materyallerde sürdürülmesini sağlamıştır.

Mizah, zekanın bir ürünü olarak ancak XV. yüzyılda kabul görmüştür. XVI. yüzyılda bunun araştırılması yapılarak mizahın nasıl bir olay olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. XVIII. yüzyılda ise mizahçılar, sanatsal ve edebî eserlerde mizahı kullanabilen kişiler şeklinde değerlendirilmişlerdir. Böylece, mizah zaman içerisinde şimdiki kullanımına gelmiştir. Bu zamanda mizah, zekâ ve maskaralığı da kapsamına alarak geniş bir alana yayılmıştır. Hatta bazı zamanlarda mizahın iyileştirici bir yönünün var olduğu tasavvur edilmiş, özellikleri ve genel anlamdaki mizahın yapısı XX. yüzyıla gelindiğinde anlaşılmıştır. Bu bağlamda da XV. yüzyıldan başlayarak mizahın günümüze bakan yönü ile

kökleri ortaya çıkmış ve bugüne kadar gelmiştir (Yardımcı, 2010:8). İyileştirici özelliğinden zekânın bir ürünü olmasına kadar yüzyıllar içinde kendi havzasında akan mizah kavramı, değişerek günümüze kadar ulaşmıştır.

Bazı durumlarda mizahın sağlık alanında da kullanıldığı tespit edilmiştir. Mizah, XIII. yüzyılda cerrahi operasyonlarda anestezi şeklinde kullanılmış, XVI. yüzyılda da depresyon hastalarına yönelik olarak bir tedavi yöntemi olarak öngörülmüştür. Bununla birlikte o dönemden başlamak üzere mizahın sağlık açısından iyi olduğu görüşü, yeni bir durum şeklinde değerlendirilmemiştir. 'Şaka, kalbe ilaç gibi faydalıdır' şeklindeki bir atasözü, Yunanistan'da hastaların tedavi edilmesi için komedyenleri hasta olan evlere yollamaları gibi durumlar, mizahın sağlık alanında yararlı sonuçlar doğurabildiğini göstermektedir. Öte yandan, Klein tarafından 1999'da kaleme alınan 'Mizahın İyileştirici Gücü' makalesi, mizahın sağlık alanındaki önemine vurgu yapmaktadır. Amerikan yerli halklarının kabile hekimlerinin hastaları tedavi etmek için mizahî olaylar tertiplemesi, sağlıkta mizahın kullanıldığını göstermesi açısından diğer örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır (Yardımcı, 2010:10). Mizahın insan ruhuna iyi gelen faydalarının yanında beden sağlığı için faydalı olduğuna inanan görüşün olması dikkate değerdir.

Günümüzde insanların eğlence anlayışları, sürekli değişen teknoloji ile farklılaşmaktadır. Örneğin İkinci Dünya Savaşı zamanında radyo ve televizyonun ortaya çıkmasının insanların eğlence kültürlerine ciddi etkisi olmuştur. Savaş sonrası dönemde de televizyon, çoğu aile için önemli bir eğlence aracı sayılmıştır. Televizyonun görüntü verme özelliğinin olması, onun radyoyu bile geri plana itmesine neden olmuştur. Zira insanlar radyoda hayal güçlerini kullanarak bir şeyler anlamaya çalışırken televizyonun hem ses hem de görüntü vermesi insanların kendi evlerinde sosyal hayatlarını geçirmelerine neden olmuştur. Bunun yanında televizyonda gösterilen mizahî hikâyelerin doğrudan evden izlenebilmesi de insanlar için ayrıcalıklı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (And, 2004: 39). Televizyona sesin yanında görüntünün de eklenmesi, insanların sosyal hayatına başka bir boyut getirmiş ve bu, ekrandan kendilerini güldüren şeyleri izlemeye teşvik etmiştir.

1.1.5. Türk Mizah Tarihi

Selçuklu Döneminde mizahî ürünler olarak Dede Korkut ve Keloğlan masalları ile Nasrettin Hoca fıkralarını sayabiliriz. Keloğlan'ın padişahın kızını istemesi, Nasrettin Hoca'nın göle maya çalması, Karagöz ve Hacivat'ın saflığı ve dürüstlüğü Türk toplumunun mizahî anlayışını gösteren örneklerdir. Osmanlı'nın mizah anlayışı ise biraz daha durgun ve değişmezdir. Osmanlı Toplumu'nun kültürel değerleri kapsamında Karagöz ile Hacivat, Pişekâr ile Kavuklu gibi önemli mizah öğeleri mevcuttur. Bununla birlikte, Osmanlı mizah anlayışında İslam geleneğinin mizah estetiği tespit edilmektedir. Mizah sözlüğüne baktığımızda da bunu net bir şekilde görmek mümkündür. Zira mizah ile ilgili terimler incelendiğinde çoğu kelimenin Arapça-Farsça kökenli olduğu görülmektedir (Köksal, 2013:25-26). Selçuklu döneminden Osmanlı dönemine kadar geçen sürede mizah karakterlerinin biraz daha dinginleşip durulduğunu söyleyebiliriz.

1830'lı yıllarda matbaanın yaygınlaşmasıyla birlikte mizah da gelişim göstermiştir. Nasrettin Hoca fıkraları başta olmak üzere birçok mizah alanına giren fıkra ve hikâye basılarak çoğaltılmıştır. Mizah dergileri ve gazeteler, Nasrettin Hoca, Ortaoyunu ve Karagöz gibi birçok temsili halka ulaştırmışlardır. O dönemin yeni ve yaygın modernleşme düşüncelerinin hepsi mizahın konusunu oluşturmuştur. Örneğin, mizahî olarak çizilen atlar trenleri geçmiş, bozulan vapurları kayıkların çektiği görülmüştür. O dönem için iyi ve kötü gibi konuların işlenmesi, biraz daha geri planda kalmıştır. Daha çok insanların gülmesi ön plana çıkmaktadır. 1870 yılında ilk mizah dergisi sayılan Diyojen, İstanbul'da yayın hayatına başlamıştır. Namık Kemal ve Teodor Kasap tarafından çıkarılan bu dergi, o zaman için büyük bir olay olmuştur. 1878-1909 yılları arası ise basın dünyasında ve Türk mizahı açısından kötü bir dönemdir. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte basın üzerinde uygulanan sansür ortadan kalkınca birçok mizah dergisi yayın hayatına başlasa da çok geçmeden çoğu yayın hayatına devam edememişlerdir. Bu dönemde en dikkat çeken mizah dergileri ise; Karagöz, Hacivat, Boşboğaz ve Cingöz'dür. Bu dergilerin pek çok sayısında o zamanın yönetimine yönelik sataşmaların olduğu görülmektedir (Çakır, 2006:162). Matbaanın gelişmesiyle İstibdat Dönemi dışında mizah, muhalif kimliğini korumuştur.

Kurtuluş Savaşı yılları ile mizah bir duraklama dönemine girmiştir. Kurtuluş Savaşı zamanında Meşrutiyet'in sağladığı ortamdan doğan mizah anlayışı çökmüştür. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte, yeni mizah anlayışı da yavaş yavaş biçimlenmiştir. Bu bakımdan da Türk mizahı için 1928 yılı kapanan dergilerden dolayı hem büyük bir bitiş dönemi hem de büyük bir başlangıç şeklinde görülmektedir.

1.1.6. Mizah Kuramları

Mizah ile ilgili olarak çok sayıda kuram ortaya konulmuştur . Buna karşın bu kuramların hiçbiri mizah alanında çalışma yapan araştırmacılara yeterli gelmemiştir. Bunun nedeni, mizahın iki yönlü bir etkileşimin ürünü olmasıdır. Zira mizah ürünlerinin çeşitlilik göstermesi ve hedef kitlenin de sürekli olarak değişime uğraması, mizahî kuramların gelişmesine engel olmuştur. Mizah; fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik değişkenleri olan bir olgudur. Mizahın fizyolojik yönü; çeşitli tıbbi deneyler yolu ile açıklanabilmekte, ancak mizahın psikolojik ve sosyolojik yönüne yönelik açıklama yapmak benzer şekilde mümkün olmamaktadır (Sevinç, 2013: 17). Sosyolojik ve psikolojik yönlerin insan doğasında hâlâ kavranıp açıklanamayan yönlerinin olması, mizahın bu ayağını eksik bırakmaktadır. Mizaha dair geliştirilen görüşler, üç temel kuram şeklinde kendisini göstermektedir:

1. Üstünlük kuramı
2. Uyumsuzluk kuramı
3. Rahatlama kuramı

1.1.6.1. Üstünlük Kuramı

Bu kuramın kökenlerini Platon ve Aristoteles'e kadar götürmek mümkündür (Arık, 2002). Bu bakımdan üstünlük kuramı en çok kabul gören teori şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu kuram, gülme ile diğer kişilere karşı üstünlük duygularının bir ifadesi olduğu görüşüne dayanmaktadır (Yazıcı, 2013: 285). Bu kuramda galip gelme güdüsünün baskın olduğu çıkarımına ulaşılabilir.

Platon gülme kavramını, zarar vermeden yapıldığında bile bir kişinin diğer bir kişi üzerinde üstünlük kurma isteği olarak tanımlar. Gülmeyi bireyin kendini tanımaması şeklinde ifade eden Platon'a göre, kişi kendisini tanıdığında daha ağır ve soğukkanlı hareket edebilmektedir. Aristoteles'in görüşü Pla-

ton'a yakın bir seviyededir. Ona göre, gülünçlük durumuna alt düzeyde yer alan insanlarda rastlanır. Bu bağlamda insanın düşünce yapısında bir alt ve üst yarım vardır. Bu durum, birilerinin kendisini diğer insanlara karşı üstün görmesi durumunu beraberinde getirir.

İnsanlar devamlı olarak diğer insanlarla mücadele hâlindedir. Birisi bir diğerine üstün geldiğinde ya da bir kavgada bir taraf kazançlı çıktığında gülme olayı devreye girmektedir. Esasında burada söz konusu olan, bireyin gülerek kendi kendini kutlamasıdır. Bunun yanında bazı yeteneklerinin farkına varan kişi, mizah yolu ile bunu göstermeye çalışır. Bu anlamda da üstünlük kuramcılarının vardığı sonuca göre, gülme olayında bir benlik diğer bir benliğe üstün gelmeye çalışır. Birey, kendisini diğer insanlardan ayırarak farklı bir kişi gibi görmekte, ona göre hareket etmektedir. Böylece kişi kendisini soyutlamakta, zekâ ve diğer insanî özellikler doğrultusunda üstünlük amaçlı gülmektedir (Bayraktar, 2010: 86). Galip gelmenin verdiği iç huzur ve bu huzurun ödülü, bilinç dünyasına gülümseme olarak yansımaktadır.

Üstünlük kuramına göre insanların gülümseme eylemlerinde, bir kişinin diğer insanlar veya nesneler karşısında belli bir engeli aşması veyahut herhangi bir şiddet ve saldırı anında üstünlük duygusunun ortaya çıkması şeklinde bir durum da belirmektedir. Daha açık bir ifade ile, insanın kendisini üstün bir varlık şeklinde görmesi ya da kendisini önceki durumundan daha iyi bir durumda görmesi, onun gülmesini ve zafer elde etmiş gibi hareket etmesini sağlamaktadır (Abdikadyrova, 2009:46). Kendi başına gelmediği sürece bir insanın içinde bulunduğu komik durum, diğer insanlarda üstünlük duygusuna yol açmaktadır.

Koestler üstünlük kuramını, Aristoteles'ten bu yana gülme kuramları içerisinde en etkili kuram olarak görmektedir. Koestler, Aristoteles'in gülmeyi çirkinlik ve küçük düşürücü bir eylem olarak gördüğünü belirtmektedir. Aynı şekilde Çiçero için gülme, belli bir alçaklık durumu ve biçim bozukluğu şeklinde anlamlandırılmıştır. Descartes'e göre gülme, şaşkınlık ve nefret karışımı bir şeydir. Francis Bacon ise gülmeyi biçim bozukluğu şeklinde ifade etmektedir. Hobbes, *Leviathan* adlı eserinde, gülme tutkusunu başkalarının zayıflığı veya geçmişteki kendi zayıflığımızın farkına varıp bir üstünlük hissi yaşıyorsak bunun zafer duygusu yarattığı yönünde bir gösterge şeklinde ifade etmek-

tedir (Abdikadyrova, 2009:46). Bu tanımlamalar ışığında Aristoteles'in üstünlük kuramı için yaptığı değerlendirmelerin geniş bir çevrede kabul edildiğini söyleyebiliriz.

Üstünlük kuramcılarına göre, insan güldüğünde veya alay ettiğinde bilinen benliği devre dışı kalmaktadır. Kişi başka bir varlık gibi hareket etmektedir. Âdeta kişinin ikinci bir benliği oluşmakta ve bu benlik onu başkası yapmaktadır. Kişi saldırılardan arınmış, kendisini soyutlamış, zayıflıklara yönelmiş hissetmektedir. Sonuç olarak, üstünlük kuramında kişinin hayalci bir yönü ortaya çıkmaktadır. Bu da üstünlük kuramını mizahî çizgiden uzaklaştırmaktadır. Zira bu kuramın temelindeki üstünlük veya şiddet duyguları, kısmen mizaha yakın gibi dursa da esas itibariyle mizah dışı pek çok konu vardır (Çernişevski, 2000: 66). İnsanın ortaya çıkan hayalci yönü, bu kuramı mizahî çizgiden uzaklaştırsa da pek çok araştırmacı tarafından kabul gören bir kuram olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1.6.2. Uyumsuzluk (Zıtlık) Kuramı

Uyumsuzluk veya uyuşmazlık kuramı da denilen bu kuramın öncülüğünü Kant ile Henry Bergson yapmaktadır. 1750 yılında yayınlanan *Reflections Upon Laughter* adlı kitabın yazarı Francis Hutcheson'a da dayandırılan görüşe göre birey, uyumsuz herhangi bir olay karşısında gülebilmektedir.

Bireyin kendisi dışında savunulan görüşler ya da bakış açıları uyumsuzluk kuramı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu görüşü destekleyici bakış açısında, endişeli bir bekleyiş aniden hiçbir şeye dönüşüyorsa, herhangi bir nesne ile o nesnenin değerini değiştiren soyut kavram arasında bir uyumsuzluk söz konusu ise veya uyumsuzluk durumuna karşı normal bir tepki var ise bu durumda zıtlık kuramı doğrultusunda bir gülme eylemi gerçekleşebilmektedir (Abdikadyrova, 2009: 48). Bu durumda mizah, mantıklı ve bilinen olayların birlikte bulunması pek mümkün olmayan olaylarla yer değiştirdiğinde ortaya çıkar. Zihnimiz ve bedenimiz espri anında olması gereken değişiklikleri algılayıp ona göre hazırlık yaparken espri bir anda başka bir yönde ilerlerse geçmiş tecrübelerimizin etkisiyle duygu ve düşüncelerimiz bir anda boşalır. Farklı espri bölümlerindeki uyuşmazlıkları algılayıp gülme eylemi gösteririz.

1.1.6.3. Rahatlama Kuramı

İnsanların gülme olayında rahatlık hissi yaşama isteği bu kuramın temelini oluşturur ve insanların gülerken haz duyması, buna bağlı olarak yaşadığı bir rahatlama duygusu bu kuramın kapsamında değerlendirilir. Freud, çalışmalarında gülme ile ilgili olarak ayrıntılı bilgiler vermektedir. 'Espriler ve Bilinçaltı' adlı eserinde Freud, bu konuda gülmeden duyulan haz hakkında önemli sonuçları göstermektedir. Ona göre, gülme olayı aniden ortaya çıkmamaktadır. Gülme olayı hazzın serbestleşmesi neticesinde aşamalı bir şekilde oluşmaktadır. Bunun yanında kişinin mizacının gülmeye meyilli olması ve kişinin gülme niyeti taşıması gülmeyi oluşturan nedenler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın gülmeye yönelik şartlanma, bazı durumlarda ters tepki oluşturabilmektedir. Bu bağlamda da şartlanmış ve kayıtsız herhangi bir durum karşısında gülme olayı gerçekleşebilmektedir (Çernişevski, 2000: 69). Freud'un bu yaklaşımına göre gülme olayından önce kişinin hazırbulunuşluk düzeyi önem kazanmaktadır.

Freud'un mizahı bir gülünç şekli olarak tanımlaması mizah ve gülme arasında bir ilişkiyi ortaya çıkarmıştır. Freud'a göre, mizah, 'araya karışan huzursuz edici duygulara karşın bir haz sağlama yoludur' (Freud, 1990: 219-238'den aktaran: Arabacı, 2013:2 8). Bunun dışında, her bireyde açığa çıkmamış bir saldırı eğilimi vardır. İnsan bazı durumlarda tutum ve konuşmalarında bunu açığa çıkarabilmektedir. Bu durum, gerçekler ile çakıştığında ise terslik durumu doğmakta, bu da gülmeyi oluşturmaktadır (Arabacı, 2013: 28). İnsan beyninde yer alan bazı sansürler sayesinde kişinin yasak düşüncelerden uzak durması sağlanabilmektedir. Bu görüşe göre, gülünç olan şeyler, yasak olan düşünce ve hislerimizi baskı altında tutan durumları ortadan kaldırmaktadır. Netice itibariyle, bireyin sinirsel olarak enerjisinin dışa vurumu oluşmaktadır. Bu enerjinin dışa vurumu sayesinde kişi zevk verici bir tecrübe kazanmaktadır. Bunun bir sonucu ise gülmenin ortaya çıkardığı olumlu hislerdir (Arabacı, 2013: 29). Açığa çıkmamış saldırı eğiliminden mizahla uzaklaşan insan, yine yasak olan düşünce ve hislerini mizah ile baskı altında tutmaktan kurtulmaktadır.

1.1.7. Mizah Çeşitleri (Eşigül, 2002)

Mizah çeşitleri denildiğinde insanların aklına; mizah, nükte, hiciv, acı şaka (kara mizah), tahkir, ironi, istihza ve alay gelmektedir. Aşağıdaki tabloda da mizah çeşitlerinin detaylı olarak incelemesini görmekteyiz.

Tablo -1: Mizah Çeşitleri

Çeşit	Motif ve Amaç	Alan	Metot ve Araç	Dinleyici
Mizah	Keşfetme	İnsan tabiatı	Gözlem	Sempatik Tipler
Nükte	Aydınlatma	Kelimeler ve Fikirler	Sürpriz	Zeki tipler
Hiciv	Düzeltme	Ahlak ve davranışlar	Vurgulayarak etkileme	Kendinden emin tipler
Acı Şaka	Istırap verme	Hatalar ve zaaflar	Tersine çevirme	Kurban ve seyirciler
Tahkir	İtibarı zedeleme	Kötü muamele	Doğrudan söyle-me	Kamu (Halk)
İroni	Kendi çevresine has olma	Gerçekten söylen-mesi	Efsaneleştirme	Daha dar bir çevre
İstihza	Kendini kanıtlama	Ahlak	Açık seçik bütün çıplaklığıyla ortaya koyma	Saygıdeğer tipler
Alay	Kendini rahatlatma	Düşmanlık	Kötümser	Kendisi

Tablo 1.2. Mizah Çeşitleri

1.1.7.1. Nükte

Arapça ‘neket’ sözcüğünden türemiş olan nükte; ince anlamlı, düşündürücü ve şakalı söz olarak tanımlanmaktadır. Yazı ve resim sanatında ise ince, derin anlam ve espri şeklinde ifade edilmektedir. Mizah çeşitleri arasında içerisinde barındırdığı yüklü anlam ile nükte; resim, yazı ve söz sanatında önemli bir etkiye sahip olmaktadır. İnce ve düşündürücü bir anlama sahip olmasından

dolayı da kişilerde derin izler bırakabilmektedir (Göçkün, 2009:173). Bununla birlikte nükte kendi içerisinde dört bölüme ayrılmaktadır (Eşigül, 2002: 39).

1. Açık nükte
2. Kapalı nükte
3. Yerici nükte
4. Kaba nükte

Nüktede ince ve düşündürücü bir anlam içerisinde iğneleyici bir durum söz konusudur. Ancak bu iğneleyici durumun tadını sadece zeki insanlar hissedebilir. Nüktede verilen mesaj, beklenmedik bir şekilde gelişmekte, cevabı alan kişi buna karşı gülmektedir (Gönel, 2011:169-179). Arthur Koestler, *Mizah Yaratma Eylemi* adlı kitabında, nükte (witticism) sözcüğünün, özgün anlamı yaratıcılık, icat etmekte ustalık olan zekâ (wit) sözcüğünden türediği yolunda bilgi vermektedir. 'Nükte (wit) sözcüğü 'witan'dan (anlayıştan) gelir. Almanca "witz" hem şaka hem de zekâ, anlayış, sezgi anlamına gelir' diyerek nükte ile zekâ ilişkisine bir açıklık getirmektedir (Koestler, 1997:5). İnce bir söyleyiş tarzı ile söylenen nüktenin anlaşılabilmesi için zekânın baskın gelmesi gerekmektedir.

1.1.7.2. Hiciv

En yaygın mizah çeşitleri arasında sayılmaktadır. Hicvin suçlama ve küfre dönüşmesi kolay olduğu için işlediği konu bakımından hoşgörüye biraz daha kapalı bir mizah çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hiciv, kelime ve kelime oyunları üzerinden gerçekleşmektedir (Köksal, 2013: 20). Bu bağlamda da hicivde bazı durumlarda kabalık ve açıklık, bazı durumda ise kapalı ve ince bir alay söz konusu olabilmektedir (Kılıç, 2012: 1744). İçerdiği kabalık ve suçlama duygusundan dolayı sert bir mizah türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hiciv; toplumdaki sorunları, yozlaşmışlığı, haksızlığı ve insan yaşamındaki kötü yönleri ele almaktadır. Bu yönden de eleştirici bir yapısı vardır. Ancak hicivdeki mizah ve güldürü yönü onun eleştirel bakışını yumuşatmaktadır. Hicvin eleştirdiği kişi ya da nesne, bütünüyle yok edilmek üzerinedir. Hiciv bunu yaptığında en güçlü silahı olan mizahı kullanarak okuyucuyu güldürmektedir. Bu bakımdan da hiciv, sert bir şekilde eleştirirken güldürmektedir (Baypınar, 1978: 32). İnsanlar gördükleri aksaklıkları değerlendirirken eleştirilerinin dozunu yumuşatmak için mizahı kullanmak istemişlerdir.

1.1.7.3. Acı Şaka

Şakada bir yönü ile gerçeklik, diğer bir yönü ile ürküntü ve korku verici ilişki söz konusu olmaktadır. Ayrıca şaka ile insanın hoşgörü sınırları tartılmaktadır. Şakada olaylar zinciri gerçek olmadığı gibi, kişiler arasında dostluk ilişkisine de bağlı olabilmektedir. Bir görüşe göre şaka ile kurban seçilen kişiye ıstırap verme durumu vardır. Aynı şekilde şaka, kişilerin hata ve zaaflarından yararlanılarak tersi yönde bir mizahî anlayıştır. Bununla birlikte şaka yapan kişilerde özgüven, açık sözlülük ve patavatsızlık da görülmektedir (Köksal, 2013: 20). *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Mizah ve Karikatürü* adlı kitapta şaka şu şekilde tarif edilmektedir:

> 'Her yönü ile gerçek, hatta ürküntü, korku verici bir ilişkiler zinciri hazırlanarak, hoşgörü sınırımız tartılmak istenir. Sonunda durum açıklanarak eğlence ve mizah elde edilir. Şaka, bir olaylar zincirinin gerçek olmayışından anlamını aldığı gibi, kişiler arasında özel bir dostluk istediği için de tipiklik kazanır.' (Öngören, 1998: 32).

Hoşgörü sınırları şaka ile test edilen insanın şakaya göstereceği tepki, karşısında bulunan insanla kurduğu dostluk ilişkisi ile orantılı olabilmektedir.

1.1.7.4. Tahkir

Kelime anlamı, hakaret etme, hor görme ve küçük görme şeklinde tanımlanan tahkirin, bireyin itibarını zedeleme, kötü muamele ve doğrudan söyleme gibi yönleri de vardır. Buna bağlı olarak tahkir, herhangi bir kişinin itibarını zedelemek niyetiyle yapılan olumlu muamele ve gerçeğin direkt ifade edilmesidir. İlk bakışta hicive çok benzeyen ve onunla karıştırılan bir yapıdadır. Ancak hiciv bozuk olan ahlâk ve davranışları değiştirmeyi amaçlarken, tahkir bunları özellikle, doğrudan söyleyerek, bu eylemlerin failinin itibarını halk nezdinde zedelemeyi amaçlar. Bundan dolayı, hicivde olan sosyal iyileştirici yapı, tahkirde yoktur (Eşigül, 2002: 41).

1.1.5.5. İroni

İroni, insanlık tarihi kadar eski olup her dilin doğasında var olan bir mizahî çeşit olarak karşımıza çıkmaktadır (Ataç ve Şar, 2007). *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*'te ironi sözcüğü şu şekilde tanımlanmıştır: '*söylenen sözün tersini kastederek kişiyle veya olayla alay etmektir*.' (TDK). Söylenen sözün ter-

sini kastetme özelliğinden dolayı kinaye sanatının sıklıkla kullanılmasını gerektiren bir mizah türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

İroni, bir toplulukta birbirini tanıyan kişilerin gerçekleri bütünüyle hedef göstermeden söylediği bir mizah çeşididir. Burada esas amaç gizlenmekte ancak mizahî bir dille kişinin bu durumu anlaması sağlanmaktadır. Örneğin, kötü yemek yapan birisine topluluk içerisinde 'yemeklerin çok güzeldi' demek asıl amacın gizli olduğu bir alay şeklidir. Bunu yapan bir kişi, kötü yemek yapan kişiyle alay etmeyi ve onun bu özelliği ile tanınmasını istemektedir. Bu durum basit bir ironi şeklinde ortaya çıksa da büyük toplumsal olaylarda benzer davranış ve tavır söz konusu olmaktadır (Gültekin ve Peker, 2016: 151-152). İnsanların kalbi kırılmadan eleştirilmesi istendiğinde ironi yöntemi sıklıkla kullanılmaktadır.

1.1.5.6. İstihza

Sözlük anlamı alay etmek olan 'hez' kökünden gelen istihza, 'gizli veya kinayeli bir biçimde alay' şeklinde tanımlanmaktadır. İstihzada, herhangi bir kişi ile ilgili olarak ahlakî zaafı olan yönlerinin açık bir dille söylenmesi ve onun davranışlarını düzeltici bir amaç söz konusu değildir. Saygın kişiler ve saygın olmayan kişiler de kendilerini bu yolla kanıtlama gereği duymaktadırlar. Daha açık bir ifade ile istihzada amaçlanan olay, kişinin kendisini kanıtlamak için başkasını öne sürmesidir. Bu durum, doğrudan yapılmazsa bile öyle olduğuna toplum inandırılmaya çalışılmaktadır. İstihzada gerçek açık bir şekilde dile getirilmektedir. Kişi, kendisini üstün görmekte, bu durum da onu saldırgan yapmaktadır.

1.1.5.7. Alay

Alay, şaka ile aynı eksende olduğu düşünülen bir mizah çeşididir fakat alayda fark ettirmemek esastır. Bundan dolayı şakanın bir çeşit tersi olduğu değerlendirmesini yapabiliriz. Alayda argo anlam, bir ifade ve tavır sanatı olarak karşımıza çıkar.

Alayın yapılma dozu çok önemlidir. Ölçüsü, inceliğinde olan bir mizah çeşididir. Alayda fark ettirmeme, işin hüneri sayılmıştır. Anlaşılan bir alay şaka diye gösterilip, hoşgörü sağlanılmaya çalışılır. Alay; çekişmeli kişiler arasında, övücü, yükseltici, fakat gerçek olmayan bir ilişkiler zinciri hazırlanarak karşıdakine bunun benimsetilmesidir. Alayı anlamazlıktan gelip karşı tarafı

övme ve onu yükseltici sözlerle karşılama, üstün ve özenilir bir erdem sayılmıştır. Argo dilindeki 'işletmek ve dalga geçmek' de bu anlamdadır. Alay çoğunlukla bir ifade ve tavır sanatıdır (Öngören, 1998: 32). Alayı anlamamış gibi yapıp karşı tarafı yüceltme eylemini seçen insanlar, yüksek olgunluğa sahip insanlardır.

1.1.8. Mizahın Kaynakları

Bergson, gülme eyleminin gerçekleşmesiyle ilgili görüşünü şöyle ifade etmektedir: 'Öyle görünüyor ki gülme, bir araya toplanmış bir grup insanın, duygularını susturup sadece akıllarını işleterek tüm dikkatlerini içlerinden bir kişiye yöneltmeleri hâlinde ortaya çıkmaktadır' (Bergson, 2014: 7). Ona göre en büyük düşmanı duygular olan gülme eyleminin doğal ortamı kayıtsızlıktır. Kalbin bir anlık hissizleşmesi, gülüncün etkisini tam olarak göstermesini sağlar. Gülünç saf akla seslenir (Bergson, 2014: 6). Bir insanı düşerken gördüğümüzde bu olaya duyarlı bir şekilde yaklaşacak olursak o insana önce acırız ve daha sonra o insan için yardım isteriz. Duyarlı bir şekilde yaklaşmazsak düşenin içinde bulunduğu durum bize komik gelecek ve gülümseme eylemi karşılık bulacaktır. Bergson, komiğin kaynaklarını; biçim komiği, hareket komiği, durum komiği, söz komiği ve karakter komiği olarak sınıflandırmıştır (Bergson, 2014).

1.1.8.1. Bergson'a Göre Mizahın Kaynakları

1.1.8.1.1. Biçim Komiği

Bergson, özellikle bazı biçim bozukluklarının kimi durumlarda gülmeye yol açmak gibi hazin bir ayrıcalığı olduğunun şüphe götürmez olduğunu söyler. Normal yapıdaki bir insanın kolayca taklit edebileceği biçim bozuklukları gülünç olabilir (Bergson, 2014: 17). Biçimle ilgili komiğin kaynağını araştıran Bergson'a göre sürekli ağlamak üzereymiş gibi olan yüzler vardır, bazı yüzler her an gülecek veya ıslık çalacak gibidir, bazıları da durup dinlenmeksizin bir trompete üflüyormuş izlenimi verir ki tüm yüzler içinde en gülünçleri bunlardır. Buradan karikatür sanatındaki gülünçlüğü de anlayabiliriz. Bir yüz ne kadar muntazam olursa olsun, çizgileri ne kadar uyumlu, hareketleri ne kadar yumuşak düşünülse de yüzdeki uyum tamamen mükemmel değildir. Bütün bu uyumlu olduğu düşünülen yüzlerde bile bir kırışıklık, olası bir buruşma belirtisi ve doğanın tercih edebileceği türden bir çarpıklık eğilimi saptanabilir. İşte

şeytani bir yönü olan karikatür sanatı, doğada potansiyel hâlde gördüğü bozuklukları gözler önüne serer. Karikatürün bize abartarak sunduğu görüntü bizde gerçeklik hissi uyandırır. Örneğin; bir burnun boyutlarıyla oynayan fakat yapısına dokunmayan, söz gelimi burnu doğanın meylettiği yönde uzatan karikatürist onu gerçek anlamda çarpıtır. Karikatürü gördükten sonra gerçek burun da sanki o yöne doğru uzayıp çarpılmak istiyormuş gibi görünür. Bazı dudakların patlaklığı, çenelerin darlığı, yanakların şişkinliği yaratılışından abartılıdır. Bazı yüz biçimlerindeki bu abartı, bizzat doğanın da karikatürün başarısına ortak olduğu düşüncesini doğurur (Bergson, 2014: 20).

1.1.8.1.2. Hareket Komiği

Bergson, harekete dayalı komikliği 'İnsan vücudunun tavır, jest ve hareketleri, tam olarak bu beden bize basit bir makineyi hatırlattığı ölçüde gülünçtür' şeklinde açıklamaktadır. Çünkü artık bu hareket izleyicide otomatik çalışan bir makine varmış duygusunu uyandırır. Bu artık hayat değil, hayatın içine yerleşmiş ve hayatı taklit eden bir otomatizmdir ve gülünçtür. Gülmeyi hiç aklımızdan geçirmediğimiz jestlerin, bir başkası tarafından taklit edildiğinde gülünç hâle gelmesi de bu yüzdendir. Burada sözü edilen canlının nesneleşmesi ya da Bergson'un ifadesiyle 'kişinin eşya izlenimi vermesi' dir (Bergson, 2014: 23-24). Örneğin 'yatak örtüsüne sarmalanmış, top gibi havaya dikilen Sancho Panza güldürür bizi.' (Bergson, 2014: 40).

1.1.8.1.3. Durum Komiği

Bergson, gülünç durumları genel olarak tanımlamamızı sağlayacak yasayı şu şekilde ifade eder: 'Fiil ve olayların, bizde aynı anda hem canlılık vehmi hem de belirgin bir mekanik düzenek izlenimi yaratacak şekilde her düzenlenişi gülünçtür' (Bergson, 2014:48).

Kutudan çıkan yaylı şeytan: Kutudaki palyaço oyununda, palyaçoyu kutuya yatırınca geri fırlar, sert bastırınca daha hızlı geri döner. Bu, iki inat arasındaki çekişmenin bir oyunudur. Tamamen mekanik olan bu inatlaşma sahnede oyuncular arasında yaşatılarak buradan gülme unsuru yaratılır. *Zoraki Evlilik* oyununda Sganarella her göründüğünde Pancrace'ı kulise iter; Pancrace ise her defasında söylevini sürdürmek üzere sahneye geri dönen Sganarella, Pancrace'ı püskürtüp eve tıkmayı başarmışken bir pencere açılır ve Pancrace'ın kafası sanki bir kapaktan fırlamış gibi yeniden belirir.

İpli Kukla: Hayatın bütün ciddiliği bizim hürriyetimizden gelir. Bunu komediye çevirmek için görünüşteki hürriyeti örten bir ip oyunu tasarlamak lazımdır.

Kartopu: Birbirini tetikleyerek ilerleyen olaylar hele de başlangıç noktasına dönerse komik olur (Bergson, 2014: 53-54).

Durum komiğini ortaya çıkaran usullerin diğerlerini Bergson; tekrar, tersine çevirme ve serilerin iç içe geçmesi olarak üç işleyişte ortaya koyar. *Tekrar:* Karakterlerden birinin bir sözü veya sözcüğü tekrar etmesi değil bir durumun tekrarıdır. Koşullardaki belirli bir sıralanışın, aynen gerçekleştiği gibi, birkaç kez tekrar etmesi ve böylece hayatın akışına ters düşmesidir. Moliere'in pek çok eseri, oyunun başından sonuna tekrar eden bir olaylar dizisi sunar (Bergson, 2014: 60).

Tersine Çevirme: Sıradan bir durum içerisindeki birtakım insanları düşündüğümüzde bu rolleri tersine ve baş aşağı çevirerek gülünç bir sahne elde edilebilir. ' Soyulan soyguncu' buna örnek olabilir.

Serilerin İç İçe Geçmesi: Bergson'un tanımı ile:

'Bir olay aynı anda, birbirinden tamamen bağımsız iki olay dizisine aitse ve yine aynı anda birbirinden tümüyle farklı iki anlamda da yorumlanabiliyorsa gülünçtür' (Bergson,2014: 63).

1.1.8.1.4. Karakter Komiği

Karakter komiği yaratan unsurun insanların kusurları olduğu söylenir ama insanların sadece kusurlarına değil iyi özelliklerine de gülünebilir. Örneğin bir cimriye gülündüğü gibi çok dürüst birine de gülünebilmektedir. Burada ölçü katılıktır. Bu katılık, dürüstlük gibi iyi bir özellikte de olsa insanları güldürür. Kendini soyutlayan herkes, alaya alınma riskiyle karşı karşıyadır. Çünkü gülünçlük büyük oranda bu soyutlanmadan gelir. Bir karakterin iyi veya kötü olması önemli değildir. Eğer asosyalse gülünç hâle gelebilir. Gülmenin gerçekleşmesi için bazı koşullar vardır. Bunlar; karakterin toplum dışılığı, seyircinin duygusuzluğu ve otomatizmdir. Esasen gülünç olan şeyler hep otomatik olarak yapılan şeylerdir. Bir kusurda hatta bir meziyette gülünç olan şey, kişinin istemeden kendini teslim edişidir. Katılık, otomatizm, dalgınlık, asosyallik tüm bunlar iç içedir ve karakterdeki gülünçlüğü oluştururlar (Bergson, 2014: 97).

1.1.8.1.5. Söz Komiği

İnsan dili, gülmeceye iki şekilde aracılık eder. Birincisinde dil sadece komiği anlatır; komik olanı dinleyiciye ya da okuyucuya aktarır. Bir metin olarak düşünülürse; böyle bir gülmece metni, yazıldığı dilden bir ölçüde bağımsızdır. Bir dilden başka bir dile rahatlıkla çevrilebilir. Başka bir dile çevrildiğinde dil büyüsünü büyük ölçüde yitirir ancak gülme fonksiyonunu devam ettirir.

İkinci yolda dil, komiği kendi yaratır. Çeşitli dil oyunlarıyla olağan dilin dışına çıkar, var olan dil bilgisini alt üst eder ve günlük dilden farklı bir yol izleyerek komik hâle gelir. Bu durumda belki kişi, rahatlama kuramında olduğu gibi kendisine dayatılan kurallardan kurtularak özgürleşme duygusuyla; belki üstünlük kuramındaki gibi böyle bir dili kullanan kişiyi kusurlu görüp ona tepeden bakarak; belki de uyumsuzluk teorisinde olduğu gibi alışık olduğu dil bilgisine aykırı bir kullanımla karşılaştığı için güler. Fakat insanın gülme nedeni her ne olursa olsun güldüğü şey mevcut kurallardan sapan bir dildir. Bu tip bir dille kurulan gülmece metinleri yani gülmece diliyle oluşturulan eserler başka dile çevrilemez. Çünkü bu unsurların karşılıkları çoğunlukla karşı dilde bulunmaz, bulunsa da dildeki etkiyi yaratmaz (Usta, 2009: 95). Mizahçılar, dilin anlatım olanakları aracılığıyla dili çeşitli oyunların içine çekerek onu komik hâle getirirler.

1.2. Karikatür Kavramı ve Tanımı

Karikatür terimi, İtalyancada ‘caricare’ sözcüğünden türeyerek, Türkçe ve diğer dillere geçmiştir. ‘Caricare’ İtalyancada doldurmak ve yüklemek gibi anlamlara gelmektedir. Köken anlamı doldurmak ve yüklemek olan karikatüre zaman içerisinde saldırmak ve hücum etmek gibi anlamlar yüklenmiştir. İlk zamanlarda insan suretleri ve görünüşleri bozularak abartı şeklinde yapılan karikatür, çizginin gücünün keşfedilmesi ile beraber toplumların baskıcı egemen güçlere karşı kullanılan bir araç olmuştur (Özocak, 2011:264). Ortaya ilk çıktığı zamanlardan görünüş olarak farklılaşan karikatürün kendisine yüklenen misyon da zamanla değişikliğe uğramıştır.

Bu sanatın tarihi gelişimine baktığımızda İtalya’da ortaya çıktığını görmekteyiz. Karikatür, 16 ve 17. yüzyılda İtalya’da gelişmiş ve yaygınlık kazanmıştır. Karikatüre yakın ilk resimler, belirli çevrelere yönelik olan Anibale

Carracci'nin çizimleridir. Onun atölyesinde bir oyun biçiminde ortaya çıkan, portre deformasyonuna dayanan bu çizimlerde, çizimi yapılan kişilerin yüzleri hayvanlara veya cansız nesnelere benzetilmekteydi. Karikatür sözcüğünü ilk defa Mossini kullanmıştır. Mosini, Anibale Carraci'nin yazdığı 'Art di Bologna' adlı esere bir önsöz yazmış ve bu önsözde karikatürü, gerçekliğe önem vermekle birlikte, fantezi ya da komiğe yönelik bir portre çizim yöntemi olarak tanımlamıştır (Özen, 2003: 17). Bir oyun atölyesinde ortaya çıkan çizimlere dayanan karikatürün bu oluşma evresi dikkate değerdir.

Güldürme ve mesaj verme özelliklerinden dolayı karikatür, geçmişten günümüze önemli iletişim araçlarından biri olmaya devam etmektedir. Karikatür kavramının tanımı, tarih boyunca yaşanan gelişmelere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Karikatür sanatında anlama, anlamlandırma ve anlatım gibi yalın ve sert sayılabilen ifadeleri kapsayan bir alan vardır. Bu bakımdan da verilmek istenen mesaj veya öne sürülen düşünce, doğrudan bireylerin düşünce dünyalarına gönderilmektedir. Böylece, mesajın verildiği kişi sarsıntılar yaşayabilmektedir. Bu sarsıntı, bireyin kendisini sorgulamasını ve toplumu da anlamasını sağlamaktadır. Buna bağlı olarak karikatür, sorgulayabilir bir sanat olarak karşımıza çıkmaktadır. Karikatür; bu yönü ile yazıdan, şiirden ve resimden daha güçlü bir silahtır (Uçan, 2013:41-43). Ortak yönleri bulunan diğer sanatlardan bu sorgulama özelliği ile ayrılan karikatür, bireye kendi ve hayatı üzerinde düşünme fırsatı sunar.

Büyük halk kitlelerine seslenmek için karikatür önemli bir vasıtadır. Verilmek istenen mesaj bir karikatür aracılığı ile tüm kesimlere ulaştırılabilir. Karikatür ile sadece belli bir zümre ya da sınıfı etkilemek mümkünken, bunun yanında farklı ideolojilere sahip insanları etkilemek de olanak dâhilindedir. Buna bağlı olarak karikatür ve siyasî otoriteler arasında her dönemde bir mücadele olmuştur. Özellikle siyasî içerikli karikatürler her dönemde siyasî otoriteleri zor durumda bırakmış, siyasî otoriteler de buna yönelik baskıcı politikalar uygulamışlardır. Zira karikatür mizahî olarak siyasî otoriteyi denetleyen bir kurum gibi çalışmış, karikatürün dili ile siyasî dil arasında farklılıklar belirgin olmuştur. Siyasî irade; dolambaçlı yolları tercih ederken, karikatür doğrudan mesaj vermektedir. Bu bakımdan da karikatür doğrucu ve gerçekçi bir mizahî

sanattır (Özocak, 2011: 265). Siyasî otorite ile muhalif özelliğinden dolayı yıldızı barışmayan karikatür bu yüzden baskıcı politikalarla karşılaşmıştır.

Karikatürün bir ifade biçimi olmasından dolayı muhalif özelliğinin dışında destekleyici, yanına alıcı, yandaş bir yönü de bulunmaktadır. Zira her dönem, egemen güce muhalif unsurlar olduğu gibi yandaş unsurlar da var olmuştur. Bu bağlamda da karikatürün saldırgan yönü ortaya çıkmaktadır. Karikatür sanatının temsilcileri ya da karikatür sanatını kullanan bireyler, ister muhalif olsun isterse de yandaş olsun her zaman saldırgan olmaktadırlar. Buna yönelik olarak karikatür bir çerçeveye alınmak istendiğinde; karikatürün saldırgan yönü belirgin olacak ve bu durum onun ifade özgürlüğü kapsamına girmesine neden olacaktır. Kuşkusuz, karikatür ifade özgürlüğü çerçevesinde önemli bir temsilcidir. Zira karikatürün temeline bakıldığında eleştiri söz konusu olmaktadır. Eleştiri konusu, karikatürün doğasında olan bir şeydir. Bunun korunması karikatürün değerli bir sanat olarak kalmasını sağlamaktadır (Şahin, 2010). Karikatürist, kendisine tanınan ifade özgürlüğüne dayanarak eserleri ile eleştirisini gösterebilmektedir.

Karikatür, kelimelerin yetersiz kaldığı ortamlarda düşünceler için başvurulan bir alandır. Kelimenin üslûbunun sert olduğu durumlarda verilmek istenen mesaj da sert olabilmektedir. Karikatür ise sert verilmeye niyet edilen mesajın yumuşak, mizahî ve gülünç bir biçimde verilmesini sağlayan bir iletişim aracıdır. Bunu sağlayan en önemli unsur da, karikatürün çizgisindeki mizahî güçtür. Yazının çizgisi ile karikatürün çizgisi arasındaki fark, bu olmaktadır. Sonuç itibariyle bir genelleme yapıldığında karikatür, çizgiler ile görsel bir sanat olmanın ötesinde daha kapsayıcı bir mizahî sanattır. Karikatür, sevimli olabildiği gibi sevimsiz olabilmektedir. Ancak verilmek istenen mesaj, her zaman gülünç olmaktadır (Öğdü, 2011: 18-19). Karikatür sonucunda verilmek istenen mesaj ne olursa olsun karikatürün güldürü ögesi içermesi gerekmektedir.

1.2.1. Karikatürün Tarihi

Karikatürün tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik insanların mağaralarda yaşadığı tarih öncesi dönemlerde mağara duvarlarında ve kayalar üzerinde sayısız desen bulunmuştur. Örneğin İspanya'nın doğusunda Gueva'da, Ramigia mağaralarında, Castellon'da ve daha pek çok

yerde mağara insanları duvarlara akla gelmedik desenler çizmişlerdir (Topuz, 1997:16).

Mağaralardan çıkıp açık havada yaptıkları barınaklarda yaşayan Neolotik Çağ yani Taş Çağı insanları kayalara ve boy boy taşlara resimler yapmışlardır. Eski Mısır'da da karikatürün var olduğunu kanıtlayan belgeleri Egiptolog'lar ortaya çıkarmışlardır. Bunlardan birinde fare yargıç olmuş. Çok iyi giysiler içinde bir koltuğa oturmuş. Önünde bir testi şarap saçlarını yaptırıyor. Ama yakından bakıldığında bunun bir simge olduğu anlaşılıyor. Fare, egemen sınıfı simgeliyor, kendini içkiye vermiş yöneticilerin simgesi. O karikatürün yapıldığı dönemde Firavun II. Ramses, Hititlerle yaptığı savaşı yitirmiş, Kadeş Antlaşması imzalanmış. Mısırlıların savaşı kaybetmesinde komutanların kendilerini içkiye vermelerinin etkisi olduğu söyleniyor. İşte bu fare karikatüründe de böyle birtakım anlamlar vardır (Topuz, 1997: 17).

Yüzyıllar boyunca Orta Çağ'ın karanlıkları içinde ve kilisenin baskısı altında yaşayan Avrupalılar, XV. yy.'da teolojik ve otoriter düşünce biçimine bir tepki olarak özgür düşüncelere, bireyciliğe ve eleştirel yorumlara yöneldiler. Grek ve Roma uygarlıklarının özlemiyle kültür ve sanat alanında yeni arayışlara daldılar. Bu arayış, önce İtalya'da başladı. Dante (1265- 1321) ve Giotto (1266- 1337), bu akımın öncüsü oldu. Sonra bu yeni düşünce ve sanat anlayışı tüm Avrupa'ya yayıldı. Hümanist düşünce, bu çağda ortaya çıktı. Bugünkü karikatür sanatının da temelleri bu çağda atıldı. Bunun ilk örneklerini Leonardo Da Vinci (1452- 1519) verdi (Topuz, 1997: 30). Vinci, İtalya'da karikatürün babası sayılır. İtalya'da yetişen bir diğer dahi de Michelangelo'dur (1475-1564) Fransa da karikatürde uzun yıllar başı çekmiş bir ülkedir. Boissard (1528-1602), Jacques Callot (1592- 1635), Abraham Bosse (1602- 1676), Honore Daumier (1808- 1879), Jean Effel (1908- 1982) gibi isimler, Fransız karikatürünün başta gelenleridir. İngilizlere göre ise karikatürün beşiği İngiltere'dir. İlk büyük İngiliz karikatürcüsü, William Hogart'tır.(1723- 1764).

Türk karikatür sanatı ile ilgili olarak ilk veriler, XV. yy.'ın sonlarında ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılın eserlerinden birisi olan Davetnâme adlı yapıtta yer alan resimler, Türk karikatürü için ilk örnekler şeklinde değerlendirilmektedirler. Davetname, bir tür sihir ve büyü kitabı olmakta, kitaptaki resimler karikatüre benzemektedir. Bazı yazarlar da bizim karikatürümüze kaynak olarak XV.

yy'da Siyah Kalem'i, Karagöz motiflerini ve minyatürleri göstermektedir (Topuz, 1997: 207). Siyah Kalem'deki çizgiler ve konular, Uygur ve Çin uygarlıklarından esinlenerek çizilmişe benziyor. Bununla birlikte, Türk karikatür tarihi ile ilgili olarak farklı kaynaklarda Karagöz-Hacivat'ın ilk karikatür örnekleri olduğu ifade edilmektedir. Karagöz-Hacivat'ın daha yerli olması bu görüşün güçlü bir şekilde savunulmasını sağlamıştır. Zira Batı karikatürü ile kıyaslandığında Türk havasının daha baskın olması, Karagöz-Hacivat'ı ilk karikatür örneği şeklinde karşımıza çıkarmaktadır (Bayram, 2009:111).

Karagöz, tam bir halk sanatıdır. Her dönem yeni tipler eklenmiş, giysiler ve espriler değiştirilmiş ve zamana uyulmuştur. Karagöz oyununun tiplerinde karikatür anlayışı çok egemendir. Karagöz'ün gözlerinde, çenesinde, sakalında, duruşunda, davranışında, her şeyinde abartma ve gülmece öğesi vardır. Bütün öteki tiplerde de bunun aynısını görüyoruz. İlk Fransız karikatür tarihçisi Champfleury, XIX. yy.'ın ilk yarısında yazdığı bir kitapta İstanbul'da Karagöz oyununu seyreden bir Fransız'ın anlattıklarına ve getirdiği belgelere dayanarak Karagöz'ü bir karikatür türü olarak göstermektedir (Topuz, 1997: 207).

Öte yandan, Anadolu topraklarında karikatür sanatının gelişmesi gecikmeli olmuştur. Bunun nedeni olarak, Osmanlı'nın teokratik yapısı gösterilmiştir. Osmanlı döneminde dinin de etkisi ile resim sanatı pek az gelişmiş, bu durum resimsel bir sanat olan karikatürün de gelişimine etki etmiştir. Sanatçılar daha çok canlı figür içermeyen sanatlar olan yazı, tezhip, çini, tahta oymacılık, maden süslemeleri, mermer işçiliği gibi sanatlara yönelmişlerdir. Diğer yandan, sanatçıların ekonomik olarak saray ve çevresi dışında herhangi bir geçim olanaklarının yoksunluğu ve sarayın resim sanatına dinî bakışının olması bunda etkili olmuştur. Ancak sonraki dönemlerde mizahî anlamda gelişmeler yaşanmıştır.

Bizde 1870'ten bu yana karikatürün genelde Fransız karikatürünün etkisinde kaldığı söylenebilir. Osmanlı'da karikatür, her dönem muhalif tarafta yer almıştır. Bu nedenle Padişahlar şehzadelik dönemlerinde bile dergileri takip etmişlerdir. Türkiye'deki ilk mizahî girişim 1870'te Teodor Kasap tarafından çıkarılan mizahî dergi Diyojen'dir. Ayrıca ilk bilinen karikatür de bu dergide yayınlanmış ve karikatürün gelişimi için önemli bir köşe taşı olmuştur. O dönemdeki karikatür, Meşrutiyet'i savunmuş ancak siyasî otoritenin baskısı altın-

da kalmıştır. Diyojen mizah dergisi, sadece 183 sayı çıkabilmiş, 10 Ocak 1873'te ise yayın hayatına tamamen son verilmiştir. Diyojen'de yer alan imzasız yazılar, o dönemin önde gelen yazarları tarafından kaleme alınmıştır. Namık Kemal, Ali Bey ve Ebuzziya Tevfik; bunlardan bazılardır. Gazete, bu süre içinde gülmecenin temellerini atmıştır (Şahin, 2018:6). Gazetedeki taşlamaların çoğu, nazırların iç ve dış politikada gösterdikleri beceriksizliğe, devlet işlerine yönelik olduğu için, hükümet yazılanlara çizilenlere hoşgörü ile bakmamıştır. Diyojen, devlet adamları arasında gülmece düşmanlığı yaratan ilk gazete oldu (Gerçek, 1931: 60). Diyojen dergisi kapatıldıktan sonra Hayal ve Çıngıraklı Tatar adıyla iki gazete ve dergi çıkmıştır (Çakır, 2006: 163).

Karikatür ile desteklenen mizah dergileri özellikle halkın bir arada vakit geçirdiği, kahvehane gibi ortamlarda daha çok okunmuştur. Osmanlı basınının bir parçası olan mizah basını, dönem koşulları içerisinde değerlendirilirse aslında tirajları oldukça yüksektir. Örneğin; Diyojen'in Mahmut Nedim Paşa'yı eleştiren Kedi Mersiyesi'nin olduğu sayı, birkaç defa basılarak on binlere ulaşan satış yapmıştır (Şahin, 2018:5).

Türk karikatür tarihinde ilk karikatürcü Cem isimli bir sanatçıdır. II. Abdülhamit döneminde Batı tarzı karikatürleri ile o dönemin yönetimini eleştiren karikatürler yapan asıl adı Cemil olan Cem, Türk karikatür tarihinde 'üstat' olarak bilinmektedir (Coşar, 2010:689).

Türkiye'de karikatürün gelişiminin gecikmesine neden olan durumlardan birisi de karikatürün kendisine has bir sunum mecrasının olmamasıdır. Karikatürler, genelde mizahî gazete ve dergileri süslemiş ancak kısıtlı bir şekilde yayımlanmışlardır. Bununla birlikte, Harf Devrimi'nin olması, dönemin gazete ve dergilerini etkilemiştir. O dönemdeki gazete ve dergiler, ilk zamanlarda okuyucu kaybına uğramış, bu durum onları karikatüre yönlendirmiştir. Karikatürün okuyucularda büyük bir ilgi uyandırması ile birlikte o dönemdeki çoğu gazete ve dergi, karikatürü sayfalarına taşımışlardır.

Ayrıca bazı padişahların özellikle II. Abdülhamit'in koyduğu yasaklamalar, basın ve mizah basınının özgürlüğünü oldukça kısıtlamıştır. Teodor Kasap'ın çıkardığı Hayal isimli karikatür dergisi, yayımlanan bir karikatür yüzünden kapatılan ilk dergi olma özelliği taşımaktadır (Şahin, 2018: 10).

20. yüzyılda birçok mizahî dergi ve gazete boy göstermiştir. Kalem dergisi ise o dönemde karikatür alanında büyük açılımları beraberinde getirmiştir. Daha önceki dönemlerde mizahî yayınlarda karikatür, resim şeklinde ifade edilirken, Kalem dergisinde ilk defa karikatür terimi kullanılmış ve karikatürün tanımı yapılmıştır. Aynı şekilde önemli diğer bir mizah dergisi de Karagöz (1908–1935) dergisidir. 1935 yılına kadar birçok sayısı yayınlanan Karagöz dergisinin uzun soluklu bir yayın hayatı olmuştur. 2803 sayı ile geniş kitlelere hitap eden dergi, ciddi bir okuyucu kitlesine sahip olmuştur. Bu dönem, mizah dergilerinin de tirajlarının yüksek olduğu bir döneme denk gelmektedir.

Kurtuluş Savaşı yılları, Türk karikatürünün ikiye ayrıldığı yıllardır. Bu yıllarda saltanat taraftarı ve Kuvayımilliye diye iki karikatür grubu ortaya çıkmış, karikatür sanatı da bunun etkisinde kalmıştır. O dönemde Kuvayımilliye taraftarı olan karikatür yayınları Güleryüz (1921- 1923), Yeni Eğlence (1921), Ayine (1921-1923)'dir (Öngören, 1998: 68).

Bu dergiler, Kuvayımilliyecilik yaparak millî harekete destek vermişlerdir. Buna karşın 1922'de Refik Halit Karay tarafından çıkarılan Aydede ise saraya yakın bir yayın politikası izlemiştir. Her iki taraf da karikatürler üzerinden büyük mücadeleler vermiş, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra bu bölünmüşlük durumu ortadan kalkmıştır (Bayram, 2009: 112).

Cumhuriyet kurulduktan sonra karikatürde ikinci dalga ayrışma görülmektedir. Bu dönemde de Atatürk taraftarı ve karşıtları olmak üzere bir bölünme söz konusu olmuştur. Tek parti dönemindeki karikatürcüler, siyasî iradeye pek tavır almadan karikatürü modernleşme, şehir yaşamı ve problemleri, alafrangalaşma gibi konular üzerinden işlemişlerdir. Bu dönemin önemli yayınların biri, Akbaba gazetesidir. Gazete, 1922'de yayın hayatına başlamış ve 1977 yılına kadar yayın hayatına aralıksız devam etmiştir. Uzun yıllar yayın hayatına devam etmiş olan Akbaba gazetesi, Türk karikatürcüleri için bir tür okul olmuştur. Zira 55 yıllık yayın hayatında çok önemli kişiler burada yetiştirilmiş ve böylece Türk karikatürüne büyük hizmetler sunulmuştur (Tonga, 2012: 62-66).

1945- 1950 yılları arasının en önemli mizah olayı Markopaşa hareketidir. Markopaşa, iktidardaki partiyle açıkça mücadele eden ilk mizah dergisi olur.

Dergiyi yürütenler Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Rıfat Ilgaz ve Mim Uykusuz'dur. (Öngören, 1998: 91).

Markopaşa'dan sonra ise Gırgır dergisi Türk mizah ve karikatürcülüğü açısından önemli bir mihenk taşıdır. 1972 yılında Gün gazetesinin ücretsiz eki olarak verilen Gırgır, 1973 yılında Oğuz Aral yönetiminde bağımsız olarak yayımlanmaya başlar. 1980'li yılların başında büyük bir tiraja ulaşan Gırgır, o dönemde toplumsal muhalefet rolünü üstlenmiştir. 12 Eylül darbesi sonrasında yayın hayatını sürdüren belli başlı dergiler Gırgır, Fırt ve Çarşaf'tır. Bu dönemde Oğuz Aral ve ekibi, muhalefet yapmayı sürdürür ama bu muhalefet hep yumuşak olmuştur. Darbenin üzerinden çok geçmeden Gırgır dergisinde kopmalar yaşanmıştır. 1986 yılında Gırgır'dan ayrılan bir grup yazar ve çizer, Limon dergisini çıkarmaya başlar (Cantek ve Gönenç, 2017: 18).

Limon dergisi, Gırgır dergisinin tartışamadığı ve arka plana ittiği bir çok meseleyi gündemine almış, askerî darbe dâhil bir çok konuyu cesurca ele alıp işlemiştir. Bu yönüyle Limon dergisi içerik olarak Gırgır dergisinden daha radikal ve daha marjinaldir (Cantek ve Gönenç, 2017: 18). Gırgır'da Limon'dan sonraki ikinci büyük kopuş, 1989 yılında Hıbır dergisinin yayımlanmasıyla başlar. Oğuz Aral, 1989'da Hıbır çıkarken Dıgıl isimli yeni bir dergi çıkarır. 1991'de Güneş gazetesinin iflası ile birlikte, Limon dergisi isim değiştirmiş ve Leman adını alarak bağımsız yayıncılık yapmaya başlamıştır. Leman, 90'lı yıllar boyunca Limon'un çizgisini izlemiş ancak dergi içerisinde yaşanan görüş ayrılıkları nedeniyle bir grup çizer Leman'dan ayrılıp Penguen dergisini kurmuşlardır. Penguen dergisinden ayrılan genç bir kadro, 2007 yılında Uykusuz dergisini çıkarmışlardır. Bu tarz bölünmeler; ileriki yıllarda da devam etmiş, büyük küçük birçok karikatür dergisi ortaya çıkmıştır (Demir, 2016: 11).

Günümüzde, 1980'li yılların sonundan itibaren, dergilerin bölünmesi, birleşmesi veya kısa sürede yayın hayatlarına son vermesiyle azaldığı izlenimi veren mizah dergisi dünyasının bir ölçüde istikrar kazandığı söylenebilir. Bugün itibariyle gittikçe küçülen mizah dergisi pastası, iki üç dergi tarafından paylaşılmaktadır. Dergi satışları, elli yıl öncesini andırmakta, üreticiler telif kazanabildikleri başka işlerle uğraşmaktadırlar (Cantek ve Gönenç, 2017: 22).

1.2.2. Karikatürün Nitelikleri

Karikatürün nitelikleri; gerçeği gösterme, eleştiri, eğlendirme amacıyla güldürme, çizgiyle ve sözle mizahtır. Bu konu başlıklarını kısaca açıklayacak olursak;

1.2.2.1. Gerçeği Gösterme

Kurgusal yaratıların tümü, bir gerçekliğe dayanmaktadır. Sanat; doğayı ve yaşamı yeniden üretmekte, gerçekliği farklı yönlerden ele alarak zenginleştirmektedir (Çerniçevski, 2012: 89). Karikatür ise gizlenmek istenen gerçekliğin okuyucuya şaşırtıcı bir biçimde bildirilmesidir. Üzüntü verici gerçeklikler, güldürü öğesi ile sunulur. Karikatürcüler, gerçeği görüp halkı aydınlatmayı bir misyon olarak görmüşlerdir. Karikatüristlere göre yaptıkları sanat, sıradan olmayan insanları korumak ve uyarmak adına, onlardan güçlü insanların gizli niyetlerini ortaya çıkararak bunu biçimsel olarak yapabilme yeteneğidir.

1.2.2.2. Eleştiri

Eleştiri, modern mizahın temel özelliğidir. Karikatür; gelenekler, töreler, toplumsal yapı ve iktidarların oluşturduğu adaletsizlikleri konu edinmekte, bunların olumsuz yönlerini eleştirmektedir. Eleştiri, birçok alanı içerebilmektedir. Karikatür sanatçısı, dünyadaki gelişmeleri takip ederek eksiklikleri, yanlışlıkları ya da kötülükleri karikatürlerinde anlatmalıdır. Mizahçı, toplumun kabul ettiği gerçekler çemberini kırıp bu çemberin dışına çıkabilmektedir (Escarpit, 2016: 118). Mizahçı gerçeklik çemberinden ne kadar çıkabilirse, toplumda gördüğü eksik ve yanlışları o denli doğru aktarabilmektedir.

1.2.2.3. Eğlendirme Amacıyla Güldürme

İnsana ait temel olguların başında gülme eylemi gelmektedir. Gülme, mutlulukla ve hazla ilişkili olduğu gibi sıkıntı ve saldırganlıkla da ilişkilidir. Karikatürcülere göre her eleştiri türü mizahî değildir. Karikatür eleştirisi mizahî olup okuyucuda gülme etkisi yaratır (Brazevski: 15.06.2017). Karikatür, güçlü ile alay ederek güçsüzü eğlendirir, keder ve mutluluğun birlikteliğinden doğan acılı bir tebessüm oluşturur.

1.2.2.4. Çizgiyle ve Sözle Mizah

Mizah, Latince ‘humor’ sözcüğünden gelmektedir (Escarpit, 2016: 18-19). ‘Söz ya da davranışın garip bir biçimi’ olarak nitelendirilerek gülme ile ilişkisine vurgu yapılmaktadır. Gerçek mizahçı, ciddi olup diğerlerini güldüre-

bilendir. Mizahçının ciddiyeti, konuyu ele alış şeklinde ortaya çıkmaktadır. Değerlerin ters yüz edilmesiyle mizah yaratılmaktadır (Escarpit, 2016: 100). Savunma mekanizması kırılan insan; gördüğü, duyduğu şey karşısında kalkanını indirir ve yapılan mizahı, gülme tepkisiyle karşılar.

Yalnızca çelişkili bir durumun varlığı, mizahın ortaya çıkması için yeterli değildir. Mizah için sıradan dünya ile bilinçli olarak saçmalığa indirgenmiş dünyanın beklenmedik bir anda çakışması gerekmektedir. Mizahçının, alay ederek sarstığı dünyayı kendisinin onarabileceği yolunda önerileri bulunmalıdır. Mizahçının kontrollü olması gerekmektedir (Öztürkmen, 2016: 40). İki dünyanın çakışmasından oluşan yeni dünyada mizahçının çözüm yolları önerebilmesi önem arz etmektedir.

1.2.3. Karikatürün Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi

Ülkemizde karikatür Batıdaki türe yakın bir gelişim göstermiştir. Basımevi kurulmasından sonra yayımlanan gazete ve dergilerde ilk önce resimler basılmıştır. Fotoğrafın olmadığı dönemlerde ise bu işlevi çizimler sürdürmüştür. Böylece çizgi ile mizahın başladığını söyleyebiliriz. Türk karikatür sanatı ile ilgili olarak ilk veriler, XV. yy.'ın sonlarında ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılın eserlerinden birisi olan Davetnâme adlı yapıtta yer alan resimler, Türk karikatürü için ilk örnekler şeklinde değerlendirilmektedir. Davetnâme, bir tür sihir ve büyü kitabıdır. Kitaptaki resimler, karikatüre benzemektedir. Bununla birlikte, Türk karikatür tarihi ile ilgili olarak farklı kaynaklarda Karagöz-Hacivat'ın ilk karikatür örnekleri olduğu ifade edilmektedir. Karagöz-Hacivat'ın daha yerli olması bu görüşün güçlü bir şekilde savunulmasını sağlamıştır. Zira Batı karikatürü ile kıyaslandığında Türk havasının daha baskın olması, Karagöz-Hacivat'ı ilk karikatür örneği şeklinde karşımıza çıkarmaktadır (Bayram, 2009: 111). Halkın yazılı kültürden epey uzak olması, Osmanlı halkının Batıya kapalı oluşu, sanatçıların daha çok saray himayesinde bulunması gibi nedenlerden dolayı karikatür sanatı yüzyıllar sonra gelişim gösterebilmiştir.

Türkiye'deki ilk mizahî girişim, 1870'te Teodor Kasap tarafından çıkarılan mizahî dergi 'Diyojen'dir. Bu dergi 12.11.1870 tarihinde ilk sayısını yayımlamıştır. Ayrıca ilk bilinen karikatür de bu dergide yayınlanmıştır. O dönemdeki karikatür, Meşrutiyet'i savunmuş ancak baskı altında kalmıştır. Diyo-

jen mizah dergisi, sadece 183 sayı çıkarmış, 10 Ocak 1873'te ise yayın hayatına tamamen son verilmiştir. Diyojen dergisi kapatıldıktan sonra Hayal ve Çıngıraklı Tatar adıyla iki gazete ve dergi çıkmıştır (Çakır, 2006: 163). Bu dergilerin yayımlanması, karikatürün ülkemizde gelişmesinde âdeta mihenk taşı olmuştur.

Türk karikatür tarihinde ilk karikatürcü, Cem isimli bir sanatçıdır. II. Abdülhamit döneminde Batı tarzı karikatürleri ile o dönemin yönetimini eleştiren karikatürler yapan, asıl adı Cemil olan Cem, Türk karikatür tarihinde 'üstat' olarak bilinmektedir (Coşar, 2010:689). Diyojen dergisinden önce Terakki gazetesi 23.10.1870 tarihinde aynı adı taşıyan bir mizah gazetesini ilave olarak verir. Abonelerine ücretsiz dağıtılan, diğer okurlarına ücretle satılan Terakki'de resim veya karikatüre yer verilmemiştir.

Bu dönemde birçok mizahî dergi ve gazete boy göstermiştir. 'Kalem' dergisi ise o dönemde karikatür alanında büyük açılımları beraberinde getirmiştir. Daha önceki dönemlerde mizahî yayınlarda karikatür; resim şeklinde ifade edilirken, Kalem dergisinde ilk defa karikatür terimi kullanılmış ve karikatürün tanımı yapılmıştır. Aynı şekilde önemli diğer bir mizah dergisi de Karagöz (1908–1935) dergisidir. 1935 yılına kadar birçok sayısı yayımlanan Karagöz dergisinin uzun soluklu bir yayın hayatı olmuştur. 2803 sayı ile geniş kitlelere hitap eden dergi, ciddi bir okuyucu kitlesine sahip olmuştur. Bu dönem, mizah dergilerinin de tirajlarının yüksek olduğu bir döneme denk gelmektedir.

Kurtuluş Savaşı yılları, Türk karikatürünün ikiye ayrıldığı yıllardır. Bu yıllarda saltanat taraftarı ve Kuvayımilliye diye iki karikatür grubu ortaya çıkmış, karikatür sanatı da bunun etkisinde kalmıştır. O dönemde Kuvayımilliye taraftarı olan karikatür yayınları;

- Güleryüz (1921-1923),
- Yeni eğlence (1921),
- Ayine (1921-1923);

Kuvayımilliyecilik yaparak millî harekete destek vermişlerdir. Buna karşın 1922'de Refik Halit Karay tarafından çıkarılan Aydede ise saraya yakın bir yayın politikası izlemiştir. Her iki taraf da karikatürler üzerinden büyük mücadeleler vermiş, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra bu bölünmüşlük

durumu ortadan kalkmıştır (Bayram, 2009: 112). İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında taraflarını seçen mizah dergileri, Kurtuluş savaşının kazanılmasından sonra ortak bir noktada toplanmışlardır.

Cumhuriyet kurulduktan sonra ise karikatürde ikinci dalga ayrışma görülmektedir. Bu dönemde de Atatürk taraftarı ve karşıtları olmak üzere bir bölünme söz konusu olmuştur. Tek parti dönemindeki karikatürcüler, siyasî iradeye pek tavır almadan karikatürü modernleşme, şehir yaşamı ve problemleri, alafrangalaşma gibi konular üzerinden işlemişlerdir. Bu dönemin önemli yayınlardan biri, Akbaba gazetesidir. Gazete, 1922'de yayın hayatına başlamış ve 1977 yılına kadar yayın hayatına aralıksız devam etmiştir. Uzun yıllar yayın hayatına devam etmiş olan Akbaba gazetesi, Türk karikatüristleri için bir tür okul olmuştur. Zira 55 yıllık yayın hayatında çok önemli kişiler burada yetişmiş ve Türk karikatürüne büyük hizmetler sunulmuştur (Tonga, 2012: 62-66).

Bununla birlikte Türk karikatür tarihi açısından önemli sayılan Marko Paşa gazetesi, o dönemin büyük bir mizah yayınıdır. Türkiye'nin çok partili siyasî hayata geçişi süresince hükümet ve basın arasında adeta mekik dokumuştur. O dönemin birçok siyasî gelişmesi mizahî bir tarzda karikatürize edilmiş, Türk karikatürünü daha ileriye taşımıştır. Marko Paşa, ilk dönemlerinde Sabahattin Ali ile özdeşleşmiş, daha sonraları ise Aziz Nesin ve kısmen de Rıfat Ilgaz ile anılmıştır. Marko Paşa, 1949 yılında kapanana kadar mizahî olarak o dönemdeki tek partiye âdeta muhalefet görevi yapmıştır. Bundan dolayı tek partinin tepkisini çekerek Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Rıfat Ilgaz, Haluk Yetiş ve Mim Uykusuz gibi birçok kişi hapse atılmışlardır.

Marko Paşa'dan sonra ise Gırgır dergisi, Türk mizahı ve karikatürcülük açısından önemli bir mihenk taşıdır. 1980'li yılların başında büyük bir tiraja ulaşan Gırgır, toplumsal muhalefet rolünü üstlenmiş, dönemin sert askerî rejimine karşı dik durmuştur. Bu yönüyle siyaset ve muhalefet arasında önemli bir denge unsuru olmuştur. Bu bağlamda da Türk karikatürü için Marko Paşa gazetesi ile Gırgır, önemli mihenk taşları niteliği taşımışlardır. Özellikle baskı dönemlerinde toplumsal muhalefet yapmaları hem karikatürün gücünü hem de eleştirel bir bakışın baskı dönemlerinde de yapılabileceğini göstermişlerdir. Ancak çok geçmeden Gırgır dergisinde kopmalar yaşanmıştır. Baskı döneminde başarılı bir muhalefet yaptıktan sonra Gırgır dergisinden ilk kopuş

1970'lerin sonlarında yılların Mikrop Dergisi ile başlamıştır. Bunu takiben Limon Dergisi ortaya çıkmıştır. Limon Dergisi, daha çok sol ve radikal bir yayın hayatını benimsemiştir. Gırgır Dergisi, sol bir çizgide görünse de esas itibariyle ulusalcı-devletçi ve muhafazakâr bir çizgiyi benimsemiştir. Bu durum, Limon Dergisi'nin ortaya çıkmasında en büyük nedendir (Bayram, 2009: 113).

Limon Dergisi, Gırgır Dergisi'nin tartışamadığı ve arka plana ittiği birçok meseleyi gündemine almış, askerî darbe dâhil birçok konuyu cesurca ele alıp işlemiştir. 1991'de Güneş gazetesinin iflası ile birlikte, Limon dergisi isim değiştirmiş ve Leman adını alarak bağımsız yayıncılık yapmaya başlamıştır. Leman, 90'lı yıllar boyunca Limon'un çizgisini izlemiş ancak dergi içerisinde yaşanan görüş ayrılıkları nedeniyle bir grup çizer, Leman'dan ayrılıp Penguen dergisini kurmuşlardır. Bu tarz bölünmeler, ileriki yıllarda da devam etmiş, büyük küçük birçok karikatür dergisi ortaya çıkmıştır (Demir, 2016: 11). Türk karikatürü, zaman içinde çok zor dönemlerden geçse de gelişerek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

1.3. Karikatür Edebiyat İlişkisi

Karikatüre baktığımızda hiciv, alay ve tenkit dolu bir çeşit olarak karşımıza çıkmaktadır. Karikatürist, toplumda bir değeri olan olayları ve çevresinde yaşananları eksik ya da tam eleştirerek kamuoyu ile paylaşmayı kendisi için bir görev bilmektedir. Bu yönü ile karikatürün hem eğlendirici hem de duyarlılık artırıcı bir hedefi olmaktadır. Edebiyata baktığımızda ise, karikatürün kapsamında da değerlendirilen hiciv, tenkit ve alay gibi anlatım biçimleri mevcuttur. Bunlar, karikatürde olduğu gibi belirli bir hedefe hizmet için kullanılmaktadır. Bu bağlamda karikatür ve edebiyat, benzer amaca yönelik bir hedefi benimsemektedir (Gündüz, 2009: 32). Bütün bu amaç ortaklığı, karikatür ve edebiyat ilişkisinin sağlam temellerde kurulmasını sağlamaktadır.

Her iki sanat dalında amaç ortaklığı vardır. Zira edebî eserlerde ana gaye okuyan ya da izleyen bireylerde estetik bir haz uyandırabilmesidir. Bu estetik haz durumu, karikatürde belirgin bir şekilde ortaya çıkarken, karikatür-edebiyat ilişkisi birbirine yakınlaşmaktadır. Öte yandan, sanatçılar duygularını, düşünceleri ve anlatmak istediklerini çeşitli yöntemlerle insanlara aktarmayı amaçlamaktadırlar. Her sanat dalının da buna yönelik kendi araçları olmakta ve

bu araçları en güzel şekilde kullanmayı hedeflemektedirler. Nasıl ki, müzisyen; sesleri, en güzel şekilde çıkarmayı amaçlıyorsa, karikatürist de çizgi ile en güzel resim ve yazıları ortaya çıkarmaktadır. Edebiyatçı da bunların yanında dili en güzel şekilde kullanarak amacına hizmet etmektedir (Coşar, 2010: 690-691). Kullandıkları malzemeler, farklı olduğu için karikatür ve edebiyatın ayrı birer kimlikleri vardır.

Karikatüristler, edebî eserlerden aldıkları alıntıları kimi zaman karikatürde işledikleri konuya bağlı olarak küçük değişiklikler yaparak kullanmışlardır. Güncel konular bile bu şekilde olmuştur. Eski edebî eserlerden alınan alıntılar ise günün şartlarına göre güncellenmiş ve toplumun anlayabileceği seviyeye getirilmeye çalışılmıştır. Karikatüristler, bazen eser isimlerinin alıntılanması yoluna giderek karikatürler çizmektedir. Bu gibi karikatürlerde gündelik konular, iç ve dış siyasî gelişmeler ile alakalı temalar işlenmiş ve toplumsal duyarlılık oluşturulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte karikatüristlerin hikâye ve romanlardan da yararlandıkları görülmektedir. Karagöz, Türk karikatürüne Hayal'le (1873) girdi. Nişan G.Berberyan, karikatürlerinin büyük bir çoğunluğunu Hacivat- Karagöz tipleri üzerine kurmuştu; böylece Karagöz tasvirlerinin estetik yapısını çizgisine katıyordu. Daha sonra Ali Fuat Bey'in Karagöz'ünde Hacivat- Karagöz tipleri, Hayal'den farklı olarak ele alınır (Naci, 1989). Karikatür, yer yer edebiyatın konusunu kendi konusu yaparak bu ilişkiyi perçinleştirmektedir.

2. BÖLÜM

HARF DEVRİMİ

Arap alfabesi, bazı uyum sorunlarına rağmen İslamiyet'in kabulünün ardından Türk toplumları tarafından kullanılmıştır. Osmanlılar da bu harfleri kullanmayı tercih etmiş ve Arap alfabesiyle yazılan, içinde Türkçe'nin yanı sıra çok sayıda Arapça ve Farsça kelime bulunan Osmanlı Türkçesi ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Arap harfleriyle yazılan Türkçe hakkında ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Alfabenin yeniden düzenlenmesi konusundaki ilk ciddi girişim, Münif Paşa tarafından ortaya konulmuştur. Paşa, 1862'de Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de verdiği konferansta mevcut düzenin sebep olduğu sorunları sıralamıştır. Hareke kullanılmamasından dolayı kelimelerin net bir şekilde okunamaması, büyük harf kullanılmaması ve dildeki Arapça-Farsça kelimelerin terkiplerinin çokluğu, bu sorunlar arasında yer almaktadır. Bu sorunlar, okuma-yazmanın öğrenilmesini oldukça güç hâle getirmekte ve halkın düşünce bakımından geri kalmasına yol açmaktadır. Ayrıca Latin harfleriyle kıyaslandığı için Arap harfleriyle kitap basılmasını da zorlaştırmıştır (Tongul, 2004: 104-105).

Zamanla harflerin kolaylaştırılması ve sadeleştirilmesini isteyenler arasına Hayrettin Bey, Ebüzziya Tevfik ve Ali Suavi gibi isimler katılmış, buna karşılık Namık Kemal gibi Latin harflerinin kullanılmasına şiddetle karşı çıkanlar da olmuştur. Tüm tartışmalara rağmen II. Abdülhamid'in İstibdad yıllarında Arap harflerinin kullanımı konusunda herhangi bir değişim yaşanmamıştır. Enver Paşa tarafından tasarlanan ve Arap harflerini Türkçe ile daha uyumlu hâle getirmesi planlanan 'Ordu Elifbası', Balkan Harbi sırasında kullanılmaya başlanmıştır. Öte yandan II. Meşrutiyet döneminde 'Hurûf-ı Munfasılacılar' olarak bilinen bir grup, alfabe konusunda çalışmalar yapmışlardır. Yazılardaki ünlüleri gösterme konusundaki sorunu çözmek için ünlü sesleri gösteren harekelerin yazıya eklenmesi önerisi getirilmiştir. Ancak Arap harflerinin Türkçe için yeniden düzenlenmesine yönelik yapılan tüm girişimler, başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Aydın, 2012: 63). Ancak uzun bir süre Osmanlı aydınları arasında gerçekleşen bu tartışmalar, 1928'de gerçekleşecek Türk Harf Devrimi için düşünsel birikimin oluşmasına katkı sağlamıştır.

1923'te Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte gelen değişim rüzgârı, Arap harflerinin değişmesi için ciddi bir zemin oluşturmuştur. Yeni cumhuriyet, imparatorluğun hantal kurumları ve sisteminden kurtulmayı vaat ediyordu. Mustafa Kemal, henüz İstiklal Harbi sırasında ülkenin ve toplumun 'asrileşmek' ve 'medenileşmek' zorunluluğunu vurgulamaktaydı. Ona göre modern ve çağdaş hayatın bilim ve tekniğine kayıtsız kalınamazdı. Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak, aynı zamanda Atatürk Devrimleri'nin de odağını oluşturmuştur (Tongul, 2004: 110).

Mustafa Kemal, henüz cumhuriyetin ilanı üzerinden bir hafta geçmeden Darülfünun'un önde gelen hocalarından Fuat Köprülü'ye Türkiyat Enstitüsü kurulması talimatını vermiştir. Bu durum, onun cumhuriyetle birlikte bilimsel değerlere verdiği değerin kanıtıdır. On aylık bir hazırlık sürecinin ardından Türkiyat Enstitüsü, Darülfünun'a bağlı olarak Fuat Köprülü'nün idaresi altında kurulmuştur. Enstitünün amacı, eski çağları da içine alan geniş bir dönemde Türk kültürünü araştırmak ve yayınlar oluşturmaktı. Bu kurum, takip eden yıllarda yapılacak dil çalışmalarının habercilerinden biri olmuştur (Korkmaz, 2003: 312).

Cumhuriyetin yeni ikliminden istifade ederek Türkçe'ye daha uygun bir alfabeye geçmek isteyenlerin yanı sıra Arap alfabesini hararetli bir şekilde savunanlar da vardı. Kazım (Karabekir), Fuat (Köprülü), Zeki Velidi (Togan), Halit Ziya (Uşaklıgil); Arap harfleri taraftarı olanlar arasında yer almaktaydı. Onlara göre Arap harfleri, Müslümanlar arasındaki birliğin sembolüydü ve onun terk edilmesiyle kültürel bir yıkım yaşanacak ve hayat felce uğrayacaktı (Kıroğlu, 2008: 8-9).

Latin alfabesine geçilmesi konusunda ilk adımlar, 1923'te atılmaya başlansa da kamuoyu böyle bir değişime henüz hazır olmadığı için bir süre daha beklenmiştir. Harfler meselesi gündeme geldiğinde ciddi tepkiler yükselmekteydi. 17 Şubat 1923'te başlayan İzmir İktisat Kongresinde Latin harflerine geçilmesi konusunda bir öneri verilmiştir. Bu öneri başta kongre başkanı Kazım Karabekir olmak üzere ciddi bir tepkiyle karşılaşmıştır (Korkmaz, 2003: 315). Kazım Karabekir, eski harflerin Türkçe ile uyumsuz olduğu görüşünü reddetmekte ve bu harflerin kaldırılmasının Türk milletinin geçmişiyle olan

bağını koparacağını düşünmektedir. 5 Mart 1923'te konuya ilişkin düşüncelerini çeşitli yayın organlarında şöyle açıklamıştır:

'Bizim İslam hurûfatımız kâfi değilmiş, binaenaleyh Latin hurûfatı alınmalı imiş… Bu fikrin müthiş bir felaket olduğunu Arnavut kavmi de pek geç olarak anladı. Maateessüf arz ederim ki Azerbaycanlı arkadaşlarımız da bu felakete bugün düştü… Her şeyden sarf-ı nazar bizim kütüphanelerimizi dolduran mukaddes kitaplarımızı yazılarımız ve binlerce cilt asarımız bu lisanda yazılmış iken başka şekilde olan hilâfını kabul ettiğimiz gün en büyük felâkete derhâl bütün Avrupa'nın eline güzel bir silah vermiş olacak. Bunlar âlem-i İslâm'a karşı diyecekler ki Türkler ecnebi yazını kabul etmişler ve Hıristiyan olmuşlardır. İşte düşmanlarımızın çalıştığı şeytankârâne fikir budur… Yazımız öyle hürdür ki onlarla (ecnebilere) karşı karşıya not ederdik. Ecnebiler aynı sayfayı yazıncaya kadar ben on sahife yazar ve işimi bitirirdim.' (Kayıran-Metintaş:3)

Öte yandan Latin harflerine geçilmesini savunanlar arasında Hüseyin Cahit, Falih Rıfkı, Yunus Nadi, Yakup Kadri, Şükrü (Saraçoğlu) ve Hüseyin Suphi gibi isimler yer almaktaydı. Harf meselesi ilk defa İzmir mebusu Şükrü Bey (Saraçoğlu) tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsüne taşınmıştır. 24 Şubat 1924 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmesi sırasındaki konuşmasında Şükrü Bey, ülkedeki okuryazarlık oranının düşük olmasına değinmiştir. Ona göre bu sorunun başlıca sorumlusu, Arap harfleridir ve bu harfler Türk dilinin yazımına uygun değildir. Şükrü Bey'in bu konuşması ve 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü, harf meselesinin artık mecliste ve matbuatta daha yüksek sesle tartışılmasının önünü açmıştır (Kıroğlu, 2008: 12).

2.1 Dil Encümeni Çalışmaları

1924-1928 yılları arası dönem, Harf Devrimi'nin gerçekleşmesi için bir hazırlık dönemi olarak kabul edilir. Bu süre zarfında ortaya yeni düşünceler atılmaya devam edilmiş ve tartışmalar sürmüştür. Latin harflerine geçişin bir ön adımı olarak Latin rakamlarının kullanımı gündeme gelmiştir. 24 Mayıs 1928'de 'Beynel Milel Erkâmın Kabulü Hakkında Kanun' meclisten geçirilmiştir (Şimşir, 2008:86).

Nihayet 1928 yılında kamuoyu ve entelektüel dünya, değişim için elverişli bir duruma gelmiştir. 20 Mayıs 1928'de Millî Eğitim Bakanlığı'ndan baş-

bakanlığa sunulan resmî bir yazıyla Latin harflerine geçiş için somut adımlar atılmaya başlanmıştır. Yazıda Latin harflerinin dilimize uygulanması için bir heyet oluşturulmasının uygun görüldüğü ifade edilmekteydi. Bu öneri, üç gün sonra toplanan Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmış ve Millî Eğitim Bakanlığı'na gereğinin yapılması için talimat verilmiştir. Bakanlığın yaptığı hazırlıklar, 10 Haziran'da Hakimiyeti Milliye Gazetesi tarafından Dil Encümeni'nin kuruluşu şeklinde kamuoyuyla paylaşılmıştır (Şimşir, 2008:88).

Dil Encümeni, Dil Komisyonu ve Dil Heyeti olarak da adlandırılmaktaydı. Encümende çalışmak üzere üç milletvekili, üç Millî Eğitim Bakanlığı görevlisi ve üç uzman olmak üzere toplam dokuz kişi görevlendirilmiştir. Bu kişiler Falih Rıfkı (Atay), Darülfünun müderrisi muavini Ragıp Hulusi (Özdem), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ruşen Eşref (Ünaydın), Darülfünun eski öğretmenlerinden Ahmet Cevat (Emre), öğretmen Fazıl Ahmet (Aykaç), Dışişleri çalışanlarından İbrahim Osman (Karantay), Talim ve Terbiye Dairesi Reisi Mehmet Emin (Erişirgil) ve Talim ve Terbiye Dairesi Üyesi Mehmet İhsan (Sungu)'ydu. Dil Encümeni, ilk defa 26 Haziran 1928'de Ankara'da Millî Eğitim Bakanlığı'nda toplantı yapmıştır. Toplantının ardından açıklama yapılarak 'Encümenin ilk olarak çalışma programını düzenlediği ve hemen yeni harflerin tespitine ait teklifleri incelemeye ve değerlendirmeye başlayacağı' ifade edilmiştir (Dönmez, 2011:48).

Encümen, Anadolu Türkçesine en uygun harfleri tespit etmek için dikkatini farklı coğrafyalarda kullanılan alfabelere yöneltmiştir. Bunun için başlangıçta Latin harflerine dayanan yaklaşık yirmi alfabeyi değerlendirmeye başlamıştır. Bunlar arasında Azerbaycan ve diğer Sovyet Türk cumhuriyetlerinde kullanılmakta olan ve Latin harflerine dayanan Türk alfabeleri de bulunmaktaydı. Çalışmalar esnasında Falih Rıfkı Atay, gayet önemli bir konumdadır. Mustafa Kemal Atatürk ile sürekli irtibat hâlinde olan Atay, Encümen üyelerine onun düşünce ve isteklerini aktarmakta ve böylece çalışmaların Atatürk tarafından yakından takip edilmesini sağlamaktaydı (Şimşir, 2008: 89).

Dil Encümeni, gramer ve yazı konularına odaklanan iki konuda detaylı çalışmalar yapmıştır. Çalışmalar sonunda iki ayrı rapor hazırlanmıştır. İlki İbrahim Grandi tarafından hazırlanan 'Alfabe Raporu', diğeri de Ahmet Cevat Emre tarafından hazırlanan 'Gramer Raporu'dur. Alfabe hazırlanırken harfle-

rin Türk diline uygunluğu ve kolay ve açık olması gibi hususlar dikkate alınmıştır (Kıroğlu, 2008: 18). Arapçayla Türkçe arasındaki ses farklarından kaynaklanan ve okuma ve yazmada zorluklara neden olan sorun, bu sayede ortadan kalkacaktı. Mesela Osmanlı imlasındaki 'ك' harfi tek başına g, ğ, v, y, ň ünsüzlerine karşılık gelmekteydi. Bu durum 'kül' ve 'göl' gibi kelimelerin aynı harflerle yazılmasına sebep olmakta ve okumada esnasında ciddi problemlere yol açmaktaydı. Benzer şekilde Avrupa dillerinde yer alan 'ch, sch, tsch' gibi ikili, üçlü ve dörtlü harflere yer verilmemiştir. 'c, ç, g, j, ş' gibi harfler ise başka dillere ait alfabelerden alınmasına rağmen seslendirilme özellikleri açısından Türkiye Türkçesi yapısına göre ayarlanmıştır (Korkmaz, 2003: 315-316).

Anadolu Ajansı'nın 12 Temmuz 1928 tarihli açıklamasıyla yeni alfabe projesinin tamamlandığı kamuoyuna duyurulmuştur. Habere göre yeni alfabe ve dilbilgisi kuralları, yaklaşık bir hafta sonra basılacaktı. Fazla ayrıntı verilmeyen haberde yeni alfabenin sade ve kolay olduğuna değinilmekle yetinilmişti. Konu gazetelerde şu şekilde duyurulmuştur:

'Latin harflerinin Türkçemize tatbikini düşünmek üzere teşekkül eden Encümen, bugün heyet-i umumiye hâlinde müzakerelerine devam etmiştir. Bugünkü toplantısında muhtelif teklifler tetkik ve birtakım yeni tadilat icra edildikten sonra kat'i alfabe projesi izhar edilmiştir. Gramer tetkikâtı bitmek üzeredir. Gelecek hafta zarfında gerek harf gerek gramer tecrübelerinin ait olduğu makama ve salahiyet erbabına bir aylık tetkik tevdi edilmek üzere tab'ına başlanacaktır. Komisyon, Latin harfleri kabul edildiği takdirde bunun mekteplerde ve müesseselerde tarz-ı tatbiki hususundaki projesini hazırlamaya başlamıştır. Komisyondan alınan malumata nazaran yeni elifbada hiç çift harf yoktur. İşaretli harfler en aza indirilmiştir. Bundan başka özel isimler, coğrafî isimler, ilmî ve fennî ıslahatlarda müşkülâta dûçar olunmayacak sûrette harflerin beynelmilel kıymetli esasına da riayet edilmiştir. Yeni elifba, Türkçe'de bulunan bilumum sesleri ve Türkçe, Arabî ve Farisî ifade etmek kabiliyetinde olduğu hâlde noktalı ve işaretli harflerin toplamı 14'tür. Fransız alfabesinin 14 işaretli ve noktalı harf ile 12 çift harfli muhtevi olduğuna göre yeni alfabedeki sadelik şayân-ı dikkattir. Bundan başka yeni Türk imlasında bütün harflerin okunması gerekmektedir.' (Dönmez, 2011: 48).

12 Temmuz'da hazırlanmakta olduğu duyurulan rapor 31 Temmuz'da 'Elifba Raporu' olarak Vatan Gazetesi'nde yayınlanmış ve Ağustos başında kitap olarak basılmıştır. 41 sayfalık rapor, sekiz bölümden oluşmaktaydı. Raporun detayları, Türkçe'ye en uygun harflerin seçimi için mevcut Latin harfli

dillerin ve bunların ses özelliklerinin incelendiği anlaşılmaktadır. Hazırlanan raporun başlangıcında şunlar, ifade edilmekteydi:

‘Latin harflerinin lisanımıza tatbiki imkânını düşünmek üzere teşekkül edip 26 Haziran 1928’de mesâisine başlamış olan heyetimiz, doğrudan doğruya bugünkü müşterek ve edebî lisanımızın istisna ettiği ince ve mütekâmil İstanbul konuşma dilini esas ittihaz ederek, bu dile nazarî ve amelî cihetlerden en uygun ve elverişli bir alfabe vücuda getirilmeye çalışılmıştır. Bu maksatla iptida Latin harflerinin asli değerlerini istimal edildikleri Avrupa milletleri nezdinde uğramış oldukları tebeddülleri tetkik ederek, bugün mezkûr harfleri Türkçe’ye ne suretle tatbik etmenin münasip olacağını azami dikkat ve itina ile düşünmüş, saniyen bazı umdeler tespit ederek bunların mümkün olduğu kadar usuli bir tarzda tatbiki suretiyle aşağıda arz edeceğimiz harfler vasıl olmuştur.’)

Dil Encümeni’nin üzerinde çalıştığı meselelerden biri de belirlenen yeni alfabenin ne zaman ve ne şekilde uygulanacağıydı. Encümen üyeleri, yeni harflerin 5 ile 15 yıllık bir zaman zarfında uygulamaya konulabileceğini düşünmekteydi. Fakat Mustafa Kemal, bu noktada üyelerden çok farklı bir düşünceye sahipti. Falih Rıfkı Atay vasıtasıyla Encümen’in çalışmalarını çok yakından takip eden Atatürk, Atay’dan biri 5 yıllık kısa, diğeri 15 yıllık uzun olan uygulama planını öğrenmiştir. Plana göre gazeteler, yarım sütundan başlayarak yeni yazıyla yazılan kısımları arttıracaklardı. Verilen bu bilgiler karşısında Atatürk’ün yanıtı şu olmuştur:

‘Ya üç ayda olur, ya da hiç olmaz.’ (Korkmaz, 2003: 316-317).

Bu yanıt, uygulama konusunda Encümen üyelerinin tahminlerinden çok daha kısa bir süreye karşılık gelse de Atatürk’ün konuya ne denli bir değer biçtiğini göstermektedir. Yeni harfler, cehalet ve geri kalmışlıkla yapılan mücadelenin ve kültürel ilerlemenin önemli unsurlarından biri olacaktı.

2.2 Atatürk’ün Sarayburnu Söylevi

Harf meselesi hakkındaki tartışmalar, Tanzimat Dönemi’nden itibaren Türk toplumunu meşgul etmekteydi. Bu tartışmalar, zaman zaman hararetlenmekte, zaman zaman gündemin gerisinde kalmaktaydı. Bir kesim, harflerde yapılacak değişimin kültürel anlamda toplumu prangalarından kurtararak cehaletle mücadele anlamında önemli bir ilerlenin önünü açacağına inanıyordu. Karşı taraf ise Türkler tarafından yüzlerce yıldır kullanılmakta olan Arap elif-

basından bir çırpıda vazgeçilmesinin büyük bir kültürel çöküntüye yol açacağını savunmaktaydı. 1914'ten 1922'ye kadar Anadolu, neredeyse kesintisiz bir savaş dönemi yaşadı ve bunun neticesinde altı asırlık bir imparatorluk yerini farklı ve modern bir yönetim sistemine sahip olan yeni bir devlete bıraktı. Kurulan yeni devletin getirdiği değişim ikliminden doğal olarak harf meselesi de nasibini alacaktı.

Reformcu anlayışıyla yeni devletin sistemi için önemli devrimlere imza atan Mustafa Kemal, harf meselesinde ilginç bir şekilde uzun bir süre sessiz kalmayı tercih etmiştir. Özellikle harf tartışmalarının kızıştığı 1926 yılında Mustafa Kemal'in tartışmaları sakince dışarıdan takip ederek insanların düşüncelerini özgürce ifade etmelerinin önünü açtığı anlaşılmaktadır. Dönemin şartları düşünüldüğünde, Mustafa Kemal'in bu olayda olumlu ya da olumsuz düşüncesini açıklamasının tartışmaları suni bir şekle sokacağı aşikârdır. Bu sayede değişimi isteyenlerin ve istemeyenlerin öne sürdüğü argümanları öğrenmekte ve ortaya koyacağı değişim teklifi için elini güçlendirmekteydi. Atatürk'ün bu suskunluğu, Dil Encümeni'nin kurulmasıyla 1928 yılında bozuldu. Encümenin çalışmalarını yakından takip etmiş, düşüncelerini üyelere ulaştırmış ve Encümenin almayı planladığı bazı kararları bizzat kendisi iptal etmiştir. Bilal N. Şimşir'in ifadesiyle, Atatürk yeni Türk alfabesinin yaratılmasında bir dil uzmanı gibi rol almıştır (Şimşir, 2008: 158).

Harf Devrimi'nin detaylarının kamuoyuyla paylaşılması, bizzat Atatürk tarafından Gülhane'de verilen söylevle gerçekleşmiştir. Söylev 9/10 Ağustos 1928 gecesi İstanbul Gülhane Parkı gazinosunda Cumhuriyet Halk Partisi tarafından düzenlenen ve halka açık gerçekleşen konser esnasında verilmişti. Yaklaşan Harf Devrimi'nin duyurulması için seçilen tarih ve mekâna özel anlamlar yüklendiği anlaşılmaktadır. Öncelikle İstanbul, Türkiye'nin kültür merkeziydi. Yeni harflerin tanıtımında ve kullanımında önemli bir görev yapacak olan Türk gazetelerinin önemli bir kısmı, İstanbul merkezliydi. Yeni harf meselesine olumlu ya da olumsuz eleştiriler getiren aydınların önemli kısmı da bu şehirde ikâmet etmekteydi. Öte yandan Gülhane Parkı Osmanlı tarihinin önemli dönüm noktalarından kabul edilen Tanzimat Fermanı'nın ilân edildiği yerdi. Zamanlama olarak ise Türk tarihinde önemli zaferlerin kazanıldığı Ağustos ayı

seçilmiştir. Harf Devrimi, bir zafer olarak görülüyor ve cehalete karşı girişilmiş bir 'Büyük Taarruz' olarak kabul ediliyordu (Şimşir, 2008: 159-160).

Etkinlikte saatler gece yarısı saat 01.00'i gösterirken Atatürk, daha önce hazırladığı küçük notlardan oluşan söylevini dinleyenlerle paylaşmaya başlamıştır:

'Vatandaşlar, bu notlarım asıl hakikî Türk kelimeleri, Türk harfleriyle yazılmıştır. Kardeşiniz, bunu derhâl okumağa teşebbüs etti, biraz çalıştıktan sonra birdenbire okuyamadı. Şüphesiz okuyabilir. İsterim ki, bunu hepiniz beş on gün içinde öğrenesiniz.'

Arkadaşlar,

'Bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak mecburiyetindesiniz. Anladığımızın asarına yakın zamanda bütün kâinat şahit olacaktır. Buna katiyetle eminim' [Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938), 1997: 272].

Atatürk, yeni harflerin kolay öğrenilebilir, okunabilir, oldukça sade olmaları için Encümen'in çalışmalarına müdahalelerde bulunmuştur. Burada bunu vurgulayarak vatandaşların kısa sürede yeni harfleri öğreneceğine dair ümitlerini ifade etmiştir. Anlaşılması güç eski harflerin toplumu dar bir kalıba sıkıştırdığını vurgulayarak artık bunlardan kurtulma vaktinin geldiğini söylemiştir. Bu ifadelerin ardından Atatürk, yeni harflerle yazmış olduğu notlarını Bolu mebusu Falih Rıfkı Atay'a vermiş ve konuşmaya onun devam etmesini istemiştir. Atay, notları okuduktan sonra halk arasındaki bir kişi Atatürk'e heyecanlı bir sesle hitapta bulunmuş ve bunun üzerine Cumhurbaşkanı tekrar ayağa kalkarak şunları söylemiştir:

'Vatandaşlar, Arkadaşlar!

Çok söz, uzun söz bir şey için söylenir: Hakikati anlamayanları hakikate getirmek için… Ben bu devirleri geçirdim.Şimdi sözden ziyade iş zamanıdır. Artık benim için, hepiniz için çok söz söylemeğe ihtiyaç kalmadı, kanaatindeyim. Bundan sonra bizim için faaliyet, hareket ve yürümek lazımdır. Çok işler yapılmıştır, amma bugün yapmağa mecbur olduğumuz son değil, lakin çok lüzumlu bir iş daha vardır: Yeni Türk harflerini çabucak öğrenmelidir. Vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki bir mille-

tin, bir heyeti içtimaiyenin yüzde onu, okuma yazma bilir, yüzde sekseni, bilmez nevindendir. Bundan insanlar olarak utanmak lazımdır.Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa bu hata bizde değildir. Türk'ün seciyesini anlamıyarak kafasını bir takım zincirle saranlardadır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları tashih edeceğiz. Hataların tashih olunmasında bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyeti içtimaiyesi yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz yazısile, kafasile bütün alemi medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir.' [Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938), 1997: 273-274].

Atatürk, yeni harflerin öğrenilmesini vatanseverlik ve milletseverlik meselesi olarak görmektedir. Böylesine önemli bir devrimi çok da uzun olmayan bir söylevle topluma duyurmuştu. Çünkü artık vakit konuşma değil iş yapma vaktiydi. Toplumun ancak yüzde onu okuma ve yazma bilmektedir ve bu utanılması gereken bir sorundur. Ancak burada suç toplumda değil, onun elini ayağını bağlayanlardadır. Ülke, artık zincirlerinden kurtulmuştur ve zaman yüzyıllardır devam eden hataları düzeltme zamanıdır. Atatürk; cinsiyet, sosyal statü veya meslek farkı olmaksızın tüm vatandaşların en hızlı bir şekilde yeni harfleri öğrenmesini istemektedir. Böylece toplum ve ülke, uygar dünyanın bir parçası olacaktı.

2.3. Yeni Türk Harflerinin Kabul Edilmesi

Atatürk'ün Gülhane söylevinden sonra başta devlet bürokrasisinin üst kesimleri olmak üzere yeni harflerin tüm topluma tanıtılması için çalışmalara başlanmıştır. Bunun için konferanslar, geziler ve kurslar planlanmıştır. Ayrıca basın ve diğer kitle iletişim araçları da etkili bir şekilde kullanılmıştır. İlk etkinliklerin düzenlendiği yer, Dolmabahçe Sarayı olmuştur. Dil Encümeni'nin çalışmaları sırasında Atatürk'ün kaldığı Dolmabahçe Sarayı'nda yeni Türk harflerinin milletvekillerine ve aydınlara tanıtılması için seri konferanslar düzenlenmiştir. Bu konferanslar için Encümen üyelerinden İbrahim Necmi (Dilmen) görevlendirilmişti. Gülhane söylevinin ertesi günü milletvekilleri ve cumhurbaşkanlığı erkânının katıldığı tanıtım konferansı başlamıştır. Tanıtım konferansları, 25-27-29 Ağustos tarihlerinde vali, belediye başkanı, ordu komutanları ve gazetecilerin katılımıyla devam etmiştir. Bu konferanslara dair

dikkat çekici noktalardan biri, özellikle milletvekillerinden konferansa yeni harfleri öğrenerek katılmalarının istenilmiş olmasıdır (Kılıç, 2011: 78).

Dolmabahçe'de yapılacak konferanslarla yeni harflerin tanıtılmasının dışında Atatürk'ün başka niyetlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Yeni harfler, henüz meclise sunulmamış ve yasalaşmamıştı. Bunun için milletvekilleri ve gazeteciler gibi kamuoyunu etkileme gücüne sahip güçlü isimlerin bu konferanslar vasıtasıyla yeni harfleri onaylamaları bekleniyordu. Öncelikle onların kafalarındaki soru işaretlerinin giderilmesi gerekiyordu. Yeni harflerin önemini kavrayamamış vekiller ve bu değişime ciddi itirazlar gösteren aydınlar, hâlâ mevcuttu. Dolmabahçe konferansları, bu insanlara yeni harflerin neden gerekli olduğunu anlatabilmek için önemli bir fırsat olmuştu. Ayrıca Harf Devrimi'ni savunan fakat Dil Encümeni'nin hazırladığı alfabeyi kabul etmeyenler de vardı. Onlar Türkçe için daha iyi bir alfabenin hazırlanabileceği görüşündeydi. Meselâ Latin harflerine geçilmesini savunan gazeteci yazar Celal Nuri (İleri), Dil Encümeni'nin belirlediği harfleri eleştirmekte ve (ş) harfi yerine (x) harfinin, uzun (î) harfi yerine ise (y) harfinin kullanılmasının doğru olacağını savunmaktaydı (Şimşir, 2008: 176-177).

Dolmabahçe Saray'ında yeni Türk harfleriyle ilgili yapılan son tanıtım konferansında yapılan tartışmaların ardından Başvekil İsmet Paşa, yeni harflerin gerekliliği ve hükümetin bu konudaki kararlılığını ifade etmiştir. Onun konuşmasının ardından Atatürk'ün önerisiyle Harf Devrimi'nin misakı kabul edilen ve üç maddeden oluşan bir karar alınmıştır. Oy birliğiyle alınan kararın maddeleri şu şekildedir:

1. Milleti cehaletten kurtarmak için kendi diline uymayan Arap harflerini terk edip Latin esasından Türk harflerini kabul etmekten başka çare yoktur.

2. Komisyonun teklif ettiği alfabe, hakikaten Türk alfabesidir, kat'idir, Türk milletinin bütün ihtiyaçlarını temin etmeğe kâfidir.

3. Harf ve imlâ kaideleri, lisanın ıslahını, inkişâfını ve millî zevki takip ederek tekâmül edecektir (Kılıç, 2011: 80).

Dolmabahçe konferansları tamamlandıktan sonra yeni harflerin halka tanıtılması amacıyla Atatürk şehir gezilerine başlamıştır. Bu doğrultuda Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, milletvekilleri, gazeteciler, yaverleri ve askerlerle birlikte ilk tanıtım için 23 Ağustos 1928 tarihinde Ertuğrul Yatı ile İstanbul'dan Tekir-

dağ'a gitmiştir. Tekirdağ'dan sonra Bursa, Çanakkale, Eceabat, Gelibolu, Sinop, Samsun, Turhal, Tokat, Sivas, Şarkışla ve Kayseri'yi aynı amaçla ziyaret etmiştir. Ziyaretleri sırasında bürokrat ve vatandaşlarla yüz yüze görüşmeler yapmış ve bazen yeni harflerin öğrenilip öğrenilmediğini anlamak için küçük sınavlar yapmıştır. Bunun dışında 'başöğretmen' sıfatıyla dersler vermiştir. Mustafa Kemal, 20 Eylül 1928'de yurt gezisini tamamlayarak Ankara'ya dönmüştür. Ayrıca Başvekil İsmet Paşa, TBMM Başkanı Kazım Paşa, Maarif Vekili Mustafa Necati Bey ve daha birçok milletvekili; seçim bölgelerine gitmiş ve alfabe tanıtım çalışmalarında bulunmuşlardır (Kılıç, 2011: 81).

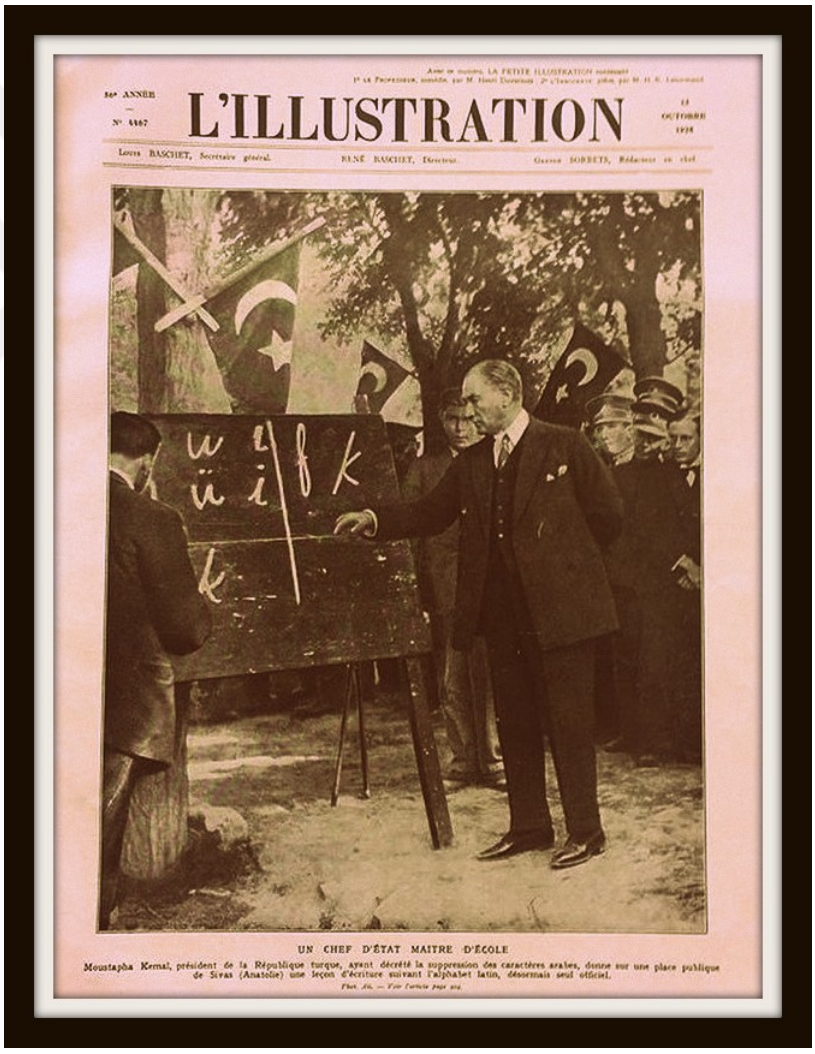

Şekil 2.1. Haftalık Fransız gazetesi L'Illustration'un 13 Ekim 1928 tarihli sayısının kapağında halka yeni harfleri öğreten başöğretmen Atatürk'ün fotoğrafı yer almıştır.

Yeni Harfler Tasarısı, henüz Meclis gündemine alınmamışken Eylül ayında ülke genelinde yeni harfleri öğreten kurslar düzenleniyordu. Devrimin amacına ulaşmasında önemli bir konumda olan öğretmenlerin eğitimi öncelikli meselelerdendi. Öğretmenler, kurstan geçiriliyor ve sınava tabi tutuluyordu.

Başarısız olanlar, yeniden kurs sürecinden geçmekteydi. Yeni harfleri öğrenemeyenler ise mesleklerini kaybetme riskiyle karşılaşmıştır. Bu durum, muhtar ve ihtiyar heyeti üyeleri için de geçerliydi. 1 Ekim'den itibaren iş yerlerinde yazışmalar, yeni harflerle yapılacaktı. Ayrıca bütün okul kitapları da yeni harflerle basılacaktı. Türk harfleriyle basılan ilk kitap, Ali Canip (Yöntem)'in yazdığı 'Edebiyat' kitabı olmuştur (Tongul, 2004: 124).

Ülke genelinde yapılan bu ön çalışmaların da ardından sıra Meclis'te çıkarılacak yasaya gelmiştir. Mustafa Kemal, 1 Kasım 1928'de yaptığı meclis açılış konuşmasında yeni Türk harfleri konusuna şöyle değinmiştir:

'Aziz arkadaşlarım, her şeyden evvel, her inkişafın ilk yapıtaşı olan meseleye temas etmek isterim. Her vasıtadan evvel büyük Türk milletine onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma yazma anahtarı vermek lazımdır (sürekli alkışlar). Büyük Türk milleti cehaletten az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asıl diline kolay uyan böyle bir vasıta ile ayrılabilir (alkışlar). Bu okuma yazma anahtarı ancak Latin esasından alınan Türk alfabesidir (alkışlar). Basit bir tecrübe Latin esasından Türk harflerinin, Türk diline ne kadar uygun olduğunu şehirde ve köyde yaşı ilerlemiş Türk evlatlarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır' [Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1906-1938), 1997: 377].

Atatürk, Ağustos ayında Gülhane söylevinden bu yana çeşitli platformlarda yeni harflerin gerekliliğini anlatmıştı. Milletvekilleriyle başlayan tanıtım çalışmalarına Anadolu'yu şehir şehir gezerek devam etmişti. Aydınlar ve toplumun diğer kesimleri, yeni harflerin gerekliliğine ikna olmuştu ve ortam artık yeni harflerin kanunlaşması için uygundu. Atatürk'ün farklı yerlerde ifade ettiği gibi Türk lisanına uygun olmayan harfler kaldırılmalı ve yerine genç yaşlı herkesin kolaylıkla ve hızlı bir şekilde öğrenebileceği harfler getirilmeliydi. Bu konuda meclise önemli bir görev düştüğünü şu şekilde ifade etmekteydi:

'Büyük Millet Meclisi'nin kararıyle Türk harflerinin katiyet ve kanuniyet kazanması, bu memleketin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır (bravo sesleri, alkışlar). Milletler ailesine münevver, yetişmiş büyük bir

milletin dili olarak elbette girecek olan Türkçe'ye bu yeni canlılığın kazandıracak olan üçüncü Büyük Millet Meclisi, yalnız ebedî Türk tarihinde değil, bütün insanlık tarihinde mümtaz bir sima kalacaktır' [Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1906-1938), 1997: 377-378].

Atatürk'ün bu konuşmasının ardından başbakan İsmet Paşa ve iki milletvekili, birer konuşma daha yapmış ve ardından yeni Türk harfleri milletvekillerinin oylamasına sunulmuştur. Kanunun adı 'Yeni Türk Harfleri'nin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun'du. Oylama, 1 Teşrinisani/Kasım 1928'de yapıldı ve kanun oybirliğiyle kabul edildi. Karar 3 Kasım 1928'de 1030 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir (Dönmez, 2011: 55). Kanunun maddeleri şu şekildedir:

'Madde 1: Şimdiye kadar Türkçe'yi yazmak için kullanılan Arab harfleri yerine Latin esasından alınan ve merbut cedvelde şekilleri gösterilen harfler (Türk Harfleri) unvan ve hukuku ile kabul edilmiştir.

Madde 2: Bu kanun neşri tarihinden itibaren devletin bütün daire ve müesseselerinde ve bilcümle şirket cemiyet ve hususi müesseselerde Türk harfleriyle yazılmış olan yazıların kabulü ve muameleye konulması mecburidir.

Madde 3: Devlet dairelerinin her birinde Türk harflerinin devlet muamelatına tatbiki tarihi 1929 Kânunusanisinin birinci gününü geçemez. Şu kadar ki evrak-ı tahkikiye ve fezlekelerinin ve ilamlarının ve matbu muamelat cedvel ve defterlerinin 1929 Haziran ibtidasına kadar eski usulde yazılması caizdir. Verilecek tapu kayıtları ve senetleri ve nüfus evlenme cüzdanları ve kayıtları ve askeri hüviyet ve cüzdanları 1929 Haziran ibtidasından itibaren Türk harfleriyle yazılacaktır.

Madde 4: Halk tarafından vaki müracaatlardan eski Arab harfleriyle yazılı olanlarının kabulü 1929 Haziran'ının birinci gününe kadar caizdir. 1928 senesi Kanunuevvelinin ibtidasından itibaren Türkçe hususi ve resmi levha, tabela, ilan ve sinema yazıları ile kezalik Türkçe hususi, resmi bilcümle mevkut, gayri mevkut gazete, risale ve mecmuaların Türk harfleriyle yazılması ve basılması mecburidir.

Madde 5: 1929 Kanunusani ibtidasından itibaren Türkçe basılacak kitapların Türk harfleriyle basılması mecburidir.

Madde 6: Resmi ve hususi bütün zabıtlarda 1930 ibtidasına kadar eski Arab harflerinin stenografi makamlarında istimali caizdir. Devletin bütün daire ve müesseselerinde kullanılan kitap, kanun, talimatname, defter, cedvel, kayıt ve sicil gibi matbuaların 1930 Haziranı ibtidasına kadar kullanılması caizdir.

Madde 7: Para ve hisse senetleri ve bonolar ve esham ve tahvilat ve pul ve sair kıymetli evrak ile hukuki mahiyeti haiz bilcümle eski vesikalar değiştirilmedikleri müddetçe muteberdirler.

Madde 8: Bilumum bankalar, imtiyazlı ve imtiyazsız şirketler, cemiyetler ve müesseselerin bütün Türkçe muâmelâtına Türk harflerinin tatbiki 1929 Kanunusanisinin birinci gününü geçemez. Şu kadar ki, halk tarafından mezkur müesseselere 1929 Haziranı ibtidasına kadar eski Arab harfler ile müracaat vaki olduğu takdirde kabul olunur. Bu müesseselerin ellerinde mevcut eski

Arab harfler ile basılmış defter, cedvel, katalog, nizamname ve talimatname gibi matbuatların 30 Haziran ibtidasına kadar kullanılması caizdir.

Madde 9: Bütün mekteplerin Türkçe yapılan tedrisatında Türk harfleri kullanılır. Eski harflerle matbu kitaplarla tedrisat icrası memnudur.

Madde 10: Bu kanun neşri tarihinden itibaren muteberdir.

Madde 11: Bu kanunun ahkâmını icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur' (Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt V, Devre III, Sene II, 1 Teşrinisani 1928: 11-12).

2.4 Millet Mektepleri

Yeni Türk Harfleri Kanunu'nun Meclis'te kabul edilmesinin ardından bu kanunu destekleyecek başka kanunlar da çıkarılmıştır. 5 Kasım 1928'de 'Maarif Vekaleti (1928) Bütçesine (400.000) Lira Olağanüstü Ödenek Verilmesi Hakkında 1/377 Numaralı Kanun Tasarısı' Meclis gündemine getirilmiştir. Bu kanuna dayanılarak genel bütçenin zorunlu olmayan kalemlerinden kesintiler yapılarak 400.000 liralık kaynak oluşturulmuştur. Bu kaynak dil heyeti tarafından basılan alfabe, gramer ve imla lügati gibi neşriyatın basım masrafı için kullanılacaktı. Ayrıca yeni Türk harfleriyle basılan kitaplar ve basılı kitaplara verilecek ödüller için de bu kaynaktan istifade edilecekti (Kılıç, 2011: 135).

HARFLER KANUNUNUN TATBIKI

TATBİK DÖRT DEVREYE AYRILMIŞTIR

GAZETELER VE MECMUALAR İLK, KİTAPLAR İKİNCİ, RESMİ EVRAK ÜÇÜNCÜ, MAHKEME ZABITLARI DA SON DEVREDE YENİ HARFLERLE YAZILACAK

Gazi bizi nelerden kurtardı

a b c ç d e f g ğ h ı i j k l m n o ö p r s ş t u ü v y z

Bizi neye kavuşturdu

Şekil 2.2. Yeni Türk harfleriyle basılan Milliyet Gazetesi'nin 3 Teşrinisani 1928 tarihli baskınının ilk sayfasında yeni harflerin tanıtımına dair görsel.

Türkiye Cumhuriyeti bir yazı devrimi gerçekleştirmesinin yanında konuşma dilinde yerleşmiş Arapça ve Farsça terkiplerin adım adım değiştirilmesi için kararlar almaya başlamıştı. 26 Eylül 1928 tarihli ve İsmet (İnönü) imzalı bir genelgeyle resmî dairelerde kullanılan Arapça ve Farsça kökenli terkipler yerine 'yeni dil ve harflerimize göre' unvanların belirlenmesi emrediliyordu. Bu çalışmanın neticesinde yeniden isimlendirilmesine karar verilen 175 adet makam ismi belirlenmiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir (Şimşir, 2008: 223-224):

Eski İsimler	**Yeni İsimler**
Divân-ı Riyaset	Riyaset Divanı
Müessesat-ı Diniye Müdiriyeti	Dinî Müesseseler Müdürlüğü
Reis-i Evvel	Birinci Reis
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye	Büyük Erkanıharbiye
İdare-i Hususiye	Mahallî İdare
Hazine-i Evrak	Devlet Arşiv Dairesi

Ülkenin yeni harfleri kullanmaya başlaması, düşük olan okuma yazma oranını biraz daha kötü bir hâle getirmiştir. Yeni harflere geçiş, dönemin en az zararla atlatılması ve ülke genelinde okuryazarlık oranının yüksek seviyelere çıkarılması için devletin kapsamlı bir proje geliştirmesi gerekmekteydi. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için daha önce açılmış olan Halk Dershaneleri'nin kapatılması ve yaş ve cinsiyet ayrımı olmaksızın toplumun her tabakasından insanları eğitebilecek yeterlilikte bir kurumun açılması öngörülmüştür. Bu kurumun adı 'Millet Mektepleri' olarak belirlenmiştir. Yeni Türk harfleriyle ilgili yasanın yürürlüğe girmesinden dört gün sonra 7 Kasım 1928'de, Başvekil İsmet (İnönü), Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada yeni harflerinin vatandaşlara öğretilmesi için Millet Mektepleri'nin açılacağını ilan etmiştir. Bu okullarda eğitim düzeni, çalışan vatandaşların işlerini aksatmayacak şekilde düzenlenecekti. Eğitim süresinin iki, dört ve altı ay olarak düzenlendiği bu okullarda gerekli durumlarda öğretmenlerin dışında memurlar da görev alabilecekti. Ayrıca okul bulunmayan bölgelere ulaşmak için gezici Millet Mektepleri'nin kurulması planlanmıştı (Kılıç, 2017: 211).

Millet Mektepleri'nin teşkilat yapısı, bu kuruma ne derece önem verildiğini ve devletin en üst kademesindeki isimlerin kurumu ilk elden sahiplendikle-

rini göstermektedir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, genel başkan ve başöğretmen sıfatıyla Millet Mektepleri'nin başında yer alacaktı. Ayrıca TBMM Başkanı, Başvekil ve İcra Vekilleri, Erkan-ı Harbiye Reisi ve Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Kâtibi; teşkilatın yürütücüleri arasında yer almışlardır. Maarif Vekâleti ise organizasyon ve faaliyetlerin yürütülmesi işini üstlenmişti. Bu doğrultuda Maarif Vekaleti tarafından her vilayette vilayet, kaza, nahiye, köy ve mahalle heyetleri oluşturulacaktı (Kılıç, 2017: 212).

Yeni harflerin uygulamaya geçirilmesi hususunda dört kademeli bir plan yapılmıştı. 1 Aralık 1928, 1 Ocak 1929, 1 Haziran 1929 ve 1 Haziran 1930; önemli tarihler olarak belirlenmişti. 1 Aralık 1928 tarihli birinci aşamada gazete ve mecmua gibi her türlü yazılı neşriyat yeni harflerle basılacaktı. Ayrıca Levha, tabela, sinema yazısı ve ilanlar da yeni harflerle yazılacaktı. 1 Aralık'tan itibaren eski harfleri kullananlar, belediyeler tarafından cezalandırılacaktı. Millet mekteplerinin organizesinde belediyeler önemli bir görev alacaktı (Akdoğan, 2010: 46).

Cumhuriyet Gazetesi'nin 27 Kânunuevvel 1928 Perşembe tarihli nüshasında Millet Mektepleri hakkında resmî bir tebliğ yayımlanmıştır. Haberde Millet Mektepleri'nin aybaşında açılacağı ve sekiz yaşından kırk yaşına kadar her vatandaşın devamla mükellef olacağı duyulmaktaydı. Bu tebliğde İstanbul Vali Vekili ve Şehremini (Belediye Başkanı) Muhiddin Bey imzasıyla şu duyuru yapılmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 27 Kânunuevvel 1928):

'1. Millet Mektebi teşkilatı: talimatnamei mahsusunun 52. Maddesi mucibince neşri tarihinden muteber olması tekarrür etmiş ve 24 Teşrinisani 928 tarihinde resmî ceride ile neşredilmiştir.

2. Millet Mektebi 1 kânunusaniden (1 Ocak 1929'dan) itibaren faaliyete geçecektir.

3. Yeni Türk harflerile okuyup yazmayı bilmeyen hiçbir mektebe veya resmi memuriyete devam etmeyen 16 ile 40 yaşı arasındaki her Türk vatandaşı evinin bulunduğu mıntıkada açılacak bu mektebe devam etmek ve yeni harflerle okuyup yazmayı öğrenmekle mükelleftir.

4. Millet Mektebi'ne devam etmekle mükellef olan her ferdi meskeni ve ikametkâhı daimisi itibarile mensup olduğu mahalle hey'et-i ihtiyariyesine müracaatla ismini, lakabını, adresini eski Arap harflerile okuyup yazmayı bilip bilmediğini kaydettirmelidir.

5. Eski harfleri bilenler iki, bilmeyenler dört aylık ve ayrı ayrı bir okutma devresine tabi tutulacaklardır.

6. Aile reislerinden efrât ve mensubinin ailesini mektebe göndermeden kendi hanesinde yeni harflerle tedrisi arzu edenler, mahalleleri ihtiyar

hey'etlerine müracaat ederek arzularını tatbikını taahhüt etmelidirler. Bu takdirde her devre nihayetinde okutmasını taahhüt ettiği kimseler imtihana tabi tutulacaklardır. Taahhüdünü ifa etmiyenler mektebe devam etmiyenler gibi takibatı kanuniyeye tabi tutulacaklardır.

7. Yeni harflerle okuyup yazmayı bilenler millet mekteplerine devam etmek mecburiyetinden varestedirler ancak bu zevatın tarihi ilândan itibaren aşağıya derç edilen imtihan heyetlerine pazartesi ve Perşembe günleri öyleden sonra saat ikiden beşe kadar müracaat ederek imtihan olmaları ve bir şahadetname alarak mahallat hey'eti ihtiyariyelerine ibraz edip kayıtlarına işaret ettirmeleri lazımdır bu müddet bir ay devam edecektir. Şahadetnamelere ilsak edilmek üzere ikişer kıt'a vesika fotoğraflarını beraber getirmelidirler.

8. Kemali medenisini her vechile ispat etmiş ve büyük rehberin gösterdiği irşat yoluna tahalükle ittibaı kendisi için daima mucibi mubahat addetmiş olan muhterem İstanbul halkının bu medeniyeta ve irfan hamlesini dahi bütün Türkiye vatandaşları için nümunei imtisal olacak bir şekilde büyük bir hassasiyetler tatpik ve takip edeceğine tam ve kamil bir kanatla emin olarak cümlemiz için muvaffakiyet temenni ederim.'

Millet Mektepleri, yeni yılın ilk günü 1 Ocak 1929'da resmen açılmıştır. Bu tarih dönemin gazeteleri tarafından 'Maarif Bayramı' olarak adlandırılmış ve kutlanmıştır. Tellallar köylerde duyurular yapmıştır. Millet Mektepleri yurtta bayram havası yaratmıştır. Okullar süslenmiş ve halk bayramlıklarını giyerek okullara gitmişti. Yeni okullar halk için büyük bir umut olmuş, ömründe okuma yazma öğrenmemiş vatandaşlar akın akın okullara gitmişti. Bu heyecan, okuryazar olmanın, karanlıktan kurtulma umudunun bir yansıması olmuştur (Şimşir, 2008: 235-236).

3. BÖLÜM

HARF DEVRİMİNİN TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL ALANDAKİ ETKİLERİ

Yeni harflerin kabulünün ardından toplumun yeni harflere nasıl uyum sağlayacağı konusunda ciddi endişelerin bulunması doğaldı. Yüzlerce yıldır kullanılan harfler, çıkarılan bir kanunla terk edilmişti. Yeni harflere beş-on yıllık süre zarfında kademe kademe geçilmesi düşüncesi Atatürk tarafından kabul görmemiş, kanunla belirlenen tarihlerden itibaren kesin bir şekilde zorunlu tutulmuştu. Bu köklü değişimin başlangıçta yaratacağı sorunların farkında olan hükümet, alınacak önlemleri de önceden planlamıştı. Harf Devrimi henüz kanunlaşmadan önce milletvekilleri ve bürokratlardan yeni harfleri öğrenmeleri istenmişti. Bunlardan bizzat Atatürk tarafından sınava tabi tutulanlar olmuştu. Toplumun bu kesimi, eski harflerle okuma yazma bildikleri için yeni harflere uyum sağlamaları hızlı bir şekilde gerçekleşmişti. Vekillerin ve diğer memurların yeni harfleri öğrenmeleri süreci, kanunun çıkarılmadan önce Atatürk ve Dil Encümeni üyelerine de iyi bir test olanağı sunmuştu. Türkçe'nin ses yapısına göre ve kafa karıştırıcı gereksiz harflerden arındırılmış bir şekilde tasarlandığı görüşünde olan Yeni Türk Harfleri, bu nedenle kolay bir şekilde öğrenilebildiğini kanıtlamıştı. 1 Kasım 1928'de yeni harflerin kanunlaşmasının ardından Arap harfleriyle okuyup-yazan ve hiç okuma yazması olmayan halkın eğitimi için kapsamlı bir okuma-yazma seferberliği başlatılmıştı. Bu seferberliğin lokomotifi Millet Mektepleri olacaktı.

3.1. Okuryazar Oranının Artması ve Millet Mektepleri

1928 talimatnamesine göre Millet Mektepleri hiç okuma bilmeyenler için A, Arap harfleriyle okuma bilenler için B olmak üzere iki dershane şeklinde çalışacaktı. Başlangıçta mekteplerin sabit, gezici ve özel olarak üç şekilde gruplanması planlamıştı. 1929'da yapılan yönetmelik değişikliğiyle Köy Yatı Dershaneleri ve Halk Okuma Odaları ihdas edilmiştir. Millet Mektepleri'nde derslere 1 Kasım tarihinde başlanması ve şubat ayı sonunda bitirilmesi ve her yıl bu düzenin takip edilmesi planlanmıştı. Her dershane, 15-40 öğrenciden oluşacaktı ve katılım hâlinde karma dersler de yapılacaktı. Öğrencilerin yaş aralığı ise 16 ile 45 olarak belirlenmişti; ancak 45 yaşından büyük olanlarda devam şartı olmayacaktı (Kılıç, 2017: 213).

İl, ilçe, bucak ve köy gibi idari birimler kendi içlerinde örgütlenerek kurullar oluşturulacak ve Millet Mektepleri, bu kurulların idaresi altında işleyecekti. Bu doğrultuda kurullara geniş bir görev ve yetki verilmişti. Dershanelerin hazırlanması görevini üstlenen kurullar; bunun için okullar, camiler ve kahveler gibi toplanma için elverişli bütün mekânları dershane olarak kullanabilecekti. Kurullar bulunan mekânların dersliğe dönüştürülmesinden, yazı tahtası, tebeşir, defter ve kalem temininden, ısınma ve aydınlatma ihtiyaçlarından sorumlu olacaktı. Öğrencilerin derslere katılmasından sorumlu olacaklardı ve gerekli durumlarda polis, jandarma ve muhtarlardan yardım alabileceklerdi (Şimşir, 2008: 238).

Millet Mektepleri için açılan dershanelerin sayısı eğitim verecek öğretmenlerin sayısıyla orantılı olarak şekillenecekti. Başöğretmenler ve öğretmenlerin yanı sıra maarif eminleri, maarif müdürleri, müfettişler ve okul müdürleri gibi eğitim teşkilatının üst düzey memurları da Millet Mekteplerinin eğitim ve denetim işlerinden sorumlu olacaklardı. Ayrıca resmî ve özel statüdeki Türk okullarının dışında yabancı ve azınlık okullarında görevli Türkçe, Tarih ve Coğrafya öğretmenleri eğitimde görev alacaktı (Kılıç, 2017: 215). Bu mekteplerde görev alan öğretmenlere ek ücretler tahsis edilmiştir. Denetim ücreti de vilayetlerin eğitim için tahsis edilmiş bütçelerinden karşılanacaktı (Avcı, 2013: 56).

Millet Mektepleri'nde 1928'i takip eden yedi yıl içinde şehirlerde 198.155 dershane açılmış ve 19.089 öğretmen görev almıştır. Köylerde ise 40.828 dershane açılırken 32.727 öğretmen eğitim hizmetinde bulunmuştur. Bu dönemde 8557 adet öğretmen açığı bulunduğu için birçok öğretmen planlananın aksine birden fazla dershanede çalışmak zorunda kalmıştır. Okuma yazma eğitiminin yoğun olarak devam ettiği dönemlerde hiçbir zaman dershane sayısı kadar öğretmen görev almamıştır. Öğretmenlerin sayısı, yeterliği olmadığı gibi öğretmenlerin niteliği konusunda da bazı problemler olduğu anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin büyük kısmı, medreselerin alt kısımlarından ayrılmıştı ve yeterli seviyede eğitim almamışlardı (Kılıç, 2017: 215-217).

Millet Mektepleri, Millî Eğitim sisteminin ulaşamadığı en ücra mekânlara dahi ulaşma niyetindeydi. Bunun için gezici öğretmenler ağı oluşturulmuştu. Gezici öğretmenler, okulu olmayan köylere ulaşacak ve burada ders için uygun

bir mekânda eğitim verecekti. Derslere köy halkının yanı sıra dışarıdan gelenler de katılabilecekti. Halka yeni harflerin öğretilmesi için ince detaylar dahi planlanırken üzerinde durulması gereken başka bir mesele de halkın ilgisinin Millet Mektepleri'ne nasıl çekileceği konusuydu. Bunun için Millet Mektepleri örgütünün propaganda kurulları kurulmuştur. Propaganda kurulları yönetmeliğine göre kurul, sinema ve tiyatro gösterilerinde sahne aralarında okuyup yazmanın yararları hakkında propaganda yapmakla görevliydi. Kahve, gazino, pazar, panayır, koşu ve güreş gibi geniş halk kitlelerinin toplandığı yerlerde konferanslar verilecekti. Ayrıca çeşitli yerlere ilanlar verilecek ve mümkünse radyo konuşmalarıyla halk bilgilendirilecekti. Millet Mektepleri'ne katılan öğrenciler vasıtasıyla da bazı teşvikler yapılmaktaydı. Okulu başarıyla tamamlayanlara diploma verilecek ve her dershanenin en başarılı üç öğrencisine Atatürk tarafından imzalanmış birer anayasa kitabı verilecekti. Diploması olanlara meslek kurslarına kayıtta öncelik verilmiş, dolayısıyla ayrıcalıklı bir konuma yerleşmişlerdir. Öte yandan öğretmenler için de teşvikler bulunmaktaydı. Mesela bir köydeki tüm bireylere okuma yazma öğretebilen öğretmenler takdirname ve para ödülüyle ödüllendiriliyordu (Şimşir, 2008: 240-241).

Millet Mektepleri'ne karşı halkın büyük bir ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. İstanbul ve Ankara'da Millet Mektepleri'ne olan talep, beklentilerin üzerinde olmuştur. Mustafa Kemal, 1 Kasım 1929'daki, Meclis açılış konuşmasında Millet Mektepleri'nin çalışmaya başlamasının ardından elde edilen ilk sonuçlar hakkındaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

'Meclisimizin en büyük eseri olan Türk harfleri, memleketin umumi hayatına tamamen tatbik olunmuştur. İlk müşkülat milletin mefkure kuvveti ve medeniyete olan muhabbeti sayesinde kolaylıkla yenilmiştir. Millet mektepleri normal tedrisat haricinde kadın ve erkek, yüz binlerce vatandaşın nurlanmasına hizmet etti (alkışlar). Bu mekteplerin daha fazla gayret ve şevkle idame edilmesi lazımdır.' [Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938), 379].

Bu ifadelerden, yeni Türk harflerinin kabulünden bir yıl sonra elde edilen ilerlemenin Mustafa Kemal'i memnun ettiği anlaşılmaktadır. Cumhurbaşkanı, Harf Devrimi'ni Büyük Millet Meclisi'nin en önemli icraatı olarak kabul etmektedir. Yeni devrimin önemli bir aracı olan Millet Mektepleri, daha birinci yılında kadın-erkek yüz binlerce vatandaşın aydınlanmasına vesile olmuştur.

Bu başarının devamı için bu okulların daha büyük bir gayret ve şevkle faaliyete devam etmesi gerekmektedir. Bu düşünce, Millet Mektepleri'nin ilerleyen yıllarda faaliyete devam edeceğini göstermektedir.

Millet Mektepleri açıldıktan sonra elde edilen ilk istatistik verileri de yukarıda bahsedilen halkın ilgisini ve okulların başarısını kanıtlamaktadır. 3.2.1929 tarihinde Cumhuriyet Gazetesinde yayınlanan rakamlara göre İstanbul'da toplam 2655 dershane açılmıştır ve 55106'sı kadın, 49352'si erkek olmak üzere toplam 104.458 kişi, eğitime devam etmektedir. Habere göre talep olmasına rağmen altyapı imkanlarının yetersizliği sebebiyle yeni dershane açılmayacaktı. Beklemekte olan yaklaşık 85.000 kişi, mevcut devre eğitimini tamamladıktan sonra eğitime başlayacaktı.

Elde edilen ilk sonuçlar, gayet umut verici olsa da Millet Mektepleri'nin başarısı hakkında kesin kanıya varmak için uzun dönemli verilerin incelenmesi gerekecektir. Bu mekteplerin ilk beş yılını ele alan istatistik verileri, 'Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü' tarafından yayımlanmıştır. Buna göre, 1928-1933 yılları arasında Türkiye'de 54.050 dershane açılmıştır. Bu dershanelerin %66'sı köylerde, %34'ü şehirlerde faaliyet göstermiştir. Bu veriler, okuma seferberliğinde ağırlığın köylere verildiğini kanıtlamaktadır. Yukarıda İstanbul'daki Millet Mektepleri'nin birinci yılına ait verilerde görüldüğü üzere başlangıçta ilgilinin ve gayretin gayet yüksek olduğu görülüyordu; ancak zamanla bu heyecanın azaldığı anlaşılmaktadır. Aktif dershanelerin sayısı zamanla azalmış ve beşinci yıla gelindiğinde çalışan dershane sayısı 5107'ye düşmüştür. Benzer bir durum, Millet Mektepleri'nde görev alan öğretmenlerin sayısında da görülmektedir. Bu dönemde görevlendirilen öğretmenlerin sayısı hiçbir zaman dershanelerin sayısına eşit olmamıştır. Bu da bir öğretmenin birden fazla dershanede görev yaptığını kanıtlamaktadır. Özellikle köylerde öğretmen ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır. Millet Mektepleri'nin devreye girdiği ilk yılda 16.922 öğretmen görev almışken, bu rakam beş yıl sonra 4084'e düşmüştür (Şimşir, 2008: 240-241).

İstatistik Umum Müdürlüğü verilerine göre Millet Mektepleri'nin yıllara göre faaliyeti aşağıdaki gibidir (Avcı, 2013: 56).

Dönem	Derslere Devam Edenler	Başarı Gösterenler	Başarı Oranı (%)	Özel Öğrenim Görenlerle Toplam
1928-1929	1.045.500	526.881	%50	597.010
1929-1930	544.534	245.663	%45	262.423
1930-1931	352.902	172.322	%49	188.311
1931-1932	205.349	99.491	%48	108.470
1932-1933	157.636	80.559	%51	90.935
1933-1934	77.672	36.559	%47	40.851
1934-1935	103.252	49.647	%48	66.255
1935-1936	59.206	29.788	%50	40.229
Toplam	2.546.051	1.240.210	%49	1.394.484

Tablo 3.1. İstatistik Umum Müdürlüğü verilerine göre Millet Mektepleri'nin yıllara göre faaliyeti (Avcı, 2013: 56).

Millet Mektepleri'nin faaliyetleri neticesinde 1927'de erkeklerde %13, kadınlarda %4 olan okuryazarlık oranı; 1935'te erkeklerde %29,3'e, kadınlarda %10,5'e yükselmiştir. Ülkedeki genel okuryazarlık oranı; %10,5'ten %20,4'e yükselerek yaklaşık yüzde yüzlük bir artış sağlanmıştır (Kılıç, 2017: 221). Okuryazarlık oranı hâlâ düşük seviyelerde olsa da bu seferberlik sayesinde önemli bir ilerleme kaydedildiği kabul edilmelidir.

Harf Devrimi'nden önce, 1927 yılında Türkiye'de Arap harfleriyle okuma yazma bilenlerin sayısı 1.100.000 olarak tahmin edilmektedir. Devrimin beşinci yılına gelindiğinde ise okuma yazma bilenlerin sayısı yaklaşık 3 milyona ulaşmıştı ki bunların önemli bir kısmı Millet Mektepleri'nde eğitim almıştır. Bu sayılar ülkedeki okuryazar sayısının beş yılda üç kat arttığını göstermektedir. Millet Mektepleri, büyük umutlarla açılmıştı ve 'on-on beş yıl içinde okuma-yazma bilmeyen tek bir yurttaş kalmayacak' ifadesini kendine hedef edinmişti. Bu okullar, büyük bir seferberlik havasında ve büyük bir heyecanla

açılmış ve başlangıçta halkın büyük bir ilgisiyle karşılanmıştı. Başlangıçtaki heyecan takip eden yıllarda da gösterilebilseydi ülkedeki okuma yazma sorunu ciddi oranda ortadan kaldırılabilirdi. Ancak bu heyecan ve ilgi, uzun süre diri tutulamamış ve Millet Mektepleri sekiz yıl ayakta kalabilmiştir. Her şeye rağmen Millet Mektepleri ülke tarihinde kendine yer edinebilecek bir başarıya sahip olmuştur. Okul çağı dışındaki insanlara şehirli-köylü, kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın eğitim-öğrenim imkânının verilmesi, yeni cumhuriyetin amaçlarına ulaşılması adına önemli bir araç olmuştur (Şimşir, 2008: 245-246).

3.2. Basın Yayın Hayatının Canlanması

Harf Devrimi'nin yapıldığı dönemde başta gazeteler olmak üzere basın ve yayın kuruluşları, en önemli kitle iletişim aracı konumunda bulunmaktaydı. Dolayısıyla basın ve yayın organları, devrimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi adına etkin bir propaganda aracı olarak kullanılabilir; yeni harflerin tanıtımında ve halka öğretilmesinde bir eğitim aracı olabilirdi. Öte yandan yeni harflerin kullanıma girmesi, çeşitli yayın kuruluşları gibi gazeteleri de olumsuz etkileyecek bazı değişimleri beraberinde getirecekti. Matbaalarda yeni harflerin kullanımı başlangıçta bazı teknik sorunlara yol açacaktı. Daha da önemlisi, Meclis tarafından çıkarılan bir yasa neticesinde eski harflerde yayın yapmanın yasaklanması okur kitlesi açısından gazeteleri ve diğer yayın organlarını büyük bir sorunla karşı karşıya bırakacaktı. Yeni harflerle okuma yazma bilen insan sayısı, çok düşük seviyedeydi ve her ne kadar halka yeni harfleri öğretmek için büyük bir seferberlik yürütülmekte olsa da gazetelerin bir süre oldukça düşük tiraj seviyelerinde satılacağı muhakkaktı. Bu da yayıncılar için bazı olumsuz ekonomik sorunları yaratacaktı. Bu bilgiler göz önüne alındığında, Harf Devrimi'nin gerçekleşmesi konusunda dönemin gazetelerinin ve yayıncılarının nasıl bir duruş sergilediği ve rollerinin ne olduğu, incelenmesi gereken bir husus olarak ortaya çıkmaktadır.

Harf Devrimi'nin, en azından bir süre için, matbaacılar için ekonomik ve teknik sorunlar oluşturduğu gerçeğine karşılık olarak bu değişimin onların işlerini kolaylaştırdığına dair görüşlerde mevcuttur. Arap harflerinin kullanıldığı dönemde matbaa dizgicileri, dizgi kasalarında yüzlerce karakteri bir araya getirmekle meşgul oluyordu. Ancak bu sayı, yeni harflerle birlikte 70'e inmiş, dizgi işlemleri hızlanarak maliyet düşürülmüştür (Şentürk, 2012: 18). Yine de

yetişmiş eleman eksikliği gazeteleri yeni düzene geçişte zorlamıştır. Gazeteler, 6 veya 8 sayfa olarak çıkan sayıları yeni harflerde hazırlayabilecek redaktör ve musahhihlerden mahrumdular. Matbaalarda yeteri kadar Latin harfi yoktu ve dizgicilerin yeni harfleri öğrenmeleri ve hızlı bir şekilde çalışabilmeleri zamana muhtaçtı (Güz, 1989: 14).

Mustafa Kemal'in bir geçiş süreci olmaksızın yeni harflere kesin bir şekilde geçilmesi görüşünde olması, Harf Devrimi'ni savunmalarına rağmen gazetecileri endişelendirmekteydi. Bu gazetecilerden biri olan Yunus Nadi, 17 Ağustos 1928 tarihli yazısında yeni harflerin uygulanması konusunda aceleci değil, akıllıca ve yavaşlık içinde davranılmasını tavsiye ediyordu (Güz, 1989: 13). Okuma yazma oranının ve şehirli nüfusun düşük olduğu bir ülkede, son derece dezavantajlı bir ortamda yayın hayatına devam etmek isteyen gazeteciler, İstanbul'da sık sık toplanarak yeni harflere geçiş sürecinden asgari zararla çıkmanın yollarını aramaktaydı. Bu noktada bir grup gazetecinin Ankara'ya giderek Mustafa Kemal'le görüşmesine karar verildi. Heyetteki Yunus Nadi, gazeteciler adına Mustafa Kemal'e taleplerini aktardı. Gazetelerin Latin harflerine geçişinin kısım kısım yapılması görüşü iletildi. Yunus Nadi, kendi gazetesinde bu uygulamayı gerçekleştirdi ve 23 Ağustos tarihinden itibaren her gün gazetenin ilk sayfasındaki bir haberi yeni harflerle yayımlamaya başladı. Bu uygulama günden güne genişletildi ve 29 Ağustos'ta haber başlıklarının tamamı, 30 Ağustos'ta haberlerin önemli bir kısmı yeni Türk harfleriyle basıldı (Güz, 1989: 14).

Bu şikâyetler üzerine hükümet, basın yayın organlarının olası ekonomik zararını önlemek ve teknik yardım amacıyla bazı kararlar almıştır. Buna göre matbaalarda kullanılmak üzere yurtdışından ithal edilen Latin harfleri konusunda bazı kolaylıklar getirilecekti. Ayrıca yeni Türk harflerinin uygulanması için bir ödenek ayrılmış ve bunun geçiş sürecinde ekonomik zarara uğrayacak olan basına hükümet yardımı olarak verilmesi planlanmıştır. 5 Kasım 1928'de yürürlüğe giren 1355 sayılı yasa kararlarına göre:

'Madde 1. Matbaalarda istimal edilmek üzere ithal edilecek yeni Türk harflerinin gümrük resmi karşılığı olarak 1928 senei maliyesi Rüsumat bütçesinde 'Yeni Türk harfleri gümrük resmi karşılığı' namile açılan 306'ncı fasla 200.000 lira tahsisatı fevkalade olarak vazolunmuştur.

Madde 2. 1928 senei maliyesi nihayetine kadar memlekete ithal edilecek Türk harflerinden tarife mucibince istifası icap eden rüsum birinci madde ile yeniden açılan fasla masraf ve teallük ettiği varidat faslına da irat kaydolunur.' (Şimşir, 2008: 215-216).

Basın ve yayın kuruluşlarının yeni harflere geçiş sürecinde olumsuz etkilenmelerini önlemek için hükümet tarafından alınan bu tedbirlerin dışında gazetelerin de bazı önlemler aldığı görülmektedir. Cumhuriyet Gazetesi, yıllık abonelik ücretlerinde 300 kuruşluk indirim yapmıştır. Ayrıca ödüllü bulmacalar yayımlayarak okuyucunun dikkatini çekmeyi hedeflemiştir. Son Saat, sinema sanatçıları hakkında anketler yapmış ve bazı katılımcılara sinema abonelikleri vermiştir. İkdam ise gazetede yayımlanan kuponları keserek biriktiren 500 okuyucusuna toplam 3000 lira değerinde çeşitli hediyeler dağıtacağını duyurmuştur (Acar, 2012:10).

Beklenildiği üzere yeni harflere geçilmesi başlangıçta gazete satışlarını olumsuz etkilemiştir. 1 Aralık 1928 tarihinde gazeteler, yasa gereği yeni harflerle basılmıştı. Bu dönemde Amerikan Büyükelçiliği'nin tuttuğu kayıtlar, İstanbul gazetelerinin tirajlarındaki değişimi göstermektedir (Şimşir, 2008: 226).

Gazete	1.12.1928		2.12.1928		7.12.1928	
	Basılan	Satılan	Basılan	Satılan	Basılan	Satılan
Cumhuriyet	11.500	9000	12.000	9500	7000	5730
Milliyet	10.000	8500	10.000	8620	8000	5230
İkdam	4000	2320	8000	5440	5000	3120
Vakit	7000	5500	7000	5440	4000	2780
Son Saat	6000	3420	3000	2670	2500	1500
Akşam	1000	850	4000	2000	3000	1340

Tablo 3.2. Amerikan Büyükelçiliği verilerine göre 1928 Aralık ayının ilk haftasında İstanbul'da gazete tirajları.

Yukarıda gösterildiği üzere başta gazeteler olmak üzere yeni Türk harflerine geçiş sürecinde bazı ekonomik ve teknik zorlukların yaşanacağı muhak-

kaktı. Ancak hiçbir şey, Mustafa Kemal'in Harf Devrimi konusundaki kararlılığını etkilemedi. Herhangi bir iptal ya da erteleme kararı alınmadı ve yeni Türk harflerine planlanan zamanda geçildi. Bu noktada gazetelerin kamuoyu oluşturma, Harf Devrimi'nin uygulanmasında, tanıtılmasında ve öğretilmesinde üstlendikleri rolleri incelemek gerekir. Bu dönemde gazeteler genel anlamda Harf Devrimi'ni desteklemekteydi ve 1928 Ağustos ayından itibaren gazeteler yavaş yavaş yeni harflerle basılmış bölümler yayımlamaya başladılar.

Şekil 3.1. 'Yeni harflerle Türkçe dersleri' (Milliyet, 7 Eylül 1928)

Cumhuriyet Gazetesi başmuharriri Yunus Nadi, 13 Kasım 1928 tarihli ve 'Harf İnkilâbı' başlıklı yazısında bu konudaki görüşlerini aktarmıştır. Yazar 'eğitim ve kültür alanında hedeflenen ilerlemeleri eski harfler kaldırılmadan da mümkün olmaz mı?' diyenlere karşı 'kocaman bir hayır' ile cevap vermektedir. Yazar, eski harflerle yazılan yazılarda telaffuz ve anlam konularında kesin standartların olmadığını belirtmekte ve buna bazı örnekler vermektedir:

‘Bin bir misalden bir tanesini ele alalım: mesela Fransızca (gréve) kelimesini biz (tatili eşgal) ifadesiyle terceme ve istimal etmişiz. Sonra sonra daha kestirme bir iş olarak ecnebi bir kelimeyi anten istimal ile hadiseye bizim de (grev) dediğimiz oldu. Oldu ama bununla kanuni müdevvenatımıza kadar giren (tatili eşgal) ortadan kalkmış olmadı (Tatili eşgal) iki Arabi kelimenin Farsi usulünde izafi bir terkip ile yek diğerine bağlanmasından ve bu mürekkeb şeklin bir manayı ifadeye memur edilmesinden ibarettir. Müstakil kelime bulamadığımız için biz kelime olarak hadisenin tarifini almışız.’ (Cumhuriyet, 13 Teşrinisani 1928)

Yunus Nadi, eski harflerle yazım ve telaffuz hususunda edipler ve âlimlerin bile çeliştiği ve kesin bir standart ortaya koyamadıklarını iddia eder. Bu durumda sıradan vatandaşların okuma yazma konusunda büyük zorluklarla karşılaşacağı kesindir.

‘Belki okuyup yazmak tamamen maarif demek değildir. Fakat maarifin başlangıcı da şüphesiz okuyup yazmaktan başka bir şey değildir. O halde okuyup yazmayı halkın kolaylıkla kavrayabileceği bir şekle sokmak için behemehâl eski harflerden başka bir şekil ihtiyar etmeliydik. İşte Latin esasından alınan yeni Türk alfabesi bu zaruretin bir ifadesidir. Yirmi sekiz harf ile iki buçuk kaideyi her şeyi okumak ve her şeyi yazmak imkanının elde edilmesi elbette bizi kolaylıkların azami haddine mazhar kılan bir buluştur ve elbette bu sayede maarif ve medeniyetin memleketimize dahi geniş halk tabakalarımız arasına kadar yayılması temin olunabilecektir.’ (Cumhuriyet, 13 Teşrinisani 1928).

Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 29 Eylül 1928 tarihli nüshasının ilk sayfasını tamamen yeni Türk harfleriyle yayımlamıştır. Bu sayfanın bir kısmı, ‘Kıraat Sütunları’ başlığı altında nispeten daha büyük kalan kısmında ise çeşitli konularda yazılar yer almıştır. Bu yazılardan biri de ‘Her Kafadan Bir Ses’ başlığı altındaki Yakub Kadri’nin köşe yazısıdır. Yazar, Dil Encümeni çalışmalarının başlangıcından beri yeni harfler hususunda ortaya konulan eleştiriler ve uygulanması güç teklifleri eleştirmektedir. Bu noktada gelen bu eleştirilerden etkilenmeyen Encümen’in dirayetli bir çalışma ortaya koyduğunu söylemektedir. Yeni harfler hakkında yapılan teklifleri şu şekilde eleştirmektedir:

‘Başlangıçta bizden Arabi (ث) ye, (ذ) ye, (ط) veya (ظ) ile (ض) a mukabil harfler isteyenler artık sustular, çünkü maksat ve gayemizin yeni harfler ile ancak ve münhasıran Türkçe yazmak olduğunu anladılar.

Ümit ediyoruz ki günün birinde Arabi (ك) ve Farisi (گ) taraftarları da bu keyfiyeti sezip susmak lüzumunu hissederler. Zira herkes hatırına geleni söylemekte devam ettiği sürece Encümen vakıa tarzı mesaisini deyiştirmez, fakat yeni yazıyı öğrenmeye başlayan hüsnü niyet sahiplerinin fikri sükunetini selb eder.' (Hakimiyeti Milliye, 29 Eylül 1928).

Gazeteler, yeni Türk harflerinin olumlu propagandasını yapmanın yanı sıra bir takım eğitici yayınlarda da bulunmaktaydı. Yeni harflerle ilgili kanunun kabulünden önce ve sonra gazeteler, bazı sütunlarını yeni harfleri öğrenen okuyucularına ayırmıştır. Diğer sütunlara nispetle daha büyük ve kalın yazıların bulunduğu bu bölümlerde basit ve eğitici metinlere yer verilmiştir.

Cumhuriyet

Millet Mektepleri
Müdavimlerine mahsus
Kıraat sütunları

Üç düşmau!

Tütün 1010 hicrî tarihinde İstanbula İthal edilmiştir. 1030,1040 tarihlerinde de istimali şiddetle men edilmiş ve kullananlar idam olunmuştur. Tütün içenler saf hava yerine muzır bir duman teneffüs ederler. Tütün ağız, burun, boğaz ve ciğerler için çok muzırdır. Tütün müptelâları nihayette " damar sertleşmesi " hastalığına tutulurlar.

Alkol vücut için bir zehirdir, her akşam bir kadeh de olsa muntazaman içenlere "Bekri" denir. Tütün ve içki gibi vücuda, hayata çok muzır şeylerden kat'iyyen vaz geçmelidir.

Kumar müptelâları ise serveltlerinden mada sıhhatlarını, hayatlarını da feda ediyorlar. Bu üç şey sıhhat, servet ve ahlâk için birer düşman diye telâkki olunmak lazımdır.

İnanılmak

Maniler

Derin dere, coşgun dere
Acep senin ucun nere?
Nice yiğit gönül var ki
Hasret böküldüğün yere...

Taz gel Alim, kısalt yolu,
Seni bekler İnebolu

Şu yamaca servi diktim
Büyütünce neler çektim
Bu yaz Fatma ile senin
Düğününü göreceğim

tez gel Alim, kısalt yolu
Seni bekler İnebolu

Bitmez, uzun, kıvrık yollar
Kağnılarla geçer kollar
Dağdan dağa hasretliler
Bu yollarla selâm yollar

Taz gel Alim, kısalt yolu
Seni Bekler İnebolu

Türk vatanı

ArKadaş! Meriçten Seyhana kadar uzanan güzel bir toprağın sahibisin! Bu büyük toprağın üstünde herkes senin dilinle konuşuyor, senin gibi düşünüyor. Umdukları bir, gönülleri beraberdir. Rüzgârlarında yalnız senin bayrağın dalgalanır. Bu toprağın adı "Türk vatanı" dır.

KIRAAT SÜTUNLARI

HER SABAH BU PARÇALARI DIKKATLE OKUYUNUZ

Ankarada Yemek Listaları, Kışın Kartıviziti, Roquefort Peynirinde Birdirbir Oyunu - -

Bazı Ankara lokantalarında, yemek listası nevilerinin en fenası taammüm etmiş. Listanın üzerinde insanın aklına nekadar yemek ismi gelebilirse, hepsi yazılmış. O gün mevcut olanların hizasına da fiatlar konmuş. Fiatsızlar yok; fiatlılar ile iktifa etmek lâzım. Lokantacılar için pratik olan bu usul, müşterinin hiç de lehinde deyil: Ya sevdiği yemeğin karşısında fiat yoksa?

Yemek listasının vazifesi mutfağın o günki randımanını aynen ifade etmesidir.

lemeğe çalışırken, baş garson daha ileri gitmiş ve:

– Niçin ayıp olsun, efendim; peynirin içinde deyiliz ya, diyince, arkadaşımız, ikisine birden şu kâfi cevabı vermiş:

– Bunun nasıl yendiğini biz de biliriz; böyle bir müessesede, herşeyin içinde olmanız lâzımdır. Bu, her zaman olur. Fakat, saçma mazeretler peşinde koşacağınıza, af dilemesini öğreniniz.»

Dostumuzun tavsiye ettiği terbiyeye esasen malik olan direktör, hemen vak'a mahalline yetişerek: çok çirkin olan dikkatsizliğin affını reca etmiş.

Şekil 3.2. Cumhuriyet ve Hakimiyeti Milliye gazetelerinde yer alan ve yeni harfleri öğrenen vatandaşlara ayrılan sütunlar (Cumhuriyet, 3.2.1929).

Yeni Türk harflerine geçiş, Arap harflerinin ses yapısından kaynaklanan çoğu telaffuz hatasını düzeltecekti. Çünkü (ك) gibi bazı harfler, birden fazla sese karşılık geliyordu. Gazeteler de yeni harflere hazırlık sürecinde bu konu üzerinde durmuş ve bazı imla ve telaffuz konularını dersler hâlinde okuyucularıyla paylaşmıştır. Aka Gündüz, Milliyet Gazetesi'nde yer alan 'Doğru Yaz' başlıklı yazında şunları söylemektedir:

'Yeni yazıyı doğru yaz; dört sayfa kaide öğrenmekten üşenme. Bilhassa dikkat et:

Uzatma işaretlerini unutma; bu işaret olmazsa kelimelerimiz ermeni kelimesine benzer: 'İşâret' bizimdir; 'işaret' ermeni kelimesidir.

Noktasız ve noktalı 'i' lerin farklarını iyi seç: 'Kumandanı' kelimesinin 'i' sine bir nokta koymak bu kelimeyi çirkinleştirir.

Eski nispet 'y' lerinden birini at: 'Adliye' türkçe-dir; 'Adliyye' Arapçadır.

Yeni yazı eski yazıdan fazla dikkat ister. Zira yanlışı yanlış, doğruyu doğru olarak tespit eder.' (Milliyet, 7.9.1928).

Bu dönemde gazetelerde üzerinde durulan konulardan bir diğeri, Türkçe'nin zenginleştirilmesi meselesidir. Dil içerisinde ciddi bir ağırlığa sahip olan Arapça ve Farsça kelimeler, Türkçe için bir problem olarak görülmekteydi. Toplumun çeşitli tabakaları arasında, yazı diliyle konuşma dili arasında farklılıklar oluşmaktaydı. Basında yer alan eleştiriler zamanla devletin bir dil politikası geliştirmesinin önünü açmıştır. Bu politikalar doğrultusunda dilde sadeleşme, yazı diliyle konuşma dili arasındaki farkın giderilmesi, Türkçe'nin zengin bir kültür dili hâline getirilmesi gibi hedefler belirlenmiştir. Bu hedefler için 1928'de Dil Heyeti ve ardından 1932'de Türk Dil Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet bilimsel çalışmalar yapmayı ve ulaştığı sonuçları Türk dilinin özleşmesine katkıda bulunmak için dergi ve eser olarak yayımlamayı amaçlamaktaydı (Şentürk, 2012: 36).

Gazetelerin yeni harflere geçiş sürecinde gösterdiği gayret, devrimin başarıya ulaşmasına büyük bir katkıda bulunmuştur. Yeni harfleri destekleyen yayınlar devrim için kamuoyu oluşturmuştur. Gazeteler tiraj kaybı tehlikesine rağmen bu değişimi desteklemişlerdir. Yeni Harfler Kanunu, Meclis'e sunulmadan aylar önce, gazeteler yavaş yavaş yeni harfli metinler yayımlayarak yaklaşan değişimi yumuşak bir şekilde atlatmayı planlamışlardır. Bu dönemde bazı zorluklarla karşılaştıkları anlaşılmaktadır. Dil Encümeni tarafından yapılan çalışmalara rağmen, gazetelerin eylül ve ekim sayılarında yer alan yeni harfli metinlerde yazım ve imla hataları mevcuttur. Büyük harf kullanımı, özel isimlerin yazımı gibi konularda hatalar ve tutarsızlıklar gözlemlenmektedir. Bu da henüz yeni harfler konusunda tecrübeli redaktörlerin olmadığı bir dönemde yaşanabilecek aksiliklerden biriydi. Bu sorunlara rağmen gazeteler Harf Devrimi'nin önemli araçlarından biri olmayı başarmıştır (Acar, 2012: 21).

Yeni harflere geçiş, ardından belirli bir süre sonra gazeteler; bu devrimin nimetlerinden faydalanmaya başladılar. Eskileriyle kıyaslandığında yeni harfler çok daha kolay öğrenilebilecek nitelikteydi. Millet Mekteplerinin de etkisiyle ülkede okuma yazma oranı, 1928'i takip eden beş yıl içerisinde hızlı bir şekilde arttı. Fuat Köprülü, Harf Devrimi'nin onuncu yıldönümü için kaleme aldığı bir yazıda şunları söylemektedir:

> 'İşte, Başhocamız Atatürk'ün bu inkılabı yaparken ve milletine millî, mükemmel bir alfabe hediye ederken ne kadar şümullü ve ne kadar derin düşünmüş olduğunu, hayat, on seneden beri ispat etti: tatbikat umulduğundan daha büyük muvaffakiyet gösterdi. Kısa bir zaman için sahifelerini azaltan gazeteler, sayıları azalan mecmua ve kitaplar, az bir müddet sonra eskisinden daha büyük bir inkişafa mazhar oldular. Okuma yazma öğrenmek çok kolaylaştı. Hülasa kültür hayatının her sahasında eskisiyle ölçülemeyecek bir ilerleme hasıl oldu.' (Köprülü, 1938: 2).

Yeni Türk harflerinin kabulüyle ilgili kanunun beşinci maddesine göre 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren Türkçe kitapların yeni harflerle yazılması mecburi hâle getirilmiştir (Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt V, Devre III, Sene II, 1 Teşrinisani 1928: 11-12). Bu da basımevleri ve kitapçılar içinde problemli bir sürecin başlangıcı anlamına gelmekteydi. Kitapçıların stoklarında bulunan eski harfli kitaplar satılamayacaktı. Her ne kadar yayıncılara devlet desteği sağlanacağı taahhüt edilse de bu desteğin oluşan ekonomik problemleri ne derece telafi ettiği şüphelidir. Yaşadıkları ekonomik sıkıntılara çare arayışı içindeki yayıncılar, sorunlarına çözüm bulabilmek adına bazı girişimlerde bulunmuşlardı. İstanbul kitapçılarının mevcut durumunu gösteren bir rapor hazırlanmıştır. Resimli Şark Dergisi'nde 'Harf İnkılabı ve İstanbul Kitapçılarının Perişan Hâli' başlıklı bir yazı kaleme alınmıştır. Bunun dışında Nisan 1929'da bir heyetin İstanbul kitapçıları adına Ankara'ya giderek Maarif Vekili'yle görüştüğü bilinmektedir (Çiçek – Kabakulak, 2017: 125-126).

3.3. Toplumun Çağdaşlaşması ve Kültürel Değişimin Hızlanması

Harf Devrimi, Atatürk tarafından 'Her inkişafın ilk yapı taşı' olarak nitelenmektedir [Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1906-1938), 1997: 377]. Bu ifadeler, cumhurbaşkanının Harf Devrimi'ni diğer devrimlerin üzerinde tuttuğunu ve ülke için çok önemli gördüğünü göstermektedir. Ayrıca diğer devrim-

lerle kıyaslandığında, toplum tarafından kabul edilmesi zor bir devrim ve uygulanmada büyük bir plan ve gayret gerektiren bir değişim olduğu kabul edilmelidir. Eski harflerin birkaç ay gibi kısa bir sürede yerini yeni Türk harflerine bırakmasının bazı endişelere ve şiddetli karşı duruşlara sebep olacağı muhakkaktı. Öncelikle Arap harfleri, yüzlerce yıldır bu toplum tarafından yazı dili olarak kullanılmış; el yazmalarına, binalara işlenmiş toplum nezdinde derinlere kök salmış bir gerçeklikti. Arap harflerini İslam ile özdeşleştiren bir kesim, yeni Türk harflerinin kullanılmasını dine aykırı görüyordu. Kültürel bir devrim olan Harf Devrimi'ni 21. yüzyılda bile dine karşı yapılmış bir saldırı olarak gören bir kesimin varlığı göz önünde bulundurulursa devrimin gerçekleştiği devrin yöneticilerinin nasıl bir karşı duruşla karşılaştığı daha iyi anlaşılabilir. Değişime karşı olan başka bir kesim ise bunun tarihi mirasa sırt çevirmek olacağına inanıyordu (Korkmaz, 2009: 1474). Anadolu'da tarih sahnesine çıkmış ve yüzlerce yıl bu topraklarda hüküm sürmüş Türk devletleri ve bu devletlerin hükmü altında kültür ve sanat faaliyetinde bulunanlar, Arap harfleriyle eserler vermiştir. Resmî evraklar ve el yazması eserler ile mezar taşları, cami, köprü, çeşme gibi mimarî yapılar üzerinde yer alan kitabeler ve levhalar; Arap harfleriyle yazılmıştı.

Fuat Köprülü'nün 1938 yılında kaleme aldığı 'Alfabe İnkılabı' başlıklı yazısı, devrimin neden ve hangi şartlar altında gerçekleştiğini, toplumsal ve sosyal hayat üzerinde ne gibi etkileri olduğunu anlamak adına önemlidir. Fuat Köprülü, cumhuriyetin ilk yıllarında kültürel çalışmalar yapmak üzere görevlendirilmiş bir Darülfünun hocasıydı. Hatta Arap alfabesinin terk edilmesi tartışmalarının gündeme geldiği ilk dönemde bu değişime karşı olan aydınlar arasında yer almaktaydı (Kıroğlu, 2008: 8-9). Bu sebeple dönemin önemli isimlerinden olan Köprülü'nün başından sonuna kadar şahit olduğu bu değişim hakkındaki görüşleri değerlidir. O, artık 'muazzam inkılâplar arasında, alfabe inkılâbının çok derin ve çok geniş bir manası vardır.' şeklinde düşünmektedir. Devrimin hangi şartlar altında gerçekleştiğini ve başlangıçta neden eleştiriler aldığını şu şekilde açıklar:

'Türkler, İslam dinini kabul ettikten sonra, Müslümanlık tesiriyle, evvelce kullandıkları alfabeleri bırakarak Arap harflerini kullanmağa başlamışlardı.

Türk dilinin bünyesine hiç uymayan, Türk seslerini ifade edemeyen bu eksik ve iptidai alfabe, dokuz yüzyıl dilimize tahakküm etti. XIX. asırda garp medeniyetiyle ve garp fikirleriyle temastan sonra, Arap harflerinin eksikliği ve iptidailiği, öğrenilmekteki zorluğu yavaş yavaş anlaşıldı ve bunun neticesi olarak türlü fikirler ortaya atıldı: Arap harflerinin ıslahı, Latin harflerinin alınması, yeni alfabe icadı gibi türlü düşünceler ileri sürüldü; türlü türlü münakaşalar oldu. Fakat bütün bunlardan müspet bir netice elde edilemedi. Latin harflerinin en ateşli taraftarları, Arap harflerinin hepsine ayrı ayrı karşılık bulmak ve bu inkılâbı, 20-30 senede tedricen tatbik etmek iddiasında idiler; başka türlü bir hareketin imkânsızlığını, zararlı olacağını ileri sürüyorlardı.' (Köprülü, 1938: 1).

Köprülü'nün vurguladığı gibi Arap alfabesi ile Türkçe arasındaki bazı uyumsuzluklar, okumayı öğrenmeyi oldukça güçleştiriyordu. Birden fazla sese karşılık gelen harfler, aynı harflerle yazılmış kelimelerin farklı okunuşlara sahip olması, ünlü harfler konusundaki sorunlar; okuma yazmanın halk arasında yaygınlaşmasını engellemiş ve okumanın küçük bir azınlığın ayrıcalığı olarak kalmasına sebep olmuştur. Yeni Türk harfleri oluşturulurken temel kaygı, Türkçe ile tam uyumlu, halkın kolaylıkla öğrenebileceği bir alfabenin dizaynı olmuştur. Latin harflerini kullanan bazı Avrupa milletlerinin alfabesinde yer alan ve yazı dilini karmaşık hâle getiren –ch, -sch, -tsch gibi ikili, üçlü ve dörtlü harflerin kullanımından özellikle kaçınılmıştır. Bunların yerine c, ç, ş, j, ğ gibi Türkçe'nin gereksinimlerine uygun harfler içeren bir alfabe oluşturulmuştur. Bu harfler yazı dilini basitleştirdiği gibi Türk alfabesini diğer alfabelerin taklidi olmaktan kurtarmıştır (Korkmaz, 2009: 1474).

Köprülü, Atatürk'ün yeni harfleri getirmekle kültürel ve toplumsal olarak ne gibi kazanımları amaçladığının zamanla anlaşıldığını ifade eder ve bunları iki madde ile aktarır:

'1. Bir milletin eski alfabesini bırakıp yeni bir alfabe kabul etmesi, eski bir kültür dairesinden çıkıp yeni bir kültür çerçevesine girmesi demektir. Biz, Arap alfabesini bırakmakla Orta zaman şark kültüründen silkinip muasır garp kültürü dairesine girmek iradesini göstermiş olduk.

2. Sırf Atatürk'ün irşâdı sayesinde 'yalnız Türk seslerini tespit eden şekillerden ibaret kalan' yeni alfabe, dilimizdeki Arap ve Fars kelimelerine ve bu dillerden alınan gramer kaidelerine, Türk dili çerçevesi içinde artık hayat hakkı bırakmıyordu. Bu yeni Türk alfabesi sayesinde, o zamana kadar kendi hususi hüviyetlerini saklayan Arap ve Fars kelimeleri, artık dilimizde tutunamayacaklardı.' (Köprülü, 1938: 2).

Zafer Toprak, bu noktada Harf Devrimi'nin pratik faydasının yanında sembolik anlamına dikkat çekmektedir. Harf Devrimi, pratik anlamda okuma öğrenmeyi muazzam ölçüde kolaylaştırmaktaydı. Sembolik açıdan ise kültür, tarih ve çağdaşlaşma anlamında büyük bir değişimi temsil etmekteydi. Yeni kurulan bir devlet, kendi varlığını güçlendirmek ve geleceği için halefi olduğu devleti yermek, onunla olan bağlarını koparmak ister. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Osmanlı saltanatı ve hilafet kaldırılarak büyük bir siyasal dönüşüm gerçekleştirilmişti. Ancak geçmişle olan asıl bağlantı, kültürel köklerde bulunmaktaydı. Uzun asırların bir birikimi olarak toplum zihninde yer etmiş alfabe, dil ve tarih gibi kültür öğeleriyle bağlantılı olduğu sürece toplumun geçmişi sorgulayarak yeni devlet bilincine kavuşması zorlaşacaktı. İşte bu sebeple, yeni Türk harflerine geçilmesi, geçmişten kopuşu ve toplum nezdinde önemli bir kırılma noktasını temsil ediyordu. Başlangıçta bu değişime mesafeli yaklaşanların ve tepki gösterenlerin tavırlarının altında yatan sebeplerden biri de buydu (Toprak, 2003: 68-73).

Türklerin yüzlerce yıl kullandığı Arap harfleri İslâmı, Arap kültürünü ve Doğuyu temsil ediyordu. Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı aydını arasında 'asrileşmek', 'muasırlaşmak', 'Avrupalılaşmak' gibi kavramlar tartışılır olmuştu. 1923'te Lozan Sulh Muahedesiyle beraber uzun yıllar Batıyla olan siyasî sorunlara genel anlamda çözüm bulunmasıyla kültürel etkileşimin önündeki engeller kalkmış oldu. Artık çağdaşlık, Batı'da görülüyor ve 'muasır medeniyet' olarak Batı kabul ediliyordu. Dolayısıyla kültürel anlamda Batı normlarına geçmenin topluma bir ivme kazandıracağı düşünülüyordu. Bu noktada yeni Türk harflerine geçiş, Batı'ya açılmanın başlıca sembollerinden biri olmuştur (Toprak, 2003: 68-73).

Eskisine göre öğrenilmesi çok kolay olan yeni harfler, Millet Mektep'leri sayesinde toplumun her kesimine ulaştırılmıştı. Bu da Atatürk'ün hedeflediği kültürel kalkınmanın önemli bir aracı olmuştur. Özellikle kırsalda asırlardan beri hüküm süren geri kalmışlıkla bu şekilde mücadele ediliyordu. Eğitimsiz bir zanaatkar, bir çiftçi veya besici ile okuması olan, yeni gelişmeleri yakından takip eden, değişime ve gelişime açık bir meslek erbabının yapacağı üretim ve ülke ekonomisine yaptığı katkı, elbette aynı olmayacaktır (Korkmaz, 2009: 1474). Nüfusun büyük çoğunluğunun kırsalda yaşadığı bir ülkede devrimlerin

başarıya ulaşması için köylerde eğitim faaliyetleri önemli bir yer tutmaktaydı. Köylerde Millet Mektepleri'nin verdiği okuma eğitimlerinin tamamlayıcısı olarak meslek eğitimlerinin de verilmesi toplumsal kalkınmanın gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk toplumunun yüzlerce yıldır kullandığı Arap alfabesini kaldırarak yerine Latin harflerini esas alan bir Türk alfabesini kullanmaya başlaması uluslararası basında da büyük bir ses getirmiştir. Devrime ilgi duyan basın mensuplarından biri de The National Geographic Magazine muhabirlerinden Maynard Owen Williams'tır. Williams, yeni yazıya geçiş sürecinde bizzat Türkiye'de bulunmuş ve toplumun devrime olan bakışını yakından gözlemlemiştir. Dergi için hazırladığı yazıyı kendisi tarafından çekilen fotoğraflarla süsleyerek yazısını güçlendirmiştir. Çektiği fotoğraflarla gemi ve tren isimlerinin yeni yazıya çevrilişini, dükkân ve lokantaların isimlerinin yeni harflerle yazılma çabasını, halkın Latin harflerini öğrenme gayretini resmetmiştir. Derginin Ocak 1929 nüshasında çıkan yazı, 'Turkey Goes to School / Türkiye Okula Gidiyor' başlığını taşıyor ve bu devrimin çağdaşlaşma anlamında ülkeye ve bölgeye neler kazandırdığını şu ifadelerle aktarıyor:

> 'Yeni Türkiye, hala Arap alfabesini kullanan öteki ülkelerden kesinlikle uzaklaşmaktadır. Tıpkı fesi kaldırırken ve kadınları peçeden kurtarırken olduğu gibi. Ama bu, bir kopma değil, bir bağ olabilir. İran ve Afganistan, Türkiye'de yapılan yüzeysel değişiklikleri şimdiden benimsemektedirler…' (Şimşir, 2008: 251-254; bkz. Owen, 1929: 95-108).

Türkiye, daha birkaç yıl önce Amerikan mandasına aday gösteriliyordu. Şimdi, hiçbir yabancı vasinin empoze etmeye kalkışamayacağı değişiklikleri kendiliğinden hevesle benimsemektedir ve böylece, Osmanlı sınırlarının çok ötesinde de kültürel liderlik kazanmaktadır. Bir Doğu ülkesinin, Batılı hiçbir devletin ya da devletlerin yapamadığı bir biçimde, Ortadoğu'yu hızla çağdaşlaştırması ve Batılaştırması, tarihin hoş çelişkilerinden biridir. Yabancı baskısı kompleksinden sıyrılmış olan Türkler, hiçbir yabancının empoze edemeyeceğini özgürce benimsemişlerdir.

Yeni Türk alfabesinin benimsenmesi üzerine tüm bir ulus, gündüz ve gece okullara gitmişlerdir. Türkler, başkentlerini Anadolu'nun bağrına kaydır-

makla yalnız geçişin entrikalarından ve kötülüklerinden uzaklaşmış olmadılar, aynı zamanda Batı kültürünün pek az erişebildiği bölgelere de uygarlığı götürdüler.

Şekil 3.3. Maynard Owen Williams'ın makalesinde yer alan Harf İnkılabı konulu fotoğraflar (Owen, 1929: 95-108).

Maynard Owen Williams'ın gözlemleri, Mustafa Kemal'in Türkiye'de gerçekleştirdiği devrimin yabancılar tarafından nasıl değerlendirildiğine güzel bir örnektir. Böylesine köklü bir değişikliğin hızlı ve planlı bir şekilde uygulamaya geçirilmesi ve başarıya ulaşması; büyük bir şaşkınlık uyandırmıştır. Daha önce Amerikan mandasına aday gösterilecek seviyede zayıf görülen bir toplumun bu çağdaş atılımı yapması, onu benzer bir kültürel geçmişe sahip toplumlar nezdinde kültürel liderliğe taşımıştır. Batılı devletlerin işgalinden, baskısından kurtulmuş olan Türkiye, yabancı bir gücün bile empoze edemeyeceği bir atılım gerçekleştirmiştir ve artık Afganistan ve İran gibi ülkelere örnek olacak konuma ulaşmıştır. Owen'ın şahit oldukları karşısında yaşadığı şaşkınlığı yaşayan başka gazeteciler de olmuştur. Baltimor Sun gazetesinden Richard Halliburton, Ankara'da yaptığı gözlemleri gazetenin 4.8.1935 tarihli nüshasında yayımlanan 'The Metamorphosis of Turkey – An Ancient Muslem Country Goes Modern with a Vegeance' başlıklı yazısında ele almıştır:

‘Türkiye’nin yeni başkenti Ankara’dayım. Mucizeyi kendi gözlerimle seyrediyorum. Böylesine hızlı ve köklü bir sosyal ve siyasal değişmeye dünyanın başka hiçbir yerinde rastlanamayacağını anlıyorum… Ankara’ya uğrayan bir yolcu, nereye geldiğini anlayamaz. Kendisini ya Avustralya’da ya da Batı Kanada’da ya da Kaliforniya’da sanır. Bütün bu iç ve dış değişiklikler, bir tek adamın, Mustafa Kemal’in eseri…’ (Şimşir, 2008: 255).

Ülkesini çağdaşlaştırmak adına, gerilik nedeni Doğu kültüründen ve alışkanlıklarından söküp koparma tutkusuyla Mustafa Kemal, eski yazı dilini bir kenara itmiş ve yurttaşlarını daha güzel, yeni bir dil öğrenmeye teşvik etmiştir.

Konuşma dili değişmemiş ama Arap alfabesi yasa dışına itilmiş ve Latin alfabesi alınmıştır. Mustafa Kemal, kara tahta ve tebeşirle yurdu dolaşarak yeni yazı heyecanını yaymıştır. Kadın, erkek, genç ve yaşlı herkesi bütün halkı okula göndermeyi başarmıştır.

4. BÖLÜM

MİZAH DERGİLERİ KARİKATÜRLERİNİN ANALİZİ

Araştırmanın bu bölümünde; Karagöz, Akbaba, Cem dergilerinden ve Cumhuriyet, Akşam gazetelerinden tespit edilmiş karikatürler, görsel ve sözel boyutları ile değerlendirilecektir.

4.1. Sözel ve Görsel Boyutta Karikatür İncelemeleri

4.1.1. Karikatür 1: Diyanet İşleri Dairesi'nin Türkçe hutbe hazırlığı.

Diyanet İşleri Dairesi üç yılda hâlâ bir Türkçe hutbe hazırlayamadı!

Ulema-yı kiram hazreti: Efendi hazretleri, dainiz mütalaa ettim, bir de zatınız nazar buyurunuz da şu hutbeyi ihzâr idelim.

Karagöz: Aman hoca efendiler, bu ne külfet, bu ne sürat, üç yıl bekledik biraz daha bekleriz. Sakın rahatsız olmayın!

(Karagöz, 21 Aralık 1927)

Görsel Boyut: Karikatürde bir odada yerde oturmuş giyimlerinden ve diyologlardan hoca olduğu anlaşılan figürler betimlenmiştir. Bu figürler arasında hazırlanan Türkçe hutbe hakkında bir diyalog geçmektedir. Odanın duvarındaki çerçevelerde Arap harfleriyle "bu da geçer ya hu" ve "tevekkeltü alellah" yazmaktadır. Bu esnada odanın penceresinden konuşmaya katılan Karagöz

Türkçe hutbenin henüz hazırlanamamış olmasını iğneleyici bir dille eleştirmektedir.

Sözel Boyut: Her devlet kurumu gibi Diyanet İşleri Başkanlığı da yeni harflerin uygulanması konusunda görevlendirilmiştir. Hatta Diyanet İşleri Başkanlığı'nda okuma kursları açılmıştır (Tongul: 2004: 123). Ancak bu karikatürde eleştirildiği üzere yeni harflerin kullanımı bir yana, Türkçe hutbenin bile çok geç hazırlandığı anlaşılmaktadır.

4.1.2. Karikatür 2: Başlıksız.

(Akbaba, 13 Ağustos 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde harfler kullanılarak çizilmiş iki insan figürünün mücadelesi resmedilmiştir. Latin harfleri kullanılarak çizilmiş adam, Arap harfleri kullanılarak çizilmiş adama tekme atmakta ve adam, dizleri üzerine kapaklanmaktadır.

Sözel Boyut: Arap harfleriyle Türkçe'nin yazılmasından kaynaklanan sorunlar, Osmanlı döneminden itibaren tartışılan bir meseleydi (Tongul, 2004: 104-110). Özellikle ünlü harflerin gösterilmesinde yaşanan zorluklar, 'kef' gibi bazı harflerin birden fazla ses vermesi; okumayı zorlaştırmakta ve okuma-yazma oranının düşük kalmasının sebepleri arasında gösterilmekteydi. Bu karikatürde, uzun bir dönem toplumun cahil kalmasından Arap alfabesini sorumlu tutan bakış açısının Arap harflerinden intikam alması resmedilmiştir.

4.1.3. Karikatür 3: Gazimiz Türkçe harfleri öğretiyor.

Gazimiz, maiyetinde bulunanlara cumhuriyet sarayında bir dershane açdırdı. Yeni Türkçe harfleri öğrettiriyor.

(Karagöz, 15 Ağustos 1928)

Görsel Boyut: Karagöz yanında bir yazı tahtası ile öğrencilere ve Hacivat'a yeni harfleri öğretirken betimlenmiştir. Onu dinleyen iki öğrenci de Karagöz kıyafeti giymiştir.

Sözel Boyut: Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye genelinde yeni alfabeyi kısa sürede yaygınlaştırmak için Ağustos 1928'den itibaren yoğun bir çalışma başlamıştı. Cumhurbaşkanı liderliğinde Dolmabahçe Sarayı'nda konferanslar düzenlenmiş ve her milletvekilinden kendi bölgesine giderek yeni harfler hakkında halkı aydınlatmaları istenilmişti (Kayıran-Metintaş, 2015: 8). Bu karikatürde de tahtada yeni harflerle "Yeni Türkçe harflarımız irfan istiklalimizi de bize kazandıracak. Yaşasın Gazi!" yazılarak, yapılan çalışmalardan dolayı Mustafa Kemal Atatürk'e duyulan minnet dile getirilmiştir.

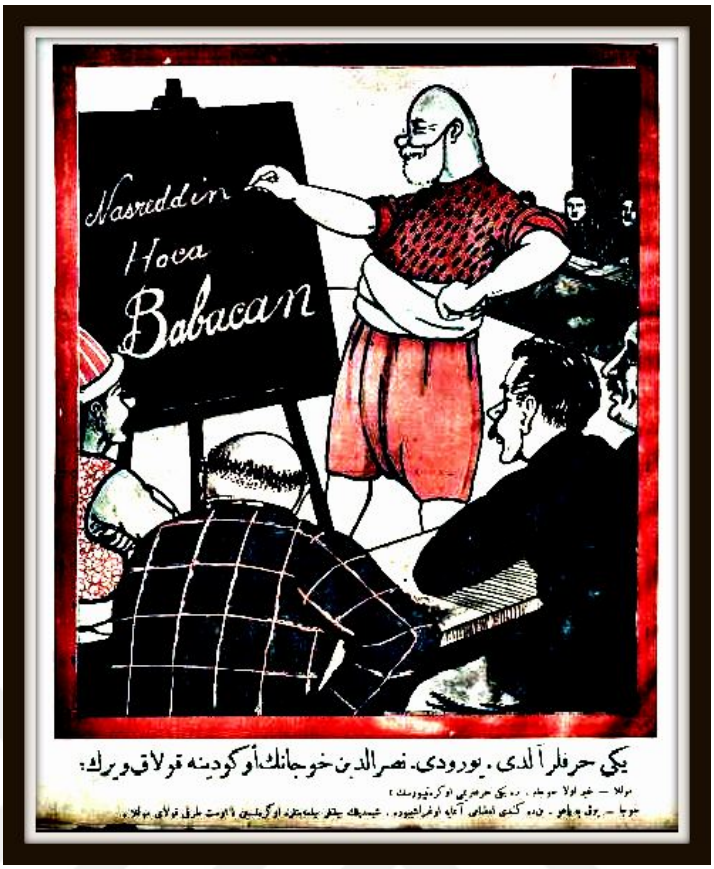

4.1.4. Karikatür 4: Nasreddin Hoca'nın öğüdü.

"Yeni harfler aldı. Yürüdü. Nasreddin Hoca'nın öğüdüne kulak verin.

(Babacan, 16 Ağustos 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde bir sınıf ortamında Nasreddin Hoca tahtaya "Nasreddin Hoca, babacan" ifadelerini yazarken tasvir edilmiştir. Sınıfta bulunan ve sıralarda oturan diğer öğrenciler onu takip etmektedir.

Sözel Boyut: Harf Devrimi'nin uygulanmaya başlamasının ardından ülkede büyük bir okuma seferberliği ilân edilmişti. Kadın, erkek, yaşlı ve genç herkesin yeni harflerle okumayı öğrenmesi için ülkenin ücra noktalarına kadar Millet Mektepleri açılmıştı. Ülkeyi yönetenlerin cahillikle mücadele için taşıdıkları heyecan halkın da dikkatini çekmiştir ve Millet Mektepleri büyük bir ilgiyle karşılanmıştır.

4.1.5. Karikatür 5: Parayla değil sırayla.

“Parayla değil sırayla.” Mektep muallimleri yeni harfleri öğrenmek için ders almaya başladılar.

(Babacan, 20 Ağustos 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde bir sınıf ortamında bir eğitmen tahtaya yeni harfleri yazmakta ve halka yeni harfleri öğretecek olan öğretmenlere yeni Türk harflerini öğretirken tasvir edilmektedir. Bu sırada pencereden iki kişi ve sınıf-taki hoca onları izlemektedir.

Sözel Boyut: Harf Devrimi’nin başarıya ulaşması için öğretmenler önemli bir konumda bulunmaktaydı. Bu nedenle öncelikle öğretmenler eğitime alınmıştır. Başarılı olamayanlar tekrar eğitim sürecinden geçmiştir. Yeni harf-leri öğrenmeyen öğretmenler, mesleklerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır (Tongul, 2004: 124). Karikatür, öğretmenlerin eğitime alınmasına işaret etmiştir.

4.1.6. Karikatür 6: Yedi senede öğretemedi; fakat yedi günde öğrendi.

(Cumhuriyet, 24 Ağustos 1928)

Görsel Boyut: Karikatür, iki çerçeve ile aktarılmıştır. Sağ taraftaki çerçevede medrese öğrencilerine Arap harfli Osmanlı Türkçesi'ni anlatan bir medrese hocası ve önünde oturan 3 çocuk figürü vardır. Alt satırda yedi senede öğretemediği yazmaktadır. Sol taraftaki çerçevede ise hoca bir tabure üzerinde elinde bir mecmua okurken tasvir edilmiştir. Yüzünde şaşkın bir ifade vardır. Alt satırda kendisinin yeni harfleri yedi günde öğrendiği yazılmıştır.

Sözel Boyut: Arap harflerinin Türkçe'deki bütün sesleri karşılamadığı, Türkçe'de bulunmayan seslere karşılık gelen fazladan harflerin olduğu bilinmektedir. Bu sorunlar, okuma-yazmanın öğrenilmesini zorlaştırmakta ve okumayı öğrenenleri ise yavaşlatmaktaydı. Yeni Türk alfabesi, Türkçe'nin ses özelliklerine uygun bir şekilde dizayn edilmişti ve okuma-yazma oranının artmasına büyük katkısı olacağına inanılmaktaydı.

MAHMUD ÂRİF
اسکی عرب حرفلرینی اوگرمك ، دوه یه خندك آتلاتمدن دها گوچدی . حال بوکه بزگ
حرفلرینز نهایت اوچ بش درسده اوگرهنیلیور
eski Arap harflerini ögrenmek deveye hendek atlatmakdan daha göçdü. Halbuki
yeni harflerimiz nihâyet üç beş dersde ögreniliyor

4.1.7. Karikatür 7: Deveye hendek atlatmak.

Eski Arap harflerini öğrenmek deveye hendek atlatmaktan daha güçtü. Halbuki yeni harflerimiz nihayet üç beş dersde öğreniliyor.

(Cumhuriyet, 26 Ağustos 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde bir deveye hendek atlatmaya çalışan bir insan resmedilmiştir.

Sözel Boyut: 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı aydını arasında Batı'da eğitim alanlar olmuş ve Avrupa ile kültürel etkileşim artmıştır. Bu etkileşim sırasında Latin harflerinin okuma yazma oranına olumlu etkisi olduğunu düşünenlerin sayısı artmış ve özellikle bu dönemden itibaren Osmanlı aydınları arasında ciddi tartışmalar başlamıştır (Kılıç, 1991). Bu tartışmalar cumhuriyetin ilanından sonra da devam etmiş ve 1928'de Harf Devrimi ile sonuçlanmıştır. Bu karikatürün yazı şeridinden anlaşılacağı üzere eski harflerle okumanın zorluğuna yine iğneleyici bir gönderme yapılmıştır.

4.1.8. Karikatür 8: Din hocaları da yeni harflerle yazmaya başladı.

"Din İşleri Reisliğindeki hocalar da yeni harflerle yazmaya başladılar."

(Babacan, 27 Ağustos 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde bir sınıf ortamı içinde elinde kalem ve kâğıt olan iki din görevlisi, yeni harflere başlarında bir öğretmen ile çalışırken tasvir edilmiştir. Din görevlilerinin arkasındaki örümcek ağı dikkat çekmektedir. Bu sırada Hoca onları şu sözlerle takdir etmektedir: "Aferin ihtiyarlar. Âlem sizi tazelik ve yenilik düşmanı sanıyordu (Darabe, yedrabu) Latin harflerine geçmek kolay değil. Ama bunun içinden çıktınız. Kimsenin size diyeceği kalmaz."

Sözel Boyut: Harf Devrimi'ne karşı olanlar arasında dindar muhafazakarlar bulunmaktaydı. Bunlar, Arap harflerinin bırakılarak yerine Batı Avrupa kökenli Latin harflerini esas alan bir alfabeye geçilmesini dine aykırı kabul etmekteydi (Korkmaz, 2009: 1474). Bu olumsuz algının ortadan kaldırılması için özellikle din adamlarının yeni harfleri kullanması önemliydi. Nitekim diğer devlet daireleri gibi din işleri çalışanları da yeni harfleri öğrenmekle sorumlu tutulmuştur. Bu karikatürde yeni harfleri öğrenen din görevlileri tasvir edilerek bu harflerin öğrenilmesinin önemi bir kez daha vurgulanmıştır.

4.1.9. Karikatür 9: Çocuklar yeni harfleri dedelerine öğretiyorlar.

"Dün yeni harfleri mektepte öğrenen çocuklar bugün evlerinde dedelerine öğretiyorlar."

(Yeni Köroğlu, 29 Ağustos 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde küçük bir çocuk ve yaşlı dedesi, bir masanın başında oturuken tasvir edilmiştir. Çocuk, sandalyenin üzerine çıkmış, masaya eğilerek bir kitaptan yeni harfleri anlatmakta, dedesi ise elinde kâğıt kalem dikkatle torununu dinlemektedir.

Sözel Boyut: Yeni harflerin kabulünün ardından okul çağındaki çocuklar, kendi okullarında devrime uyum sağladı. 16-45 yaş aralığında olan vatandaşlar yeni harfleri öğrenmek için Millet Mekteplerine gitmekle mükellefti (Kılıç, 2017: 213). Daha yaşlı olan vatandaşlar, karikatürde gösterildiği üzere kendi olanaklarıyla yeni harfleri öğrenebilecekti.

4.1.10. Karikatür 10: Yeni harfleri genç, ihtiyar hecelerken (Babacan, 30 Ağustos 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde, yerde oturan yaşlı bir erkek ve başında duran küçük bir oğlan çocuğu tasvir edilmiştir. Oğlan çocuk, eliyle kâğıtları işaret ederken yüzünde kızgın bir ifade vardır. Yaşlı figürün yüz ifadesinden tedirgin olduğu anlaşılmaktadır. Burada genç ve ihtiyar arasındaki rollerin değişimi gösterilmiştir. Yerde oturup, elinde bir kitapla yeni harfleri öğrenmeye çalışan bir ihtiyara, çocuk bazı tembihlerde bulunmakta ve ince alay ile şunları söylemektedir: “Efendi baba, gözün dört aç. Dersini iyi belle; yoksa karışmam, cahil kalırsın. Mahalledeki çocuklar seni yuhaya tutarlar ha!”

Sözel Boyut: Harf Devrimi toplumun her kesimine okuma yazma öğreterek cehaletle mücadele etmek niyetindeydi. Okul çağı dışında olup okuma yazma bilmeyenler için çeşitli adımlar atılmış ve Millet Mektepleri kurulmuştur. 16-45 yaş arası vatandaşların Millet Mekteplerine devam etmeleri zorunlu tutulmuştur (Kılıç, 2017: 213). Burada yaşlı vatandaşların yeni harfleri öğrenmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.

4.1.11. Karikatür 11: 31 Ağustos 1928 zaferini tasid ederken. (Akbaba, 30 Ağustos 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde Mustafa Kemal Atatürk, bir tepenin üzerinde elinde ay yıldız bezemeli bir dolma kalemle arkasından güneş doğarken tasvir edilmiştir. Başı dik, gururlu ve ileriye bakan, ayakları altında Arap harfleriyle betimlenen Mustafa Kemal Atatürk, tüm ihtişamıyla görülmektedir.

Sözel Boyut: Millî Mücadele ile düşmana karşı elde edilen zafer, kültürel alanda elde edilecek kazanımlarla süslenmek isteniyordu. Bu nedenle karikatür, 30 Ağustos Zafer Bayramı'na göndermede bulunmaktadır. Karikatürde dağların ardından doğan güneşin etrafında "Yeni Türk Harfleri" yazması devrime yüklenen anlama vurgu yapmaktadır.

4.1.12.Karikatür 12: Bursa ve Tekirdağ yeni harflerden imtihan verdi.

(Yeni Köroğlu, 1 Eylül 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde bir sınıfta, tahta önünde ders veren bir öğretmen ve elinde defter kalemle onu dinleyen öğrenciler tasvir edilmiştir. Karikatür açıklamasında: "Bursa ve Tekirdağ yeni harflerden imtihan verdi, sıra ötekilere geldi." yazmaktadır. Öğrencilerin kollarındaki pazı bantlarda Adana, İzmir gibi şehir isimleri yer almaktadır.

Sözel Boyut: Yeni Türk harflerinin belirlenmesinin ardından başta Atatürk olmak üzere Başvekil İsmet Paşa, TBMM Başkanı Kazım Paşa, Maarif Vekili Mustafa Necati Bey ve daha birçok milletvekili; seçim bölgelerine giderek yeni harfleri tanıtım çalışmalarında ve denetlemelerde bulunmuşlardır (Kılıç, 2011: 81). Bu karikatürde de bu denetlemelere gönderme yapılmıştır.

4.1.13. Karikatür 13: Dairede imzayı yeni harflerle atıyorlar.

(Babacan, 3 Eylül 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde üzerinde dolma kalemlik, kâğıt, gözlük bulunan bir masanın etrafında iki erkek figür çizilmiştir. Figürlerden birinin elinde kâğıt vardır, yüz ifadelerinden aralarında bir diyolog geçtiği anlaşılan iki figür yazı şeridinden de anladığımız üzere yeni harflerle atılan yeni imzalardan bahsetmektedir.

Sözel Boyut: Harf Devrimi insanların ömür boyu kullandıkları yazıyı kaldırıp yerine yeni bir yazı sistemini getirmiştir. Aradaki geçiş sürecinin kolay olması beklenemezdi. Yeni harflere geçilmesi nedeniyle imzaların da yeni harflerle atılması tabii olarak bazı sorunlara sebep olmuştur. Aynı kişiye ait olan iki imzanın birbirine benzememesinden kaynaklanan sorun konuşmaya yansımıştır.

4.1.14. Karikatür 14: Yeni harfleri öğrenmek için bütün millet çalışıyor.

(Karagöz, 5 Eylül 1928)

Yeni harfleri öğrenmek için küçük büyük, kadın erkek bütün millet çalışıyor.

Karagöz: Ey ağalar! Köylüler! Hemşehriler! Bu işin lamı cimi yok. Büyük gazimiz işte bize cahillikten kurtulmanın yolunu da gösterdi. Hemen küçük büyük, kadın erkek demeyelim, bu harfleri çabuk öğrenelim. Bunları öğrenince hem yazar okur adamlar olacağız. Artık işlerimizde katakulliye, aldatmacaya uğramayacağız.

Görsel Boyut: Karikatürde Karagöz, bir kürsüde kalabalık bir gruba konuşma yapmaktadır. Konuşma yaptığı kalabalık grubun tamamı, erkek figürlerden oluşmaktadır. Genellikle aynı tip giyimle çizilen figürlerin bazıları şapkalarının farklılıklarıyla göze çarpmaktadır. Karikatürün alt çerçevesi içerisinde karikatürle ilgili bir yazı şeridi bulunmaktadır.

Sözel Boyut: Karagöz, karşısındaki gruba Harf Devrimi ve onun getireceği kazanımlar hakkında açıklama yapmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün bu devrimle halkı cahillikten ve geri kalmışlıktan kurtaracağını vurgulamaktadır. Ona göre büyük-küçük, kadın-erkek demeden herkes bu davete katılmalıdır. Yeni harflerle artık herkesin okuryazar adamlar olacağını ve kimsenin aldatılamayacağını söylemektedir.

4.1.15. Karikatür 15: Din hocamız da yeni harfleri öğrenmeye başladı.

"Din İşleri Reisi hocamız da yeni harfleri öğrenmeye başladı."

(Babacan, 10 Eylül 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde önünde rahle bulunan, cübbeli, sarıklı ve sakallı bir hoca, elindeki kitapçıkla yeni Türk harflerini çalışırken tasvir edilmiştir. Mekânda ana figürün arkasında siyah tahtada yeni türk harfleri ile "ana, baba" yazmaktadır. Bu esnada arkasındaki pencereden başka bir sakallı şahıs onu izlemektedir.

Sözel Boyut: Yeni harflerin uygulamaya konulmasında devlet memurları önemli bir rol üstlenmiştir. Henüz kanun çıkmadan önce milletvekilleri ve üst düzey bürokratlardan yeni harfleri öğrenmeleri istenilmiş ve bunlardan bazıları bizzat "başöğretmen" sıfatıyla Atatürk tarafından teftiş edilmiştir (Kılıç, 2011: 78). Bu sayede yeni harfler halka ulaşmadan önce test edilme imkânı bulunmuştur. Bu karikatürde halkın her kesiminin yeni harfleri öğrendiği tekrar vurgulanmıştır.

4.1.16. Karikatür 16: Herkes kendi mektubunu kendisi yazacak.

“Yeni harfleri öğrenince herkes kendi mektubunu kendi arzuhalini kendisi yazacak.”

(Yeni Köroğlu, 12 Eylül 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde bir bahçe içinde masada oturmuş yazı yazan bir kâtip ve ona yazı yazdırmak isteyen yaşlı bir teyze ve onları bahçe duvarından izleyen bir adam tasvir edilmiştir. Karikatürde şöyle bir diyalog geçmektedir.

İhtiyar kadın: Aman evladım, oğluma bir mektup yaz, iki aydır hasretini çekiyorum.

Köroğlu: Hanım anne, gel şu harfleri sana bir derste öğreteyim de artık şuna buna, arzuhalciye yüz suyu dökme. Kendi yüreğinden nasıl koparsa öyle yaz.

Sözel Boyut: Karikatürde vurgulandığı üzere yeni Türk harfleri çok kolay öğrenilebilir bir karakterdeydi (Köprülü, 1938: 2). Bu sayede yaşlılar da bu harfleri öğrenecek ve o dönemde toplumun önemli bir sorunu okuma eksikliğine bir çare bulunmuş olacaktı.

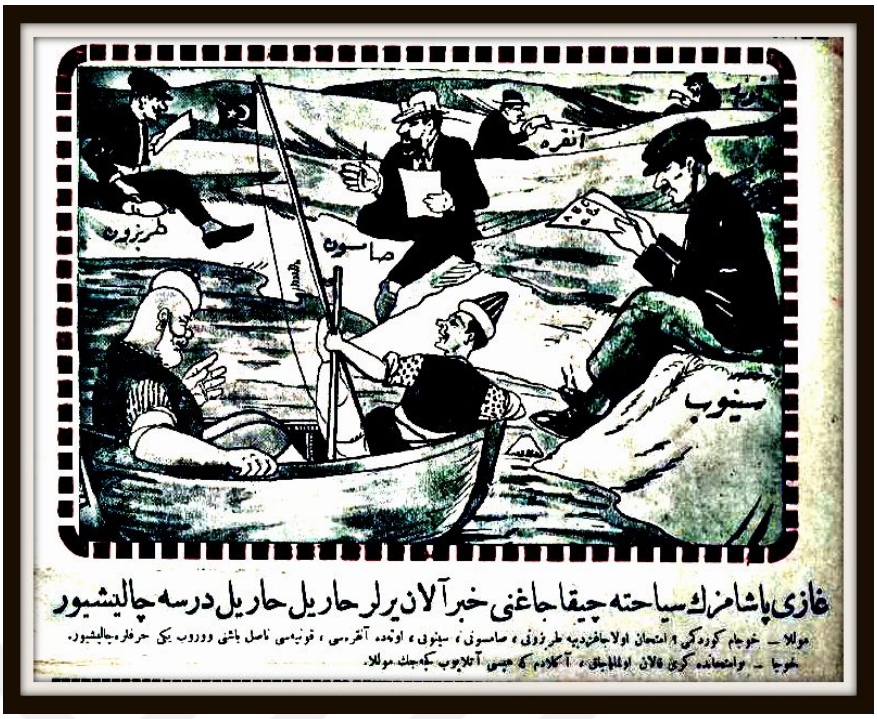

4.1.17. Karikatür 17: Şehirler harıl harıl ders çalışıyor.

"Gazi Paşa'mızın seyahate çıkacağını haber alan yerler harıl harıl derse çalışıyor."

Molla- Hocam gördün mü? İmtihan olacağız diye Trabzon'u, Samsun'u, Sinop'u, ötede Ankara'sı, Konya'sı nasıl başını verip yeni harflere çalışıyor.

Hoca – Bu imtihanda geri kalan olmayacak, anladım ki hepsi atlayıp geçecek.

(Babacan, 13 Eylül 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde, yurdun dört bir yanından kesitler sunacak şekilde temsiller resmedilmiştir. Bir sandalda yolculuk yapan molla ve hoca ile yeni harflere çalışan vatandaşlar görülmektedir. Bu vatandaşlar Sinop, Samsun, Trabzon, Ankara ve Konya şehirlerini temsil etmektedir. Figürlerin hepsi, ellerinde kitap ders çalışırken aktarılmıştır.

Sözel Boyut: Mustafa Kemal, yeni harflerin tanıtımı için Dolmabahçe konferanslarının ardından yine tanıtım ve teftiş için diğer şehirleri gezmeye çıkmıştır. 23 Ağustos 1928'de Ertuğrul Yatı ile İstanbul'dan Tekirdağ'a giderek bu gezilere başlamıştır. Bu gezi dâhilinde şehirleri ziyaret etmiştir (Kılıç, 2011: 81). Bu gezilerin temsili, bu karikatürle duyurulmuştur.

غازی بابا یکی حرفلری اوگرتمك ایچون ابتدائی خوجاسی کبی خلق آراسنده چالیشیور.
Gâzı baba yenı harfleri öğretmek için iptidâi hocası gibi halk arasında çalışıyor

4.1.18. Karikatür 18: Gazi baba halk arasında çalışıyor.

"Gazi baba yeni harfleri öğretmek için iptidai hocası gibi halk arasında çalışıyor."

(Yeni Köroğlu, 19 Eylül 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde Mustafa Kemal, halk arasında tasvir edilmiştir. Gazi, okumayı öğrenen yaşlı bir vatandaşa yardımcı olmaktadır. Orada olan Köroğlu, bu durum karşısında şu ifadeleri kullanmaktadır: "Ey büyük kalpli, büyük düşünceli Gazi babamız. sen bize rehber oldukça biz en güç şeyleri bile yaparız."

Sözel Boyut: Harf Devrimi'nin gerçekleşmesinde büyük payı olan Mustafa Kemal, yeni harflerin toplum tarafından öğrenilmesinde de "başöğretmen" sıfatıyla bizzat görev almıştır. Devrimin gerçekleşmesi, büyük bir başarıydı; ancak asıl istenilen devrimin ana gayesine ulaşmaktı. Bu da okur yazarlığın toplumun her kesimine ulaşması ve dolayısıyla ülkenin çağdaşlaşmasıydı.Bu karikatürde de Atatürk'ün devrimler için ne kadar çok çalıştığı vurgulanarak her zaman halkla birlikte olduğu hatırlatılmıştır.

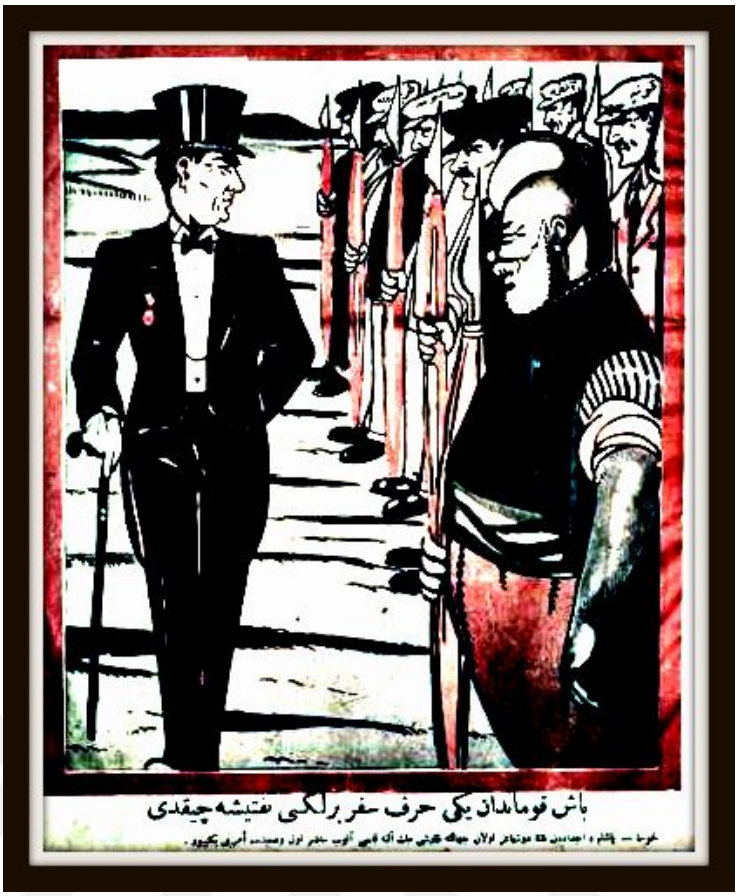

4.1.19. Karikatür 19: Başkumandan yeni harf seferberliği teftişine çıktı.

(Babacan, 20 Eylül 1928)

Görsel Boyut: Modern ve şık kıyafetler içerisinde tasvir edilmiş olan Mustafa Kemal, sıra hâlinde dizilmiş ve elinde sanki bir bayrak ya da silah tutar gibi büyük kalemler tutan vatandaşları teftiş ederken betimlenmiştir. Figürler detaylı incelendiğinde şapkalarında Ankara, Konya, Samsun gibi şehir isimleri yazıldığı görülmektedir.

Sözel Boyut: Harf Devrimi Mustafa Kemal'in büyük bir önem verdiği devrimdi. Yeni Türk harflerini belirleyen Encümen'in çalışmalarını yakından takip etmiş ve kamuoyunun bu büyük değişime hazırlanması için de büyük bir çaba sarf etmiştir. Yeni harflerin belirlenmesinin ardından "başöğretmen" sıfatıyla yurdun çeşitli noktalarında öğretim faaliyetlerine katılmıştır. Anadolu'nun çeşitli şehirlerini gezerek memurlar başta olmak üzere halkı yeni harfler konusunda teftiş etmiştir. Bu karikatürde de teftişlere gönderme yapılmaktadır.

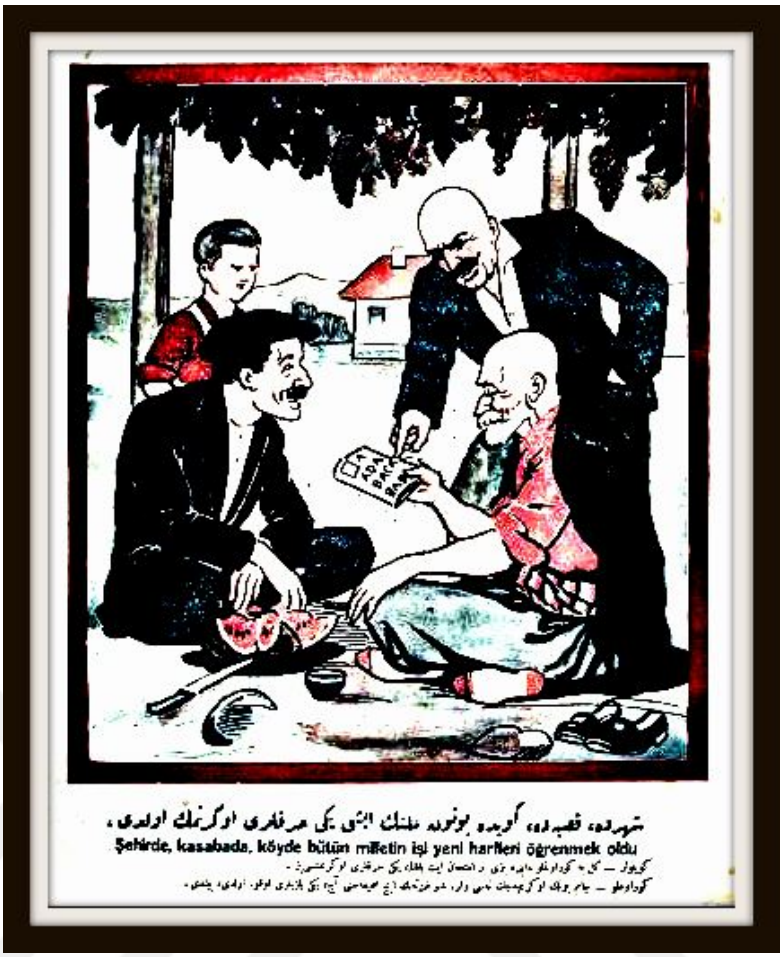

4.1.20. Karikatür 20: Bütün milletin işi yeni harfleri öğrenmek oldu.

"Şehirde, kasabada, köyde bütün milletin işi yeni harfleri öğrenmek oldu."

(Yeni Köroğlu, 22 Eylül 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde bir mesire alanında köylü vatandaşlar ve Köroğlu tasviri vardır. İki figür; yere oturmuş, karpuz yemekte ve bir yandan da ellerindeki kitaptan yeni harfleri çalışmaktadır. Başlarında bir çocuk dikilmektedir. Köroğlu da yeni harflere çalışanlara yardımcı olmaktadır.

Sözel Boyut: Yeni Türk harflerinin kabulünden sonra ülkede okuma yazma seferberliği başlatılmıştı. Bunun için Millet Mektepleri'nin kurulmasına karar verilmiştir. Bu sayede okul bulunmayan küçük yerleşim yerlerine dahi gezici mektepler sayesinde ulaşılmıştır (Kılıç, 2017: 211). Halk da birbirine okuma yazma öğrenme konusunda destek olmuş, yardım etmiştir. Burada bu duruma gönderme görülmektedir.

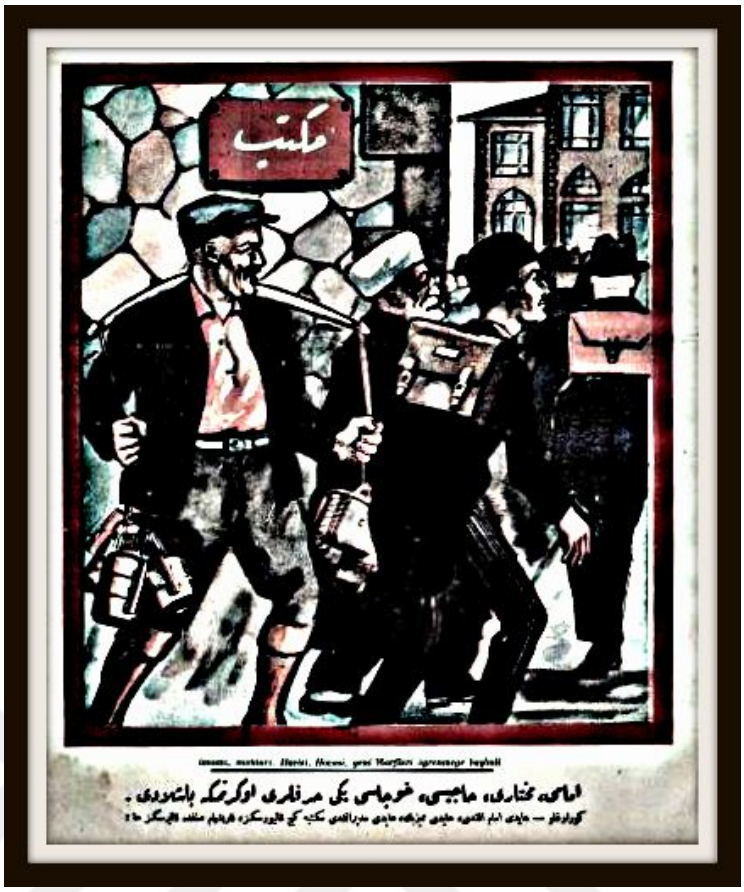

4.1.21. Karikatür 21: İmamı, muhtarı, hacısı yeni harfleri öğrenmeye başladı.

(Yeni Köroğlu, 25 Eylül 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde farklı meslek ve yaş gruplarından olduğu anlaşılan kalabalık bir grup vatandaşın sırtlarında okul çantalarıyla duvarında Arap harfleriyle "mektep" yazan bir binaya girmesini görmekteyiz.

Sözel Boyut: Yeni Türk harflerinin amacı; genç yaşlı, zengin fakir herkesin kolaylıkla öğrenebileceği bir alfabeye sahip olmaktı. Harf Devrimi, bunu başardı ve Millet Mektepleri sayesinde Türk toplumu okumayı öğrenmek için yaşına ya da konumuna bakmadan okullara devam etti (Korkmaz, 2009: 1474). Burada da farklı meslek gruplarından ve yaş gruplarından pek çok kişi, aynı anda mektep yolu tutarken tasvir edilerek bu duruma gönderme yapılmıştır.

4.1.22. Karikatür 22: Gazetemiz tamamen yeni Türk harfleriyle çıkacaktır.

1 Kanun-ı evvelden itibaren gazetemiz tamamen yeni Türk harfleriyle çıkacaktır.

Karagöz: Hay maşallah, maşallah! Haydi bakalım gayret Hacivat Bey, yakında yeni harflerle çıkacağız. Yirmi iki seneden beri bizi seve seve okuyan binlerce vatandaşımız, bizi yeni harflerle çıkar çıkmaz daha çok okuyacaklardır. Malum bütün millet yeni harfleri okuyor.

(Karagöz, 20 Ekim 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde bir matbaada çalışan Hacivat ve Karagöz resmedilmiştir. Sırtında Arap alfabesiyle "yeni harfler" yazılı bir çuval taşıyan Karagöz, Hacivat'la konuşmaktadır. Matbaadan çıkmakta olan kağıdın üzerinde yeni harflerle " Karagöz: Bir Teşrini saniyi bekleyiniz" yazmaktadır.

Sözel Boyut: Gazeteler ve dergiler, alfabe değişiminin başlangıçta tirajlarını ve dolayısıyla ekonomik gelirlerini olumsuz etkileyeceğini tahmin etmelerine rağmen devrimi desteklemiştir. Onların bu geçiş sürecinden hasar almadan geçmelerini isteyen devlet ise basın yayın organlarına maddî destekte bulunmuştur (Ova, 2005: 2-4). Bu karikatürde de yeni basın yayın grubunun etkinliklerine göndermede bulunulmuştur..

MEMURLAR YENİ TÜRK HARFLERİNDEN İMTİHAN OLUYORLAR!..
Geldi ruzi imtihanın en nihayet kertesi. İmtihanın ibtidası yevmi pazartesi !
— Herif, sürüp sürüştürüp gene hangi cehenneme gidiyorsun?
— İmtihana, hanım.. imtihana?..
Mümeyizler — Tebrik ederiz, güzel cevap verdiniz. Hocanız kimdi?
Memur — Mahtum köleniz, efendim!

4.1.23. Karikatür 23: Memurlar yeni Türk harflerinden imtihan oluyorlar.

Geldi ruzi imtihanın en nihayet kertesi. İmtihanın ibtidaı yevmi pazartesi.

Yahu, içeride mümeyizler arkadaşı, burada da korku beni sıkıştırıyor!...

Herif, sürüp sürüştürüp gene hangi cehenneme gidiyorsun? İmtihana, hanım… imtihana?...

Mümeyizler – Tebrik ederiz, güzel cevap verdiniz. Hocanız kimdi?

Memur – Mahtum köleniz, efendim?

(Akbaba, 12 Kasım 1928)

Görsel Boyut: Sınava hazırlanan bir memur, ilk çerçevede bağdaş kurmuş yer minderi üzerinde evde mum ışığında ders çalışarak verilmiş, ikinci çerçevede sınava gireceği kapı önünde elinde bir kâğıt ile beraber tasvir edilmiş, üçüncü çerçecede; eşi olduğu anlaşılan bir kadın figür ile aktarılmış, son çerçevede ise bir heyet önünde sınava tabi tutulması resmedilmiştir.

Sözel Boyut: Yeni Türk harflerini öğrenme sürecini tamamlayan memurlar, 12 Kasım 1928'den itibaren sınava tabi tutulmaya başladılar ve başarılı olanlara diploma verildi (Yüceer, 2006: 44).

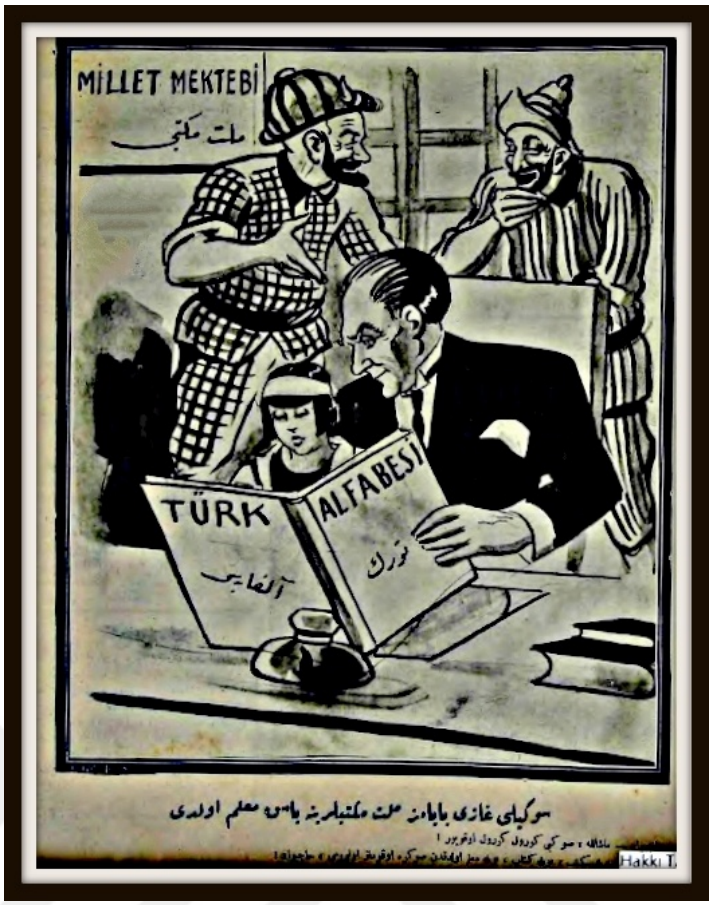

4.1.24. Karikatür 24: Gazi babamız Millet Mekteplerine baş muallim oldu.

Sevgili gazi babamız millet mekteplerine baş muallim oldu.

Maşallah sel gibi gürül gürül okuyor.

(Karagöz, 14 Kasım 1928)

Görsel Boyut: Mustafa Kemal ve küçük bir kız çocuğu bir masada alfabe çalışmaktadır. Mustafa Kemal'in elindeki kitapta hem Arap hem de Türk harfleriyle Türk Alfabesi yazmaktadır. Bulundukları odanın duvarında ise Millet Mektebi tabelası asılıdır. Karagöz, çocuğun gürül gürül okuduğunu Hacivat'a söylemektedir. Yüzlerinde mutlu bir ifade vardır.

Sözel Boyut: Mustafa Kemal, halk arasında okur-yazarlık oranının artırılmasına ziyadesiyle önem vermekteydi. Millet Mektepleri'nin genel başkanı ve başöğretmeni de bizzat Mustafa Kemal'di (Kayıran-Metintaş, 2015: 9). Başöğretmen olarak halkı eğitmek ve onlara örnek olmak için gayret etti. Burada bu uygulamanın en başarılı örneklerinden birinin görsel temsilini görüyoruz.

4.1.25. Karikatür 25: Memurların hemen hepsi imtihanda muvaffak oldular

Karagöz: Haydi güle güle memur beyler… İmtihanda muvaffak oldunuz. Türk harfleriyle devlete, millete faydalı işler görünüz. Yüzünüz ak, istikbaliniz parlak olsun!

(Karagöz, 17 Kasım 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde ellerinde birer dosya ile modern giyimli, sıra hâlinde yürüyen kalabalık bir grup figür tasvir edilmiştir. Bu sırada Karagöz, gülümseyen bir yüzle onları alkışlamaktadır.

Sözel Boyut: Harf Devrimi'nin ardından özellikle devlet memurlarının yeni harflere uyum sağlaması önemliydi. Bunu gerçekleştirmek için bazı illerde bizzat valiler memurlara yeni harfleri öğreten dersler vermişlerdir. Bazı memurlara belirli bir zaman zarfında yeni harfleri öğrenmedikleri taktirde memuriyetten çıkarılacakları bile bildirilmiştir (Tongul, 2004: 123-124). Bu karikatürde de yeni harfleri başarıyla öğrenen memurların başarıları bu şekilde duyurulmuş ve kutlanmıştır.

4.1.26. Karikatür 26: Türkler arap harflerinin esaret zincirinden kurtuldu.

Halas. 1 Kanunuevvel zaferi

(Akbaba, 29 Kasım 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde bir erkek figür, Arap harflerini andıran örülmüş bir zinciri kırma haraketi yaparken tasvir edilmiştir.

Sözel Boyut: 1 Teşrinisani 1928'de çıkarılan "Yeni Türk Harfleri'nin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun" adlı kanuna göre 1 Kanunuevvel tarihi, Yeni Türk Harfleri'nin kullanımı için bir milat kabul edilmiştir.

"Bu kanuna göre 1 Kanunuevvel'den itibaren resmî ve özel levhalar, tabelalar, gazete ve mecmuaların yeni harflerle yazılması ve basılması mecburî hâle getirilmiştir" (Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi-Beşinci Cilt, 1 Teşrinisani 1928: 11).

Karikatürde, Türklerin Arap harflerinden vazgeçmesi temsil edilmiştir. Ayrıca karikatürün altına kurtuluş anlamına gelen "HALAS!" yazılmıştır. Karikatüre, kurtuluşun yeniliklerde olduğu anlamı yüklenmiştir.

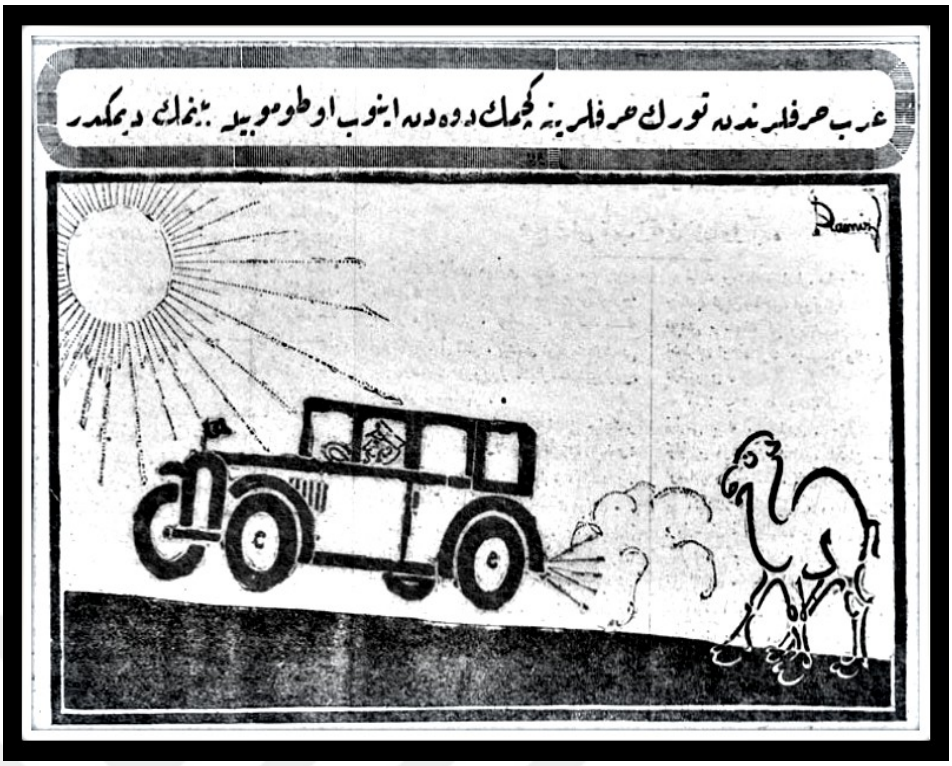

4.1.27. Karikatür 27: Deveden inip otomobile binmek.

Arap harflerinden Türk harflerine geçmek deveden inip otomobile binmek demektir.

(Cumhuriyet, 30 Kasım 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde bir yolda seyir hâlinde giden bir otomobil ve arkasında bir deve tasvir edilmiştir. Otomobilin gittiği yönde parlayan bir güneş betimi bulunmaktadır. Otomobilin önündeki Türk bayrağı detayı da dikkat çekmektedir.

Sözel Boyut: Modernleşme veya bazı kesimler tarafından tercih edilen ifade şekliyle batılılaşma, Osmanlı aydınları tarafından 19. yüzyıl boyunca gittikçe hararetlenen bir tartışma olmuştur. Cumhuriyet devrimleri de bu karikatürde olduğu üzere, modernleşmenin, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın bir aracı olarak görülmüştür. Burada da arkadan takip eden deve önceki örneklerde gördüğümüz gibi yine Osmanlı geleneklerine gönderme yapmış olmalıdır.

4.1.28. Karikatür 28: Hicret!

(Akşam, 1 Aralık 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde insan ve araç hâline getirilmiş Arap harflerinin göçü resmedilmiştir. Özellikle göç eden grubun başındaki ayın harfinin başındaki fes Osmanlılara da işaret etmekte ve ikisinin beraber göç edip bu topraklardan uzaklaştığını anlatmaktadır.

Sözel Boyut: Arap harfleri uzun asırlar boyunca Anadolu'da yaşayan Türkler tarafından yazın hayatında kullanılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş, büyük bir değişim hareketini beraberinde getirmişti. 1928'de yeni Türk harflerinin kabulüyle Arap harflerinin Anadolu'daki uzun serüveni sona erdi. Burada da özellikle 'Hicret' yazılması, artık eski geleneklerin bittiğine yapılan bir göndermedir.

Bu günden itibaren Arap harfleri tarihe karışıyor!
Hacıyvat – Bak, karagöz,Arap harflerini gömdükten sonra Türk harflerinin güneşi ne parlak doğdu!
Karagöz – Vatanımızın bu nurla aydınlanmadık bir bucağı kalmaz, işallah!

4.1.29. Karikatür 29: Arap harfleri tarihe karışıyor.

(Karagöz, 1 Aralık 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde Hacivat ile Karagöz, bir mezarlıkta bulunmaktadır. Yaptıkları iş artık kullanılmayacak olan Arap harflerini defnetmektir. Mezar taşları üzerinde Arap harflerinin yazılı olması dikkat çekicidir.

Sözel Boyut: Arap harflerinin Türk diliyle olan uyuşmazlığı sebebiyle okuma yazma öğrenmeyi zorlaştırdığı ve dolayısıyla toplumdaki cehaleti beslediği düşünülmekteydi. Bu karikatürde resmedildiği gibi yeni harflerin Türk toplumuna aydınlık bir geleceğin kapılarını açtığına inanılmaktaydı.

4.1.30. Karikatür 30: Sen de Türk harflerini öğreneceksin.
(Cumhuriyet, 2 Aralık 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde bir oda içi tasvir edilmiştir. Bir bebekle bir kedinin yer aldığı mekânda yerde oyuncaklar, kâğıt ve kalem bulunmakta ve az ilerideki tahtada ise "benim alfabem" yazmaktadır.

Sözel Boyut: Yeni Türk harfleri ülkede büyük bir heyecanla karşılanmıştı (Şimşir, 2008: 235-236). Bir bebek figürünün bulunduğu tasvirin altına, "sen de Türk harflerini öğreneceksin!" yazılarak bu devrimin kalıcığına vurgu yapılmıştır. Arap harflerini savunan kesimin asla başarılı olamayacağı, yeni doğan ve doğacak tüm nesillerin aydın bireyler olarak yetişeceği belirtilmiştir.

4.1.31. Karikatür 31: Mektepliler sütunu.

(Cumhuriyet, 3 Aralık 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde bir evin içinde dört kişilik bir aile ve köpekleri resmedilmiştir. Köpek, masanın üzerine çıkmış ve aile bireyleri masanın etrafında toplanmıştır. Köpek, yasaklanan eski harfler üzerine mürekkep dökerken betimlenmiştir.

Sözel Boyut: Dönemin gazeteleri, yeni harflerin tanıtılmasında, öğretilmesinde ve bunun için kamuoyu oluşturulmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Gazeteler, "Yeni Türk Harfleri" ve "Kıraat Sütunları" başlıkları altında yeni harfleri öğrenen vatandaşlar için özel yayınlar yapmıştır. Bu sütunlarda nispeten daha kalın ve büyük puntolarla dili basit okuma metinleri yayımlanmıştır (Cumhuriyet, 3.2.1929). Bu karikatürde eski harflerin yasak olduğunu, artık hayvanlar dâhil herkesin bildiği mesajı nükteli bir şekilde verilmiştir.

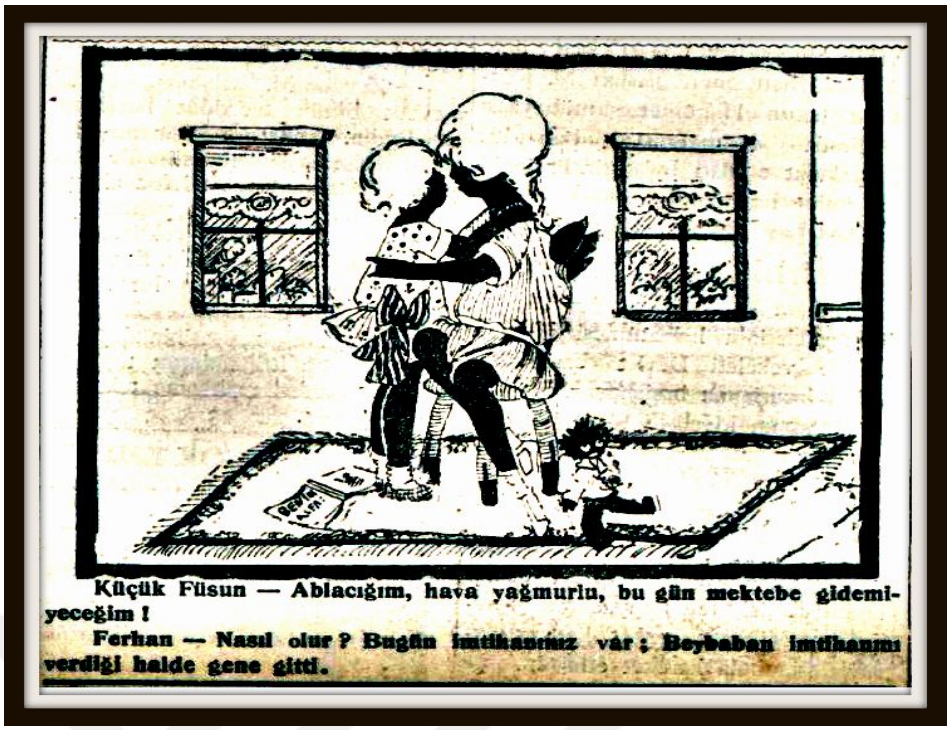
Küçük Füsun — Ablacığım, hava yağmurlu, bu gün mektebe gidemiyeceğim !
Ferhan — Nasıl olur ? Bugün imtihanınız var ; Beybaban imtihanını verdiği halde gene gitti.

4.1.32. Karikatür 32: Bugün imtihanınız var.

Küçük Füsun: Ablacığım,hava yağmurlu, bugün mektebe gidemeyeceğim! Ferhan: Nasıl olur? Bugün imtihanınız var. Beybaban imtihanını verdiği hâlde gene gitti.

(Cumhuriyet, 4 Aralık 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde bir oda içinde iki kız kardeş birbirine sarılırken tasvir edilmiştir. Arkalarındaki pencereden dışarıda yağmur yağdığı anlaşılmaktadır. Yerdeki halının üzerinde oyuncak ve kitap görülmektedir. Aralarında geçen diyalog, tüm aile bireylerinin imtihan için mektebe gittiklerini göstermektedir.

Sözel Boyut: Yeni Türk harflerinin kabulünün ardından tüm vatandaşların yeni alfabeyi ve okumayı öğrenebilmeleri için birtakım düzenlemeler yapılmıştı. Okul çağında olanlar zaten okulda okuma eğitimi alacaktı. Çalışma çağındaki ve ileri yaştaki vatandaşlar ise Millet Mekteplerine giderek kendileri için uygun bir saatte yeni harflerle okumayı öğrenmekte ve sonunda bir imhitan olmaktaydı, bu durum neredeyse tüm vatandaşlar için oldukça önemli bir olay hâlini almıştı. Bu karikatürde de bunu görmekteyiz.

MİLLET
MEKTEPLERİ DERSANESİ
Sade İstambulda 1000 tane Millet mektebi açılıyor.
Karagöz – Haydi bakalım, Hanımlar, Beyler, Efendiler, bütün millet öğrendi, siz kaldınız. Burada da öğrenemediniz mi, sizin için her türlü işe paydos!

4.1.33. Karikatür 33: Sade İstanbulda 1000 tane Millet mektebi açılıyor.

(Karagöz, 8 Aralık 1928)

Karagöz: Haydi bakalım, Hanımlar, Beyler, Efendiler, bütün millet öğrendi, siz kaldınız. Burada da öğrenmediniz mi, sizin için her türlü işe paydos!

Görsel Boyut: Duvarında "Millet Mektepleri Dersanesi" tabelası asılı bir sınıfta sakallı erkek ve yaşlı kadın figürlerin tasvir edildiği bir ortamda, bir kürsüde elinde kitap, gözünde gözlük ile Karagöz tasvir edilmiştir.

Sözel Boyut: Harf Devrimi ile okur yazarlığın ayrım yapılmaksızın toplumun her kesiminde yaygınlaşması hedeflenmekteydi. Mustafa Kemal, 9/10 Ağustos 1928 tarihli ve 'Gülhane Söylevi" olarak bilinen konuşmasında bunu açıkça ifade etmekteydi:

"… Vatandaşlar, yeni Türk harflerini çabucak öğreniniz. Bütün millete, köylüye, çobana, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz…" (Yüceer, 2006: 43).

Bu karikatürde de Karagöz, yaşlı bir gruba yeni harfleri öğrenmeleri için ders verirken aktarılarak bunun önemi bir kez daha vurgulanmıştır. Bu karikatürde Millet Mekteplerinde ders alan yaşı büyük vatandaşların temsilini görmekteyiz.

4.1.34. Karikatür 34: Eylülden itibaren derslere başlanacak.

Eylülden itibaren Türkiye dâhilindeki bütün mekteplerde derslere başlanacağı söylendiği sırada:

Çok değil on beş yıl evvel biz cami abdesthanelerine bitişik yer odalarında cahil imamların sopası altında elifba sökerken bizim de kulağımız sökülürdü.

Alçacık rahlelerde kamburumuz çıkarak, havasızlıktan bunalarak, pislikten kokarak, dayaktan korkarak çıkar hocaya bir tepsi baklava hediye getirirdik.

Şimdiki mekteplerde çocuklar; rahat masalarda, yüksek sıralarda, başları açık, serbest, rahat, dayaksız, cezasız, bal gibi ders okuduktan başka…

Muallimin sopası yerine tatlı dilini, hikâyelerini arkadaş gibi dinleyerek, terbiye dairesinde bahçelerde, kamplarda idmanlar yaparak, hava alarak ders okuyor, medenî adam oluyorlar.

(Karagöz, 8 Aralık 1928)

Görsel Boyut: Karikatür, dört çerçeveye ayrılarak aktarılmıştır. Sağdaki iki çerçevede eski eğitim sistemi tasvir edilmiş, bir cami hocası bir çocuğun kulağını çekerken ve diğer öğrenciler önlerinde rahleleri açık bağdaş kurmuş şekilde ders dinlerken betimlenmiştir. Soldaki iki çerçevede, modern eğitim sistemi aktarılmış, modern sınıflarda sıralarda oturan öğrenciler ve öğrencileriyle konuşan bir öğretmen tasvir edilmiştir.

4.1.35. Karikatür 35: 15 yaşından 45 yaşına kadar herkes okuyacak!

Sevgili gazi babamız – İstikamet okuyup yazmak, nur, irfan, medeniyet, marş!

(Karagöz, 10 Aralık 1928)

Görsel Boyut: Karikatürün merkezinde yer alan Mustafa Kemal, yanındaki gruba ileriyi işaret etmektedir. Gösterdiği yerde medeniyet, nur ve irfanı temsil eden doğan güneş ve bacası tüten fabrika yer almaktadır. Gazi'nin gösterdiği hedefe yürüyenlerin en önünde Karagöz yer alır ve yürüyenlerin ellerinde bir silah gibi tuttukları kalemler bulunmaktadır. Bütün figürlerin sırtlarında okul çantaları vardır ve hepsi modern giyimlidir.

Sözel Boyut: Millet Mektepleri kurslarına kadın-erkek ayrımı yapılmadan 15-45 yaşları arasındaki bütün vatandaşların katılımı mecburi tutulmuştur. Bu plan kapsamında vatandaşlar, dörder aylık sürelerle eğitime tabi tutulmuştur (Doğaner, 2005: 37). Ülkenin kalkınması için eğitim, ekonomi ve sosyal pek çok alanda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Atatürk; her defasında ekonomik olarak özgür, çağdaş bireylerin güçlü bir toplum oluşturabileceği düşüncesini dile getirmekteydi. Bu karikatür, tüm bu düşünce bütününün temsilidir.

Her tarafta köylüler okuyup yazmayı öğreniyor!
Karagöz – Aferin köylü dayı, onlar sana bunca senedir okumayı, yazmayı öğretmediler, bari sen onlara yeni harfleri öğret te sevaba gir!

4.1.36. Karikatür 36: Her tarafta köylüler okuyup yazmayı öğreniyor!

(Karagöz, 12 Aralık 1928)

Karagöz: Aferin köylü dayı, onlar sana bunca senedir okumayı, yazmayı öğretmediler, bari sen onlara yeni harfleri öğret te sevaba gir!

Görsel Boyut: Biri şapkalı, diğeri sarıklı iki ihtiyar bir masada oturmuş ve şaşkın gözlerle bir gazeteye bakarken tasvir edilmiştir. Şapkalı ihtiyarın başucunda Karagöz, eliyle gazeteyi işaret etmektedir. Ortamda nargile ve çay fincanın olması tasvir edilen ortamın bir kahvehane olabileceğini düşündürmektedir.

Sözel Boyut: Harf Devrimi'nin gerçekleştiği dönemde Türkiye'de kentsel nüfus düşük, kırsal nüfus yüksekti. Dolayısıyla özellikle köylülere yönelik olarak yapılacak okuma yazma öğretim faaliyetleri, cehaletle mücadele adına önem taşımaktaydı. 1928-1929 döneminde ülkede açılan 17.531 dersanenin 11.432'si köylerde bulunmaktaydı (Kayıran-Metintaş, 2015: 10). Dersanelerin yetemediği durumlarda vatandaşlar birbirlerine okuma yazma öğreterek yardımcı olmaktaydı. Bu karikatürde giyiminden hoca olduğunu anladığımız figürün yeni harfleri öğrenmekte zorluk çektiğini, yeni harfleri öğrenen bir yaşlının ona yardım etmesinden dolayı gururlanan Karagözün zor olan Arap alfabesini öğrenmekte belki de pek yardımcı olmayan hocalara sitemli şekilde yaptığı göndermeyi görmekteyiz.

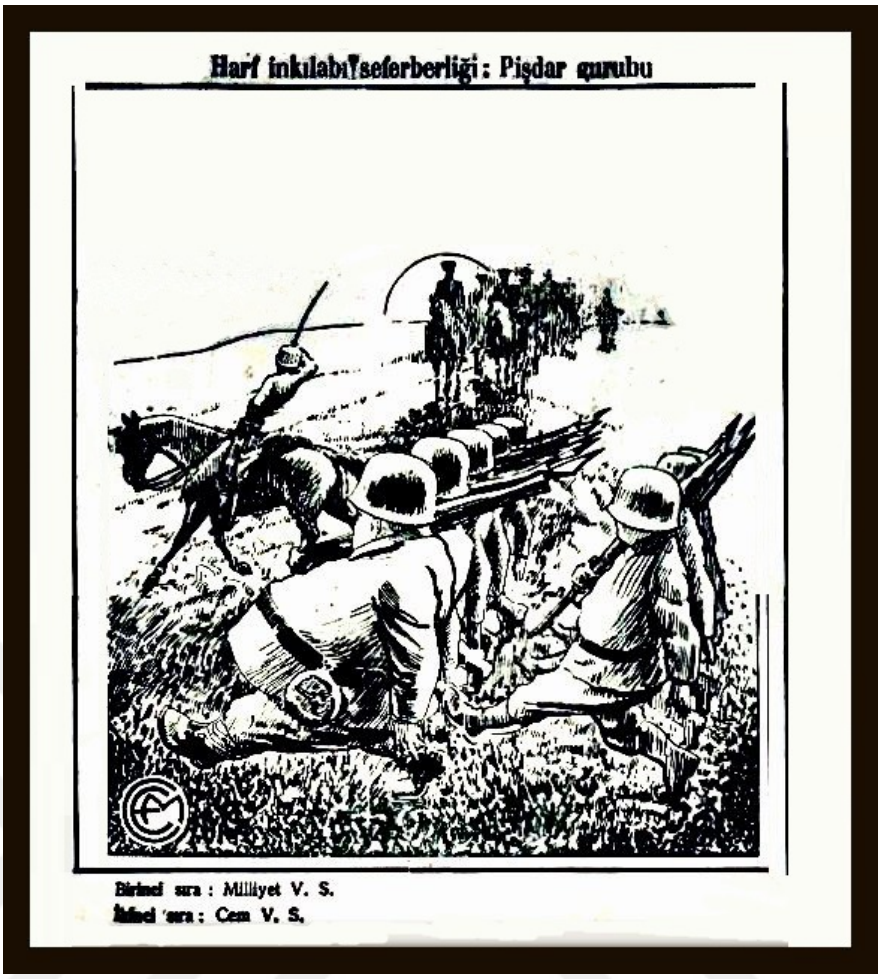

4.1.37. Karikatür 37: Harf İnkılabı seferberliği, pişdar grubu (Cem, 12 Aralık 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde öncü bir askerî birliğin geçişi sırasında arkalarından doğan bir güneş tasvir edilmiştir.

Sözel Boyut: Ülkeyi işgal eden düşmana karşı İstiklal Savaşı kazanılmıştı ama yeni kurulan cumhuriyetin mücadele etmesi gereken büyük sorunlar hâlâ mevcuttu. Cehaletle mücadele, bunların başında gelmekteydi. Harf Devrimi, bu soruna karşı atılan en büyük adımdı ve karikatürde bu durum askerî bir ciddiyetle anlatılmış, arkada doğan güneşle umutların ne kadar yüksek olduğuna vurgu yapılmıştır.

4.1.38. Karikatür 38: 16'dan 40'a herkes mektebe gidecek.

(Cumhuriyet, 30 Aralık 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde karşı karşıya sandalye üzerinde oturan iki kadın figürün tasviri görülmektedir. İki kadın, Millet Mekteplerine gitmesi zorunlu olan vatandaşlar hakkında konuşmaktadır.

Sözel Boyut: Harf Devrimi'nin en önemli gayesi, toplumun okur yazarlık oranını hızlı bir şekilde yükseltmekti. Bunun için Harf Devrimi'nin ardından Millet Mekteplerinin kurulmasına karar verilmiştir. Bu mektepler, şehirlerden köylere kadar ülkenin her yerine yayılacaktı. 16-45 yaş arasındaki vatandaşın mekteplere gitmesi ve okumayı öğrenene kadar eğitim alması şarttı (Kılıç, 2017: 213).Bu karikatürde bu durum bir duyuru gibi yazı şeridinde verilmiş ve görselle desteklenmiştir.

Yarın Millet mektepleri açılıyor:
16 Yaşından 40 yaşına kadar olanlar: kitap başına!..
— Ay Büyük Hanım,sen de mi mektebe gidiyorsun!
— Ne yapayım hemşire. kırk yaşına kadar herkes gitmeğe mecburmuş!.
Çocuk — Haydi babacığım, Allah zihin açıklığı versin!..
İhtiyar — Kardeşim, biraz kalemini verir misin?
Çocuk — Bir tabaka kâğıt verirsen veririm!..

4.1.39. Karikatür 39: Yarın Millet mektepleri açılıyor.

16 yaşından 40 yaşına kadar olanlar: Kitap başına!...

Ay büyük hanım, sen de mi mektebe gidiyorsun!

Ne yapayım hemşire kırk yaşına kadar herkes gitmeğe mecburmuş!.

Çocuk – Haydi babacığım, Allah zihin açıklığı versin!

İhtiyar – Kardeşim, biraz kalemini verir misin?

Çocuk – Bir tabaka kağıt verirsen veririm!...

(Akbaba, 31 Aralık 1928)

Görsel Boyut: Karikatür, üç çerçeve içerisinde aktarılmıştır. İlk çerçevede yaşlı bir kadın ve genç bir kadın figür modern giyimler ile tasvir edilmiştir. İkinci çerçevede, orta yaşlı modern giyimli bir erkek figür, yanında küçük bir erkek çocuk ile betimlenmiştir. Üçüncü çerçevede ise sınıf ortamı içerisinde öğretmen ve öğrenci olarak iki erkek figür bulunmaktadır.

Sözel Boyut: Millet Mektepleri'nde 16-40 yaş arasındaki geniş bir kitlenin eğitilmesi hedeflenmiştir (Yüceer, 2006: 46). Karikatürün yazı çerçevesinde ise "Yarın millet mektepleri açılıyor" yazması ve geçen diyologlardan anlaşıldığı üzere karikatürün genç- yaşlı herkesin okuma yazma öğrenmek zorunda olmasını vurguladığı anlaşılıyor. Genç yaşlı herkesin Millet Mektepleri'ne gidecek olmasına gönderme yapılıyor.

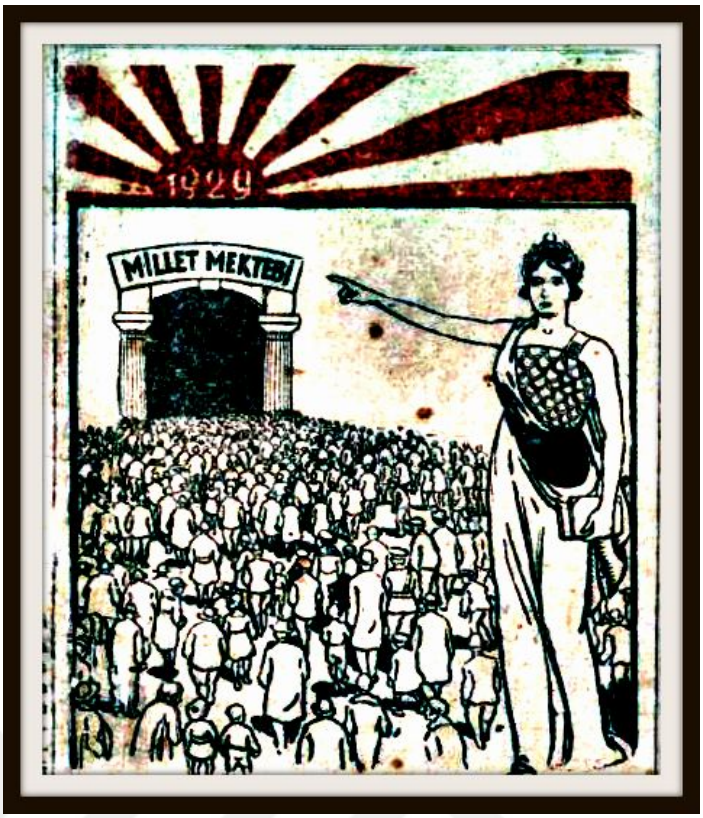

4.1.40. Karikatür 40: Millet Mektebi 1929

(Cumhuriyet, 1 Ocak 1929)

Görsel Boyut: Karikatürde genç - yaşlı, kadın - erkek kalabalık bir insan grubu, heykelsi formda betimlenmiş bir kadınının işaret ettiği büyük ve ihtişamlı Millet Mektebi kapısına doğru yönelmiş ilerlerken tasvir edilmektedir. Kapının üzerinde bir güneş motifi ve onun da üzerinde 1929 yazmaktadır.

Sözel Boyut: Yeni Türk harfleri yasasının yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra Millet Mekteplerinin açılacağı duyurulmuştur. Bu okullarda iki, dört ve altı aylık üç grupta dersler verilecekti (Kılıç, 2017: 211). Yeni Türkiye'nin kadına verdiği değer de yadsınamaz. Bu karikatürde Millet Mektebi kapısını bir kadın figürün işaret etmesi tesadüfî olamaz, aydın kadınlarla kalkınan Türkiye, Millet Mektepleriyle daha da gelişerek Atatürk'ün hayalini kurduğu çağdaş uygarlıklar seviyesine gelecektir.

MİLLET MEKTEBİ
MİLLET MEKTEPLERİ HER TARAFTA AÇILIYOR!
Haciyvat — Karagözüm, bayram mı, düğün mü var? bu alaylar ne?
Karagöz — Bugün cehaletten kurtuluş bayramı var, Haciyvat, her tarafta Millet mektepleri açılıyor, Millet için bundan büyük düğün, bayram mı olur?

4.1.41. Karikatür 41: Millet Mektepleri her tarafta açılıyor!

Hacivat – Karagözüm, bayram mı, düğün mü var? bu alaylar ne?

Karagöz – Bugün cehaletten kurtuluş bayramı var, Hacivat, her tarafta Millet Mektepleri açılıyor. Millet için bundan büyük düğün, bayram mı olur?

(Karagöz, 2 Ocak 1929)

Görsel Boyut: Karikatürde kalabalık bir insan grubu, ellerinde müzik enstrümanları ile kapısında Millet Mektebi tabelası yazan bir binaya girmektedir. Karagöz ve Hacivat da bu kalabalık grubu izleyip kendi aralarında konuşurken tasvir edilmiştir.

Sözel Boyut: Millet Mektepleri'nin açılışı büyük törenlere sahne olmuştur. Maarif Müdürü Haydar Bey 9 Aralık 1928 tarihli konuşmasında bunu şu şekilde ifade etmiştir:

"Ocak ayında Millet Mektepleri büyük bir törenle açılacaktır. Erkânı Hükümet Cumhuriyet Halk Fırkası, Hilâl-i Ahmer ve Himâye-i Etfâl Teşkilatı üyeleri törende hazır bulunacaklardır. O büyük ve tarihi günde ilkokul öğrencileri de hazır bulunacak ve yarışmalar düzenlenecek, halk bu sevinçli günü kutlayacaktır." (Yüceer, 2006: 46)

4.1.42. Karikatür Karikatür 42: Millet Mektepleri'nin kapısı.

Halk, Millet Mektepleri'nin bir kapısından böyle girecek, bir kapısından böyle çıkacak!...

(Akbaba, 3 Ocak 1929)

Görsel Boyut: Karikatürde, üzerinde "Millet Mektebi" yazan dev bir kitabın içerisinden yoksul görünümlü, demode kıyafetli ve boş gezdiği belli olarak giriş yapan insanların, modern kıyafetli olarak ve ellerindeki neşriyatı okuyarak çıktıkları görülmektedir. Millet Mektepleri'nde eğitim alacak insanların önceki hâlleri ve eğitimden sonraki hâlleri resmedilerek mekteplerin gerekliliği ve önemi vurgulanmıştır.

Sözel Boyut: Harf Devrimi, Millet Mektepleri vasıtasıyla cinsiyet, yaş, meslek ve sosyal statü ayrımı yapmaksızın tüm toplumu eğitmeyi ve ülkenin geleceğine büyük bir katkı yapmayı hedeflemekteydi. Bu doğrultuda 1929-1933 yılları arasında il, ilçe, bucak ve köylerde toplam 54020 Millet Mektebi açılmış ve toplam 122.233 kişi, diploma almaya hak kazanmıştır (Yüceer, 2006: 52). Bu karikatürde de bir kez daha Millet Mektepleri'nin önemine dikkat çekilmiştir.

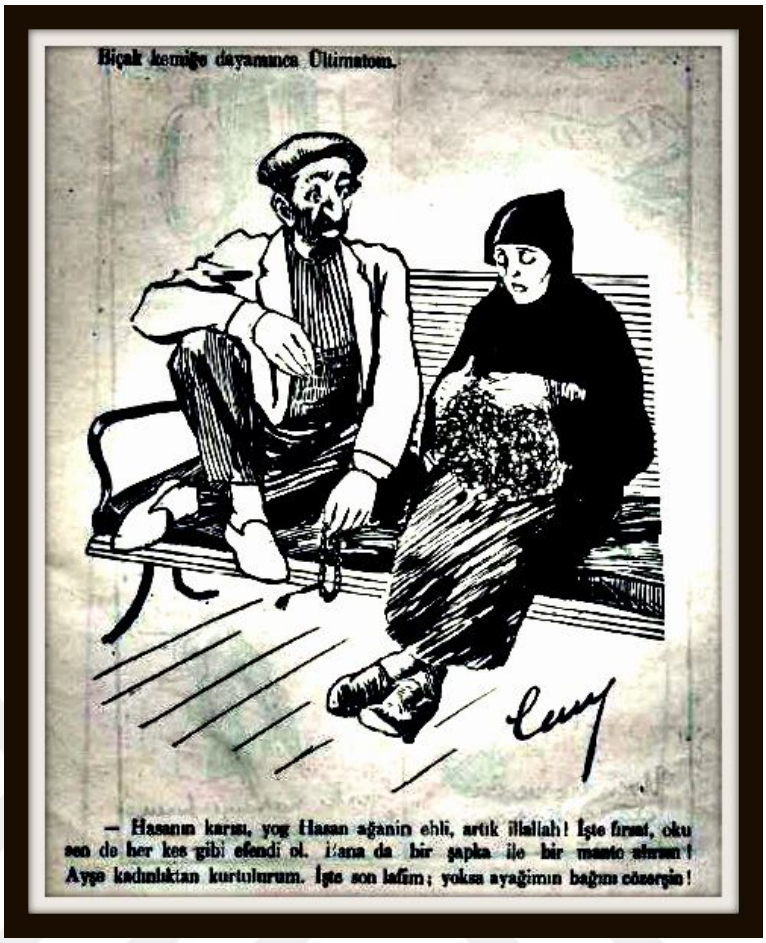
Bıçak kemiğe dayanınca Ültimatom.
— Hasanın karısı, yog Hasan ağanın ehli, artık illallah! İşte fırsat, oku
sen de her kes gibi efendi ol. Ilana da bir şapka ile bir manto alırsın!
Ayşe kadınlıktan kurtulurum. İşte son lafım; yoksa ayağımın bağını çözersin!

4.1.43. Karikatür 43: Bıçak kemiğe dayanınca. Ültimatom.

(Cem, 3 Ocak 1929)

Görsel Boyut: Karikatürde geleneksel giyimli bir kadın ve bir erkek figür, bir bank üzerinde otururken tasvir edilmiştir. Erkek figür; tespih çekerken kadın figür örgü örmektedir. Konuşmalardan anlaşıldığı üzere iki figür arasında karı-koca temsili bulunmaktadır. Kadın, kocasının değişen topluma ayak uyduramasından şikâyet ederek onu okumaya teşvik etmektedir.

Sözel Boyut: Harf Devrimi ile yaşlı-genç ve zengin-fakir toplumun her kesimine okuma yazma öğretilmesi hedeflenmişti. Okuma seferberliğiyle cehaletle mücadele edilecek ve ülkenin çağdaşlaşması sağlanacaktı. Bu, aynı zamanda vatandaşların da yoksulluktan kurtulmaları için bir fırsat olacaktır. Burada yoksul kesimden olduğu anlaşılan bir çiftin aralarında okuyarak sınıf atlama planları yaptığı görülmektedir. Kadın kocasından okuyup kazandığı parayla kendisine modern tarzda giysiler almasını istemektedir.

4.1.44. Karikatür 44: Gelen sene, giden sene.

(Cem, 3 Ocak 1929)

Görsel Boyut: Karikatürde ön tarafta bir elinde şemsiye, sırtında içi Arap harfleriyle dolu, üzerinde 1928 yazan bir çuval taşıyan yaşlı bir adam son derece mutsuz bir yüz ifadesi ile aktarılırken arkadan onu elinde yeni harflerle yazılmış alfabe kitapları taşıyan ve üzerinde 1929 yazılı bir çuval taşıyan neşeli bir çocuk figürü takip etmektedir.

Sözel Boyut: Türkiye Cumhuriyeti, 1928 sonlarında çıkarılan bir kanunla hızlı ve net bir şekilde Arap alfabesinden Latin harflerini temel alan yeni Türk harflerine geçmiştir.

"Bu kanunla Türkçe olarak yazılacak her yayının yeni harflerle basılması zorunlu hâle getirilmiştir" (Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt V, Devre III, Sene II, 1 Teşrinisani 1928: 11-12).

Dolayısıyla eski harfler, karikatürde resmedildiği üzere Türk yayın-basım hayatından ayrılmıştır. Bu karikatür, bu olayın temsili niteliğindedir.

MİLLET MEKTEBİ
Herkes okuyup yazıp Efendi olacak!
Karagöz – Hey Ağam, artık bütün Millet Efendi oluyor, kalk o kurulduğun koltuktan bakalım, bu millette senin yerin kalmadı!

4.1.45. Karikatür 45: Herkes okuyup yazıp efendi olacak!

(Karagöz, 5 Ocak 1929)

Karagöz: Hey Ağam, artık bütün Millet Efendi oluyor, kalk o kurulduğun koltuktan bakalım, bu millette senin yerin kalmadı.

Görsel Boyut: İki planda verilen çizimin arka planında Millet Mektebi yazan bir kapının önünde yoğun bir kalabalık tasviri vardır. Özellikle modern giyimli, pardesü ve şapkasıyla sırtı dönük figürlerin okul çantasıyla mektebe doğru ilerlerken verilmesi, belli bir noktaya vurgu yapar niteliktedir. Ön düzlemde ise yerden yükseltilmiş bir alanda bir koltuk üzerinde geleneksel giyimli bir figür, bacak bacak üzerine atmış sigara içerken tasvir edilmiştir. Karşısında ise Karagöz, elini kaldırmış bir şekilde yüzü ona dönük olarak tasvir edilmiştir. Burada artık dönemin değiştiği mesajı verilmiştir.

Sözel Boyut: Millet Mektepleri'ne 1928-1935 yılları arasında 2.235.222 vatandaş kayıt yaptırmış ve eğitim sonucunda başarılı olanlar, mezuniyet belgesi almaya hak kazanmışlardır (Kayıran-Metintaş, 2015: 10). Okul çağı dışındaki insanların okuma yazmaya bu seviyede ilgi göstermesi, Harf Devrimi'nin amaçlarının gerçekleşmesi adına önemli bir göstergedir. Bu karikatürde de temsil edilen figüre "Dur" diyen Karagöz, artık cehalet devrinin kapandığının vurgusunu yapmaktadır.

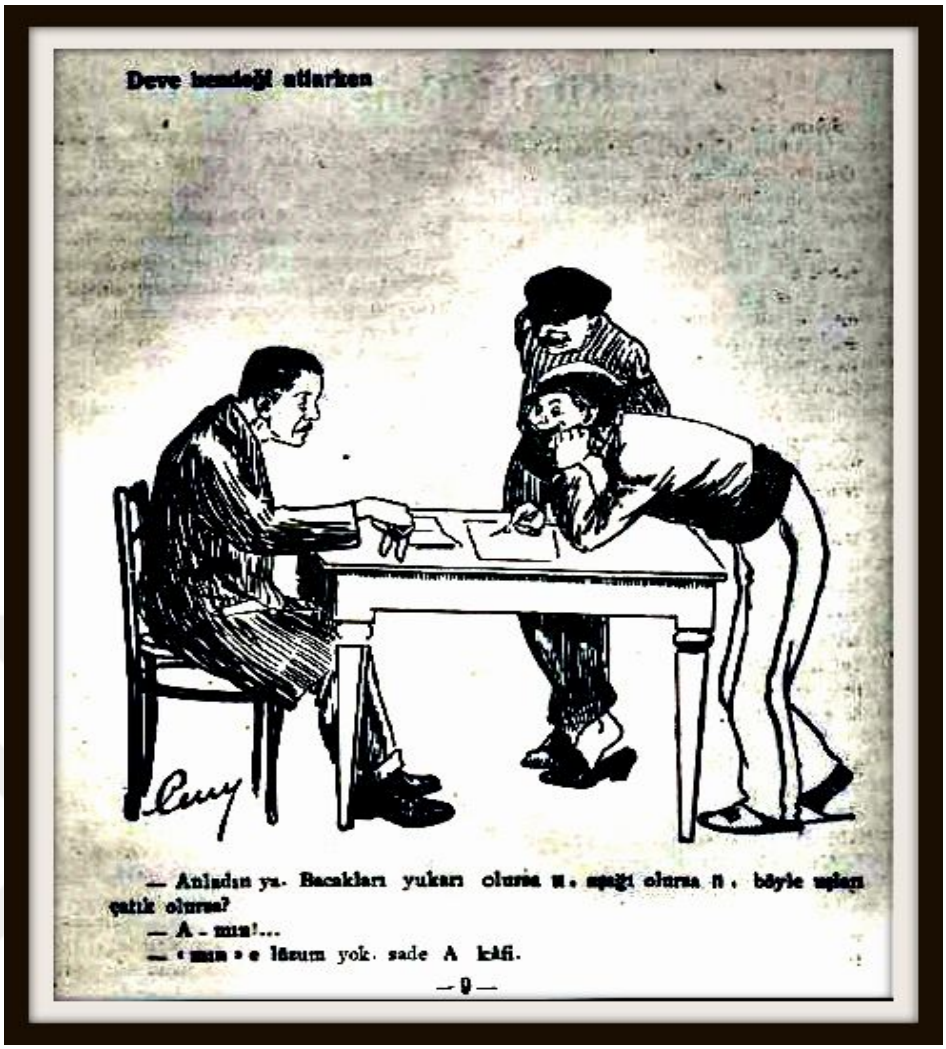
Deve hendeği atlarken
— Anladın ya. Bacakları yukarı olursa u, aşağı olursa n, böyle uçları çatık olursa?
— A - mm!...
— "mm"e lüzum yok. sade A kâfi.
— 9 —

4.1.46. Karikatür 46: Deve hendeği atlarken.

(Cem, 10 Ocak 1929)

Görsel Boyut: Karikatürde bir ders ortamında, bir öğretmen, bir öğrenci ve bir de onları izleyen geleneksel giyimli bir izleyici figür tasvir edilmiştir. Öğretmen, öğrenciye yeni Türk harflerini öğretmektedir. Bazı harfleri şu şekilde öğretiyor: "Anladın ya. Bacakları yukarı olursa u, aşağı olursa n, böyle uçları çatık olursa?"

Sözel Boyut: Dil Encümeni, yeni Türk harflerini dizayn ederken Latin harflerini temel alan birçok mevcut alfabeyi incelemişti. Amacı,Türk dilindeki seslere en uygun olan, kafa karıştırıcı fazla harfler barındırmayan, dolayısıyla öğrenilmesi en kolay olan alfabeye ulaşmaktı. Burada yeni alfabeyi öğrenmenin kolaylığına vurgu yapılmaktadır.

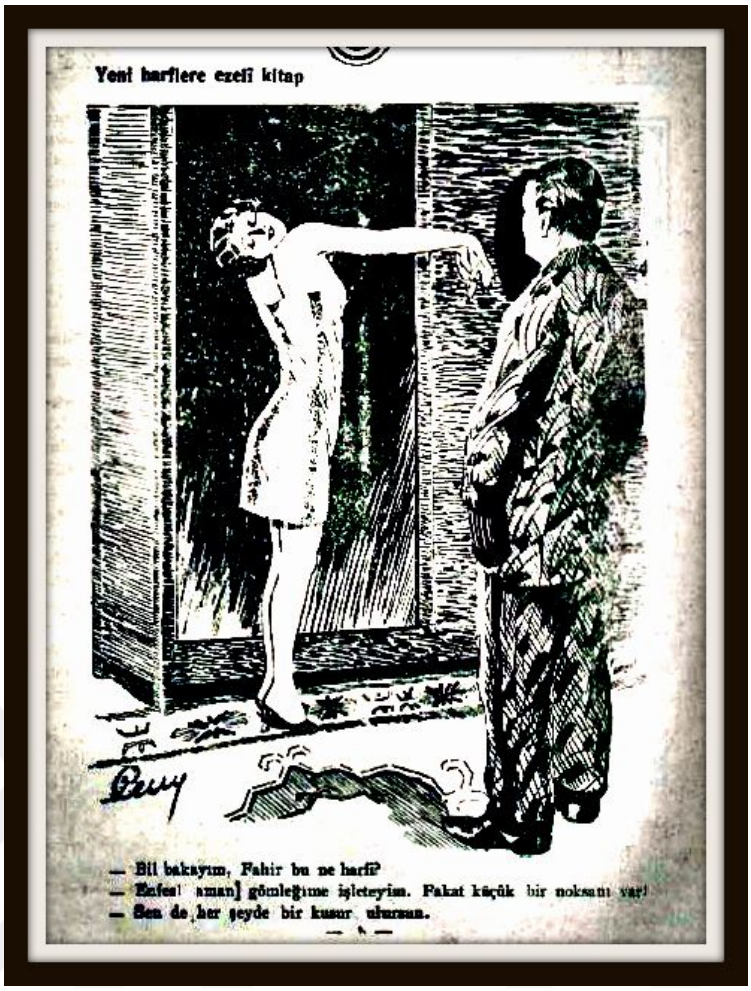
Yeni harflere ezeli kitap
— Bil bakayım, Fahir bu ne harfi?
— Enfes! aman] gömleğime işleteyim. Fakat küçük bir noksanı var!
— Sen de her şeyde bir kusur bulursun.

4.1.47. Karikatür 47: Yeni harflere ezeli kitap.

Kadın: Bil bakayım, Fahir bu ne harfi? – Erkek: Enfes! aman, gömleğime işleteyim. Fakat küçük bir noksanı var! Kadın: – Sen de her şeyde bir kusur bulursun.

(Cem, 10 Ocak 1929)

Görsel Boyut: Karikatürde ayna karşısında yeni modern Batılı tarzda bir kıyafet deneyen kadın figür eşi olduğu tahmin edilen erkek figüre kıyafeti ile bir harf şekli alarak hangi harf olduğunu sormaktadır.

Sözel Boyut: Yeni Türk harfleri, toplum nezdinde büyük heyecanla karşılanıp kabul görmüştü. Bu devrim, halk için büyük bir ümit olmuştu (Şimşir, 2008: 235-236). Burada da nükteli bir şekilde yeni harfleri her yerde kullanmaya başlayan vatandaşlarla ilgili göndermede bulunulmaktadır.

4.1.48. Karikatür 48: Majeskül harfleri.

- Ay, siz majeskül harflerini nerden tanıyorsunuz? - A kızım, biz gençliğimizde onlarla mendil markası işlerdik

(Karagöz, 16 Ocak 1929)

Görsel Boyut: Karikatürde biri yaşlı diğeri genç iki kadın arasındaki konuşmaya yer verilmiştir. Daha çok dergi ve gazetelerde kullanılan majeskül harflerin kadın tarafından kullanıldığını gören genç kadın şaşırmıştır.

Sözel Boyut: Harf Devrimi ve ardından başlatılan okuma yazma seferberliği, ileri yaştaki insanları da kapsamaktaydı. Aynı evdeki küçük bir çocuk ile ileri yaştaki diğer aile bireylerinin aynı anda okuma yazma öğrenmeye başladığı bir ortamda nesiller arası farklılık ve çatışmalardan kaynaklanan bazı ilginç diyaloglar özellikle karikatüristler için zengin bir kaynak haline gelmiştir. 1930'lu yıllarda bu meseleyi konu edinen birçok karikatür kaleme alınmıştır.

[İhtiyar bacılar bile okuyup yazmak istiyor!]
Karagöz — Bacı bu susamlar kaça?
Bacı — Bir harf öğretene bir susam veriyorum, Karagöz çelebi!

4.1.49. Karikatür 49: İhtiyar bacılar bile okuyup yazmak istiyor. (Karagöz, 19 Ocak 1929)

Görsel Boyut: Karikatürde susam satan bir kadınla Karagöz'ün diyaloğu resmedilmiştir. Kadın, susamların fiyatını soran Karagöz'e susamları eğitim karşılığında verdiği cevabını vermektedir.

Sözel Boyut: Harf Devrimi, sadece okul çağındaki çocuklara okuma yazmayı kolay ve yaygın bir şekilde öğretmeyi hedeflemiyordu. Asıl amaç, ülke genelinde çok düşük seviyelerde olan okuma yazma oranını topyekûn yukarı çıkarmak ve cehaletle mücadele etmek için yaşlılar da dâhil olmak üzere toplumun her kesimini okuma yazma eğitimi için teşvik etmektir.

ARTIK SEYYAR ARZUHALCILARA İŞ KALMADI
Karagöz – Haydi, sefa geldiniz, hoş geldiniz, artık hamalından bekçisine, hizmetçisinden hanımına kadar herkes okuyor, ne yapalım nasibiniz bukadarmış!

4.1.50. Karikatür 50: Artık seyyar arzuhalcılara iş kalmadı.

Karagöz: Haydi, sefa geldiniz, hoş geldiniz, artık hamalından bekçisine, hizmetçisinden hanımlara kadar herkes okuyor, ne yapalım nasibiniz bu kadarmış!

(Karagöz, 23.01.1929)

Görsel Boyut: Karikatürde koltuk altlarında dosyalar taşıyan bir grup figür tasvir edilmiştir. Karikatürün yazı çerçevesinden anlaşıldığı üzere figürler arzuhalcidir. Gelen arzuhalci grubunu Karagöz karşılamış, bir şeyler söylemektedir.

Sözel Boyut: Arzuhalciler, okuma-yazma bilmeyen insanlar için dilekçe ve mektup yazan kimselerdi. Harf Devrimi, yeni Türk harfleri vasıtasıyla okumaya yazmayı oldukça kolay ve hızlı hale getirmeyi hedeflemekteydi. Karikatür ile bu hedefe ulaşılarak, ülkede artık herkesin okuduğunu ve bu vakitten sonra arzuhalcilere bir ihtiyaç kalmadığı nükteli bir biçimde ifade edilmektedir.

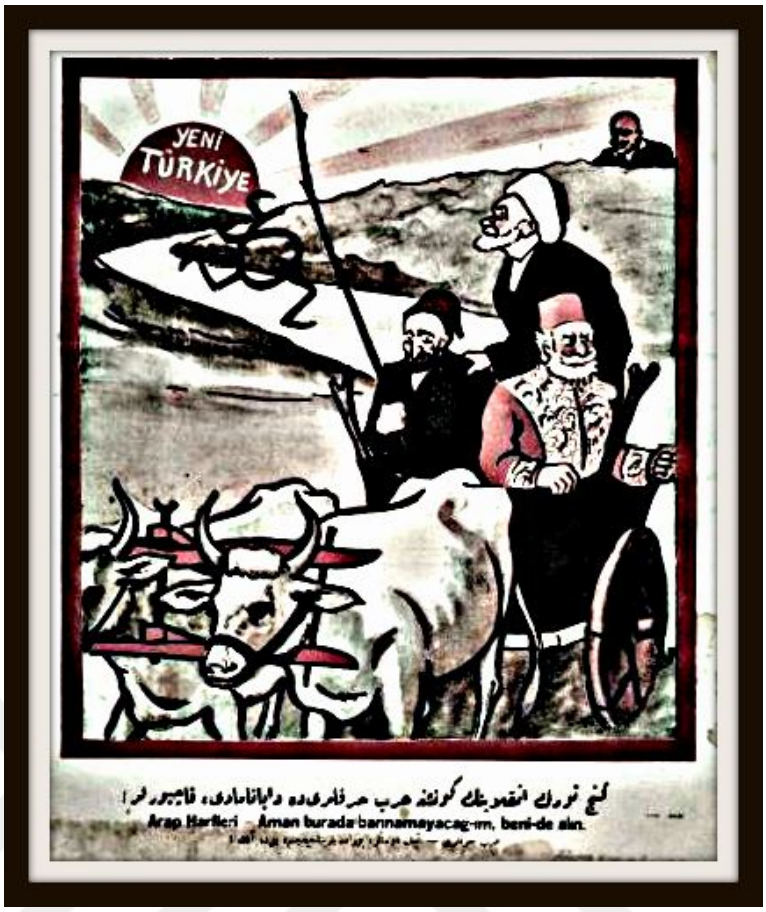

4.1.51. Karikatür 51: Genç Türk inkılabının güneşi ve Arap harfleri.

"Genç Türk inkılabının güneşine Arap harfleri de dayanamadı; kaçıyorlar."

(Yeni Köroğlu, 12 Eylül 1928)

Görsel Boyut: Karikatürde arka eksenden merkezî bir güneş doğmaktadır. Güneşin üzerinde 'Yeni Türkiye' yazmaktadır. Bir öküz arabası üzerinde Osmanlı'yı temsil eden hoca ve paşa, doğan güneşten kaçarken tasvir edilmiştir. Arkalarından ise insan sûretine bürünmüş Arap harfleri, kendilerini de almalarını söyleyerek koşmaktadır.

Sözel Boyut: Türk Harf Devrimi, genel anlamda geçmişin çağdışı kalmış kurumlarından ve sembollerinden kurtularak Türkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş medeniyetler ve toplumlar seviyesine ulaştırmayı hedeflemekteydi. Bunlardan biri de okuma yazma oranının düşük kalmasının başlıca sebeplerinden biri olan Arap harfleriydi. Bu harfler, yapılan devrimlerle diğer bazı Osmanlı kurumlarıyla beraber ülkeden uzaklaştırılmıştır. Bu karikatürde yeni Türkiye'nin eski Osmanlı ideolojisini destekleyenlere barınma şansı vermediği vurgulanmıştır.

4.1.52. Karikatür 52: Harf İnkılabının yıl dönümü münasebetile. (Akşam, 2 Aralık 1929)

Görsel Boyut: Karikatürde Latin harflerinden kullanılan bazı harflerle yürüyen bir insan sûreti oluşturulmuştur. Bu insan, Arap harflerini arkasında bırakmış ve gelecek olan yeni günlere doğru yürümektedir. Arkada kalan ayağın altına Harf Devrimi'nin uygulamaya konulduğu 1 Kanunuevvel 1928 tarihi yazılı iken, öndeki ayağın altında bunun bir yıl sonrası olan 1 Kanunuevvel 1929 tarihi yazılmıştır.

Sözel Boyut: Türkiye Cumhuriyeti, 1 Kasım 1928 tarihinde çıkarılan kanunla Arap harflerini bırakıp kesin olarak Yeni Türk harflerine geçmiştir (Dönmez, 2011:55). Devrimin ardından büyük bir okuma seferberliği başlatılmıştır. Millet Mektepleri sayesinde bir yıl gibi kısa bir sürede bir milyondan fazla vatandaş okuma - yazma öğrenmiştir.

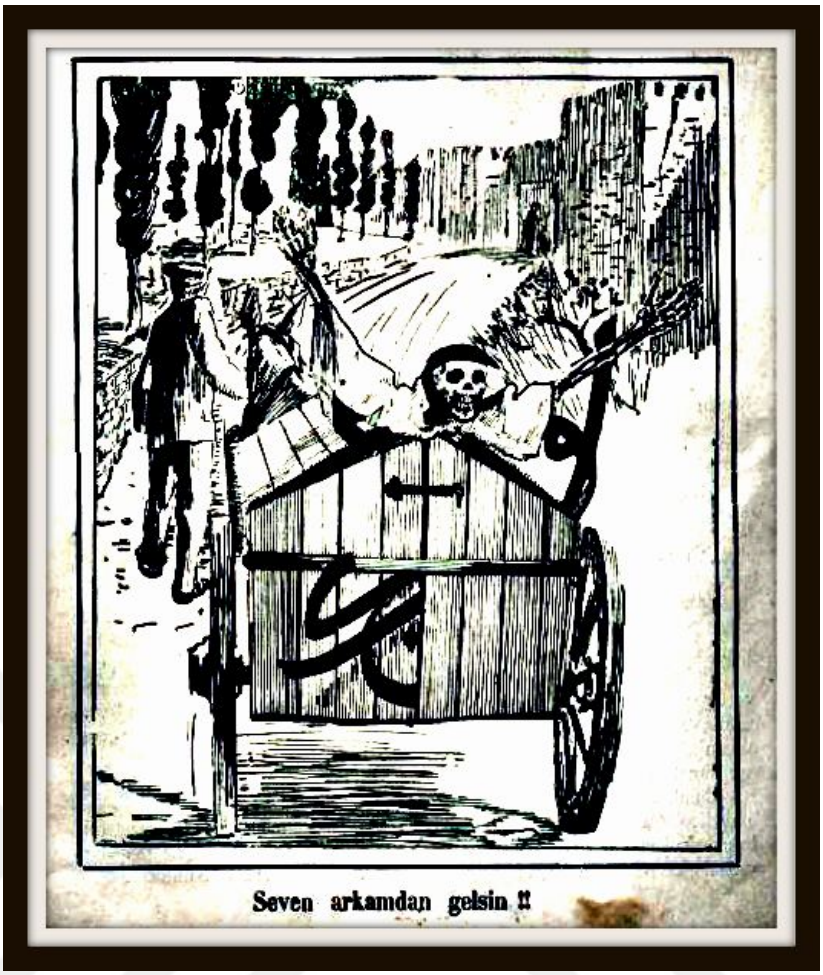

4.1.53. Karikatür 53: Seven arkamdan gelsin.

(Cem, 12 Aralık 1929)

Görsel Boyut: Karikatürde ağaçlarla kaplı ormanlık bir yolda bir atın çektiği cenaze arabasının içinde bir iskelet tasvir edilmiştir. Arabadan taşan harflerden bu cenaze arabasının eski Arap harflerinin cenazesi için olduğu anlaşılmaktadır. Arabanın arkasında bulunan kuru kafa ellerini iki yana açmış "Seven arkamdan gelsin!!" demektedir.

Sözel Boyut: Arap harfleri Türk toplumu tarafından yüzlerce yıl kullanılmış ve kendine bu kültürde derin bir yer edinmiştir. Bu sebeple azımsanmayacak miktarda savunucusu vardı. Öte taraftan toplumun diğer kesimi, bu harfleri çağdaşlaşmanın ve ilerlemenin önündeki önemli engellerden biri olarak görmekteydi. Bu sebeple onu hatırlamak istemedikleri bir anı olarak görüyorlardı. Burada Arap harflerini savunan kesim bir iskelete benzetilerek can çekişirken bile yanlarına bir taraftar toplama çabalarına gönderme yapmaktadır.

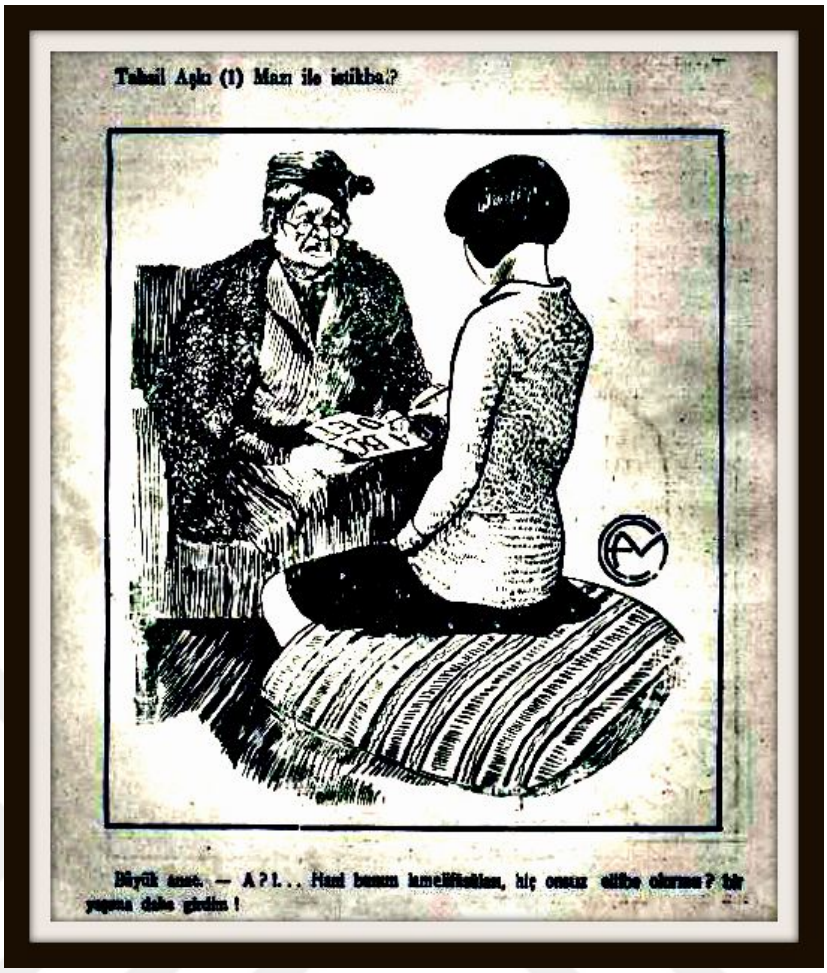

4.1.54. Karikatür 54: Tahsil aşkı. Mazi ile istikbal.

(Cem, 12 Aralık 1929)

Görsel Boyut: Karikatürde bir koltukta oturan yaşlı bir figür ve onun önünde oturan modern giyimli genç bir kız figürü vardır. Yaşlı figür, elinde yeni harflerin yazılı olduğu bir kâğıt tutmaktadır. Genç kız, yaşlı kadına yeni alfabeyi öğretmeye çalışmaktadır. Kadın elinde yeni alfabeyi tutmakta ve genç kız da ona yeni harfleri öğretmeye çalışmaktadır.

Sözel Boyut: Harf Devrimi ardından başlayan okuma - yazma seferberliğiyle yediden yetmişe herkesin yeni harflerle okumayı öğrenmesi hedeflenmişti. Eski harflerle okumasını bilen yaşlılar için yeni harfleri ilerlemiş yaşlarında öğrenmek hiç kolay olmayacaktı. Ancak Harf Devrimi, bu gibi engellerin üstesinden gelmiş ve devrimin ilk beş yılında toplumun önemli bir kısmına ulaşabilmiştir. Bu karikatürde yaşlı vatandaşların bile yeni harfleri öğrenmek için gösterdikleri çaba yansıtılmıştır.

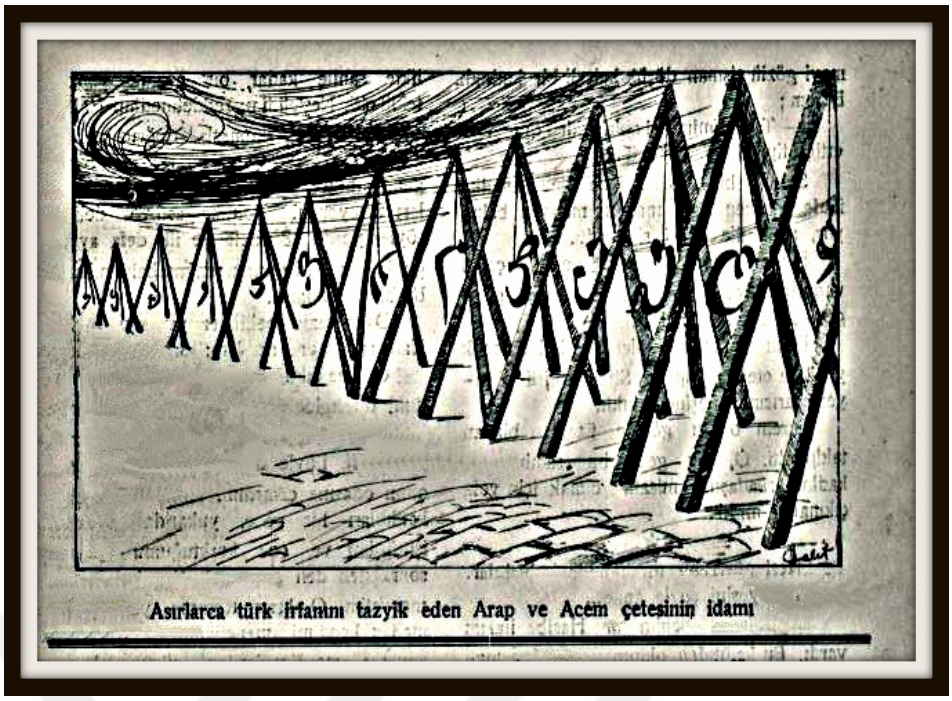

4.1.55. Karikatür 55: Arap ve Acem çetesinin idamı.

"Asırlarca Türk irfânını tazyik eden Arap ve Acem çetesinin idamı." (Cem, 12 Aralık 1929)

Görsel Boyut: Karikatürde çok sayıda dar ağacına eski Arap ve Acem harflerinin asılıp sallandırılması tasvir edilmiştir.

Sözel Boyut: Türkçeyle olan uyumsuzluğu sebebiyle Arap harflerinin insanların okumayı öğrenmesini zorlaştırdığı ve dolayısıyla toplumun cahil kalmasında baş aktörlerden biri olduğunu düşünülüyordu. Çok daha fazla harfe ve kombinasyona sahip olan Arap harfleri sebebiyle matbaalarda kitap basmak da daha külfetli oluyordu (Tongul, 2004: 104-105). Bu sebeple Arap harflerine karşı olan olumsuz düşünceler ve Arap harflerinin kaldırılması, bu karikatürde resmedilmiştir.

1929
YENİ SENENİN MİLLETE HEDİYESİ
Yeni sene – Al yavrum, artık okuyup yazmayı öğrendin, şimdi senin için en cici hediye bunlardır!

4.1.56. Karikatür 56: Yeni senenin millete hediyesi.

Yeni sene – Al yavrum, artık okuyup yazmayı öğrendin, şimdi senin için en cici hediye bunlardır.

(Karagöz, 29 Aralık 1929)

Görsel Boyut: Karikatürde sırtındaki küfede, koltuğunun altında ve elinde kitaplar olan bir Noel Baba tasvir edilmiştir. Noel Baba, üzerindeki kıyafette yeni harflerle Türkiye Cumhuriyeti yazan küçük bir kız çocuğuna 1929'un yeni yıl hediyesi olarak kitaplar vermektedir. Bu anı izleyen Hacivat ve Karagöz, yeni Türkiye'nin durumundan memnun olduklarını belli eder yüz ifadeleri içerisinde aktarılmıştır.

Sözel Boyut: 1929 yılına gelindiğinde Harf Devrimi artık ilk meyvelerini vermeye başlamıştı. Yeni harflerle okuyup yazan yeni bir nesil yetişmekteydi. Karagöz de bu karikatürle gelecek vadeden bu gelişmeyi desteklemektedir. Kitabın bu yaştaki bir çocuk için güzel bir hediye olduğu mesajı verilmektedir.

Dil encümeni, türkçemizi güzelleştiriyor.. Himmeti meşkûr olsun !
TÜRKÇE
Rakım
Besim Atalay Bey — Ey dilimin oynaşı, yüreğimin kaynaşı kız.. Seni İstanbul şairleri kendi dileklerince giydirip kuşatmışlar, güzelliğini bozmuşlar, seni kaknemleştirmişler.. Gel, arkandan bu çaputları atıp kapçaklardan getirdiğim şu sorgucu başına takam.. Baykallarda dokuttuğum şu çulu beline saram.. Boz kırlarda yaptırdığım şu çarıkları ayağına geçirem de ünlü bir yalabuk ol !..

4.1.57. Karikatür 57: Dil encümeni, Türkçemiz güzelleştiriyor.

Dil encümeni, Türkçemizi güzelleştiriyor… Himmeti meşkûr olsun!

Besim Atalay – Ey dilimin oynaşı, yüreğimin kaynaşı kız… Seni İstanbul şâirleri kendi dileklerince giydirip kuşatmışlar, güzelliğini bozmuşlar, seni kaknemleştirmişler… Gel, arkandan bu çaputları atıp kapçaklardan getirdiğim şu sorgucu başına takam… Baykallarda dokuttuğum şu çulu beline saram… Bozkırlarda yaptırdığım şu çarıkları ayağına geçirem de ünlü bir yalabuk ol!..

(Akbaba, 6 Ocak 1930)

Görsel Boyut: Karikatürde bir masa etrafında dört erkek ve zarif görünümlü modern giyimli bir kadının bulunduğu bir Dil Encümeni toplantısı resmedilmiştir. Erkeklerden bazıları, ellerinde kâğıt-kalem aralarında konuşmaktadır. Erkeklerden biri, elinde sorguç ve çul ile ayakta bekleyen kadınla konuşmaktadır.

Sözel Boyut: Dil Encümeni, Atatürk'ün talimatıyla 23 Mayıs 1928'de Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olarak kurulmuştur. Bu Encümenden alınan raporlar doğrultusunda Harf Devrimi'nin zamanlaması ve şekli belirlenmiştir (Tunca, 2016: 114-115). Karikatürde, kadınların yeni modern görüntüsünden rahatsız olan kesimin kadınları eski görüntüsüne döndürmek için yaptıkları uğraşlara gönderme yapılmıştır. Zarif görünümlü modern giyimli Cumhuriyet-kadınlarına, Osmanlı tarzı sorguç, çuha kumaştan yapılma düz entari ve çarık giydirmek isteyen eski ve gerici erkek zihniyeti betimlenmiştir.

Halis Türkçe yaşıyan Türkçedir!
Genç — Çalabuğunu yalabuğuna tapşırıp aylak aylak kalanlara ne dersin, Ağam?
Köylü — Ne diyeyim ogul?.. Biz mektep görmedik ki, böyle lugatli lâflara aklımız ersin!..

4.1.58. Karikatür 58: Halis Türkçe yaşayan Türkçe'dir.

Genç – Çalabuğuna yalabuğuna tapşırıp aylak aylak kalanlara ne dersin, Ağam?

Köylü – Ne diyeyim oğul?... Biz mektep görmedik ki, böyle lugatli laflara aklımız ersin!...

(Akbaba, 8 Aralık 1930)

Görsel Boyut: Renkli tasvir edilmiş karikatürde modern kıyafetler içerisindeki bir genç, köylü kıyafeti giymiş olan bir çiftçiyle konuşmaktadır. Genç, konuşmasında halkın aşina olmadığı Türkçe kelimeler kullanmakta ve karşısındaki köylü, okulda okumadığı için gencin kullandığı kelimeleri anlamadığını söylemektedir.

Sözel Boyut: Cumhuriyetin ilk yıllarında sadece alfabenin değişimini değil aynı zamanda dilde sadeleşmeyi savunan hatırı sayılır bir kesim vardı. Sadeleşmeyle anlatılmak istenen ise yazı ve konuşma dilinde eş anlamlı kelimeler arasında mümkün olduğunca fazla Türkçe kökenli kelimenin tercih edilmesiydi. Bu karikatür bu duruma bir eleştiri niteliğindedir.

İNGİLİZ MEKTEBİ
İlk tahsil Türk mekteplerinde olacak!
Karagöz — Ey peder efendi! Sen önce yavrunu kendi mektebine gönder de dilini, milliyetini, benliğini öğrensin. Bunları bilmeden papağan gibi yabancı dilleri öğrenenlerden vatanına, milletine ne hayır gelir yahu!

4.1.59. Karikatür 59: İlk tahsil Türk mekteplerinde olacak! (Karagöz, 28 Mart 1931)

Görsel Boyut: Karikatürde Karagöz ile yanında küçük bir çocuk bulunan bir adam arasındaki diyalog aktarılmaktadır. Çocuğunu İngiliz Okulu'na götüren babaya Karagöz, bunun yanlış olduğu yönündeki düşüncelerini söylemektedir. Ona göre çocuklar önce kendi dillerinde eğitim veren okullara giderek kendi dillerinin inceliklerine hâkim olmalıdır. Bu olmadığı sürece yabancı dilde konuşmanın millete hayır getirmeyeceği görüşündedir.

Sözel Boyut: Osmanlı Devleti döneminde ülke genelinde yaygınlaşan yabancı okullar genç nesillerin eğitimi adına bazı yan etkiler oluşturmaktaydı. Bu etkilerden birisi de küçük yaşlardan itibaren öğretilmeye başlanan yabancı dil eğitimidir. Çocukların ana dile hâkim olmadan yabancı dilde eğitim almaya başlaması, dil ve zihinsel gelişimlerinde önemli sorunlara neden olmaktaydı.

FİRENKÇE
ARAPÇA
ACEMCE
Öz dilimizi kullanacağız !
Hacıvat — aman Karagöz bune çetrefil, ne çirkin dil böyle parça, parça !..
Karagöz — Hacıvat, o parçaları güzel olur diye sonradan takmışlarda zavallı kız Konuşamaz olmuş.
Şimdi alimlerimiz fazlaları kesip atacaklar, sen o zaman öz dilini görde bak ne hoşuna gidecek!..

4.1.60. Karikatür 60: Öz dilimizi kullanacağız!

(Karagöz, 14 Eylül 1932)

Görsel Boyut: Hacivat ve Karagöz arasındaki diyalogda Türkçeye yabancı dillerden geçen sözcüklerin kullanımı eleştirilmektedir. Karagöz, bu yabancı kelimeleri fazlalık olarak görmekte ve bunların âlimler tarafından kesilip atılacağını söyleyerek Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin yapacağı çalışmalara göndermede bulunmaktadır.

Sözel Boyut: Harf Devrimi'nin gerçekleşmesinin ardından dilde sadeleşmeyi ve gereksiz yabancı kökenli kelimelerin kullanımının önüne geçmeyi hedefleyen çalışmalar yapılmıştır. 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti "Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe eriştirmek" gayesine sahipti.

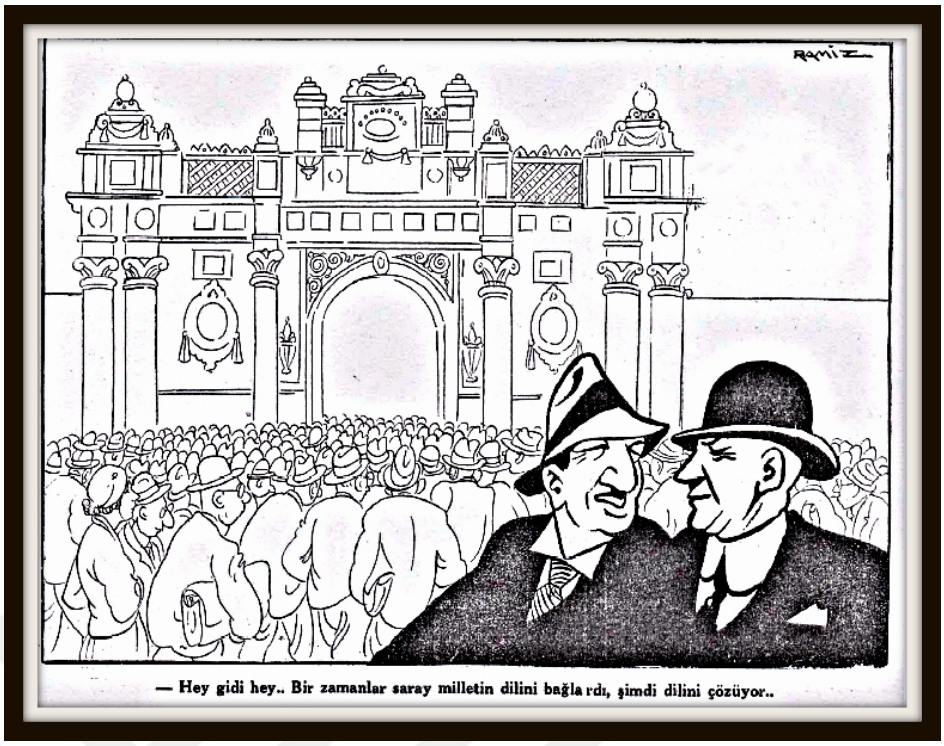

4.1.61. Karikatür 61: Bir zamanlar saray milletin dilini bağlardı.

Hey gidi hey… Bir zamanlar saray milletin dilini bağlardı, şimdi dilini çözüyor…

(Akbaba, 23 Ağustos 1934)

Görsel Boyut: Karikatürde Dolmabahçe Sarayı tasvir edilmiştir. Sarayın kapısının önünde bekleyen büyük bir kalabalık figür grubu vardır. Ön düzlemde birbine dönük iki erkek figür kalabalık hakkında konuşmaktadır.

Sözel Boyut: 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı toplumu ve neşriyatı, ifade özgürlüğü konusunda devlet baskısını üzerinde fazlasıyla hissetmişti. Kahvehanelere hafiyeler gönderilerek halkın saray aleyhinde konuşması engellenirken muhalif gazeteciler ve aydınlar, sürgüne gönderilmekteydi. Cumhuriyetin ilanı ve devrimler, halka baskı döneminin son bulması ve ifade özgürlüğü konusunda ümit vermekteydi. Bu karikatürde, devlet yönetimi kastedilerek bir zamanlar sansürcü olan sarayın artık halkı okumaya teşvik ettiği vurgulanmaktadır.

ÖZ TÜRKÇE
DİL KURULTAYI
Kendi dilimizle konuşalım..
Haciyvat — Karagöz, dilimdeki şu hastalıktan hâlâ kurtulamadım.. Bir çare bul..
Karagöz — Haciyvat, ben nekadar aşı yapsam nafile, sen o illetleri kökünden kazıyıp atmadıkça doğru dürüst konuşamazsın vesselâm.

4.1.62. Karikatür 62: Kendi dilimizle konuşalım.

(Karagöz, 26 Eylül 1934)

Görsel Boyut: Karikatürde Karagözle Hacivat arasındaki ana dil temalı diyalog aktarılmıştır. Arabî, Fârisî ve ecnebi dillerini dilindeki bir hastalık gibi düşünen Hacivat bundan kurtulmak için Karagöz'den yardım istemektedir. Doktor rolündeki Karagöz, bu illetten kurtulmanın ilaçla mümkün olamayacağını, bunun için bu yabancı kelimeleri kökünden koparıp atmayı çare olarak göstermektedir.

Sözel Boyut: 1928'de Latin harflerinin kabulünün ardından dilde sadeleşme ve Türkçeleşme konusunda çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda Türkçeye yerleşmiş olan yabancı kökenli sözcüklere Türkçe karşılıklar bulunarak dilde sadeleşme çalışmaları hızlandırılmıştır. Ayrıca gönüllü katkılarla halk ağzından derlemeler yapılmıştır.

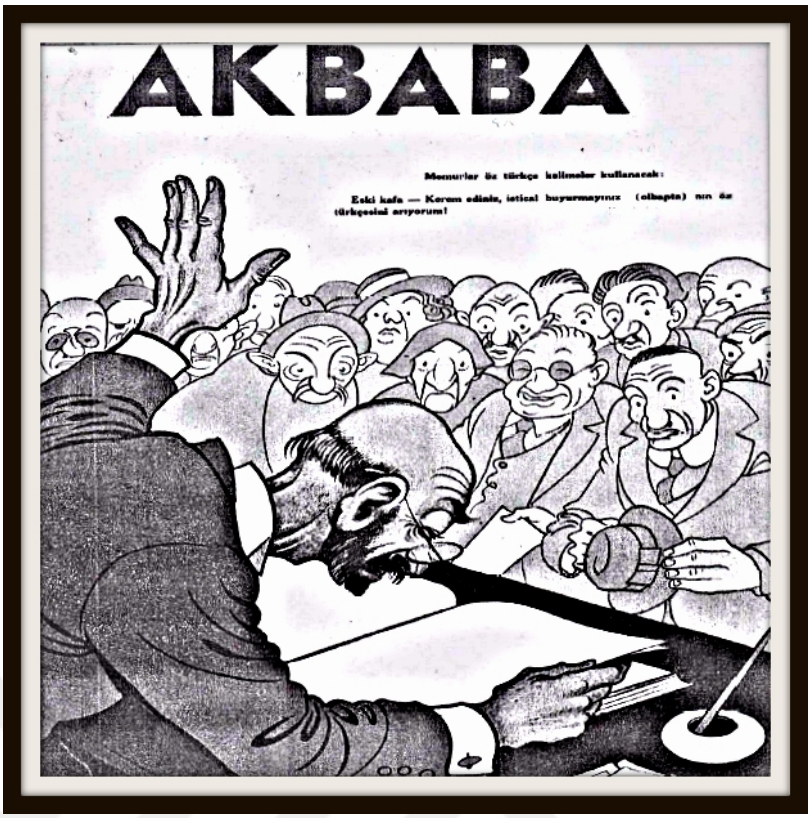
AKBABA
Memurlar öz türkçe kelimeler kullanacak:
Eski kafa — Kerem ediniz, istical buyurmayınız (olbapta) nın öz türkçesini arıyorum!

4.1.63. Karikatür 63: Memurlar öz Türkçe kelimeler kullanacak.

Eski kafa – Kerem ediniz, istical buyurmayınız (olbapta) nın öz Türkçesini arıyorum!

(Akbaba, 29 Kasım 1934)

Görsel Boyut: Karikatürde, üzerinde kalem ve kitap olan bir masanın arkasında elini yukarı kaldırarak tasvir edilmiş bir erkek figür ve onu meraklı bir ifade ile izleyen kalabalık bir grup figür bulunmaktadır.

Sözel Boyut: Harf Devrimi'nin önemli sonuçlarından biri de 1932'de gerçekleşecek olan Dil Devrimi'ne köprü vazifesi görmesidir. Arap harflerinin terkiyle dildeki Arapça ve Farsça kelimeler, başlıca dayanak noktalarından birini kaybetmişti (Korkmaz, 2009: 1477). Ancak diller arasındaki bu geçiş süreci, o dönem insanlarını yer yer zor durumlarda bırakmıştır. Bu karikatürde memurların konuşmalarında öz Türkçe kelimeleri tercih etmelerine dair gönderme yapılmıştır. Memurların içinde bulundukları durum ince bir alay ile yorumlanmıştı. Halk önünde konuşan bir memurun bir kelimenin öz Türkçesini bulmak için sözlüğe bakması ve insanların onu şaşkın gözlerle takip etmesi tasviriyle Türkçe kelime kullanımının halk arasındaki önemi vurgulanmıştır.

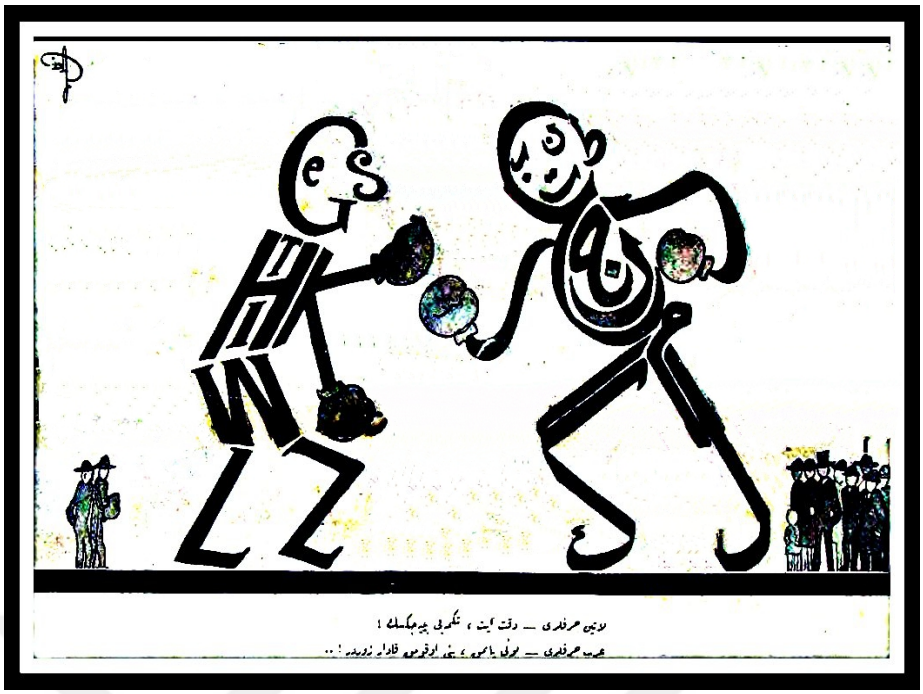

4.1.64. Karikatür 64: Latin harfleri ve Arap harfleri mücadelesi.

Boks!

Latin Harfleri: Dikkat et, tekmemi yiyeceksin!

Arap Harfleri: Bunu yapmak, beni okumak kadar zordur!..

(https://tr.pinterest.com/pin/708894797573717984 Erişim 10.07.2019)

Görsel Boyut: Karikatürde Arap harfleri kullanılarak çizilmiş bir boksör ile Latin harfleri kullanılarak çizilmiş bir boksör mücadele etmektedir.

Sözel Boyut: Yeni Türk harflerine geçilmesinin ardındaki en önemli neden, Arap harflerinin Türkçeye uygun olmaması ve öğrenilmesinin zor olmasıdır. "Kef" harfi gibi birden fazla sese karşılık gelen harflerin varlığı, okumayı ve okumayı öğrenmeyi oldukça güçleştirmekteydi. Burada Arap Harflerini okumanın güçlüğüne tekrar gönderme yapılarak devrin artık Latin harflerinden yana olduğu vurgusu yapılmıştır.

4.2. Dönemin Sosyo-Kültürel Ortamının Karikatürlere Yansıması

II. Meşrutiyet'in ilanı, Türk basını açısından çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Böylece basına hem girişim özgürlüğü hem de düşünce özgürlüğü sağlanmıştır. II. Abdülhamit'in 'istibdat' döneminde gazete ve dergi çıkarıp, yönetimi eleştiren yayınlar yapmak mümkün değildi. Ancak bu dönemde gazete ve dergi çıkarmak da, bu yolla siyasal ve toplumsal sorunları rahatça dile getirmek de mümkün hâle geldi. Bu ortamda siyasal yayınların yanı sıra mizahî içerikli gazete ve dergilerin de sayısı artmıştır. 1870'lerde ilk örneklerine rastlanan mizah basını, II. Meşrutiyet'in ilanını takiben daha özgürce yayın yapabilmiştir (Şahin, 2018:17).

Çalışma kapsamında incelenen Karagöz Dergisi, 10 Ağustos 1908 yılında iki sayı birden çıkartarak yayın hayatına başlamıştır. Halkın geleneklerle yenileşme dönemi arasında sıkıştığı bu süreçte geleneksel Türk tiyatrosunun en sevilen karakterlerinden birinin adının dergiye verilmesi tesadüfî değildir (Akbaba, 2014: 735). Karagöz ismi, halkın dergiyi daha kolay benimsemesini sağlamıştır. Karagöz'ün ilk sahibi, kurucusu, başyazarı ve çizeri Ali Fuad Bey'dir. Akbaba Dergisi de çalışma kapsamında görsel malzemesi kullanılan bir diğer dergidir. Akbaba 1922- 1968 yılları arasında yayın hayatını sürmüştür. Bazı dönemlerde kısa süreliğine yayın hayatına ara verse de yüksek bir okuyucu kitlesine sahiptir (Özgen, 2009: 35). Derginin amacı, halkın sorunlarını mizahî yönden dile getirebilmek, bu sorunlara ortak olabilmek olmuştur. Dergi, her dönem gerçekleşen güncel olayları kendisine konu edinmiştir. 20. yüzyıl sosyal ve kültürel ortamını irdelemek halkın geçirdiği değişimi anlamak adına faydalı olacaktır.

Özellikle Abdülmecid ve Abdülaziz'in Fransa ile kurduğu dostane ticarî ve siyasî ilişkiler doğrultusunda Osmanlı topraklarına gelen Fransız tasarımcılar, Osmanlı giyim-kuşam, mobilya ve yaşam tarzının değişmesindeki en büyük etkenler arasındadır. Örneğin; Abdülaziz döneminde Fransa İmparatoru ve İmparatoriçe Euqnie'nin İstanbul ziyareti yaptığı bilinmektedir (Tezcan,1999: 84). Aynı şekilde Abdülmecid'in saray terzisinin de Fransız bir usta olduğu ve Avrupa tarzı giyindiği bilgiler arasındadır. Yine bu dönemde Fransa'dan pek çok moda kataloğu Osmanlı sarayına gelmiştir. Bu durum, Osmanlı vatandaşlarının ev içi dekor tarzından ve dolayısıyla yaşam biçiminden, kılık kıyafetlerine hatta

gelenek ve göreneklerine kadar pek çok alana yansımıştır. Bu yenilikleri her kesimin uyguladığı söylenemez. Bu duruma karşı çıkan ve geleneksel yaşam/giyim biçimini sürdürme konusunda ısrarcı davranan bir grup vardır. Yenilikler, devlet tarafından da bizzat desteklendiği için sesleri çok cılız olarak kalmıştır. Bu durumun anlatıldığı başarılı bir karikatür çalışma kapsamında da irdelenmiştir. Bu karikatürde, modern görünümlü bir kadının yine modern görünümlü bir erkek tarafından değiştirilmeye çalışılmasına gönderme yapılmıştır (Tezcan,1999: 84) (Karikatür 57).

25 Kasım 1925'te Meclis'te alınan Şapka İktisası Hakkındaki Kanun ile artık Türk vatandaşlarına şapka giyme zorunluluğu getirilmişti. Bu karar Türk basınında eleştiri ile yer almamış aksine bizim çalışmamızdaki görsellerin çoğunda da şapka takan modern giyimli erkek figürlere oldukça fazla rastlanmıştır (Karikatür 25, 50, 58, 39, 41, 19, 30). Bu karara düşündürücü şekilde yabancı basından eleştiri gelmiştir. Manchester Guardian gazatesi; başlıkları değiştirmenin kafaları değiştirmekten daha kolay olduğunu yazmıştır.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan Harf Devrimi ise şüphesiz dönemi ve basını en çok etkileyen olayların başında gelmektedir. Çalışmanın 2'nci ve 3'üncü bölümlerinde detaylı anlatımlar yapıldığı için burada tekrar detaya yer verilmeyecektir. Ancak 1928 Harf Devrimi ve 1929 Millet Mekteplerinin açılması (Karikatür 22) analizi yapılan karikatürlerin ikonografisinde oldukça yer tutmuştur. Karagöz'ün en önemli bölümü Muhavere sütunudur. 4 sayfalık dergide bu bölüm için daima birinci sayfada yer ayrılmıştır. Teodor Kasap'ın Hayal dergisindeki üslûbunun izlerini taşıyan bu bölümde Karagöz ve Hacivat, günlük yaşamın bir sorunu ya da güncel politika hakkında tartışırlar (Akbaba, 2014: 737) (Karikatür 41). Muhavere sütununda zaman zaman gölge oyununun bazı motifleri ve konularının da işlendiği görülür (Heinzelmann, 2004: 46). Muhavere başlığı altında sunulan tartışmaları, Ali Fuad'ın kendisinin yazdığı bilinmektedir (Akbaba, 2014: 737).

Harf Devrimi, kuşkusuz yeni Türkiye için önemli bir eşik oldu. Çağdaş uygarlıklar seviyesine ulaşmanın temeli, okuma-yazma oranının yüksek olduğu bir toplumdan geçmektedir. Bu sayede genç yaşlı yüz binlerce insan, okuma yazma öğrenmiştir. Arap harfleriyle okuma ve yazma oldukça güç olduğu için çok az kişi okuma yazma biliyordu. Karikatürlerde bu duruma sürekli olarak

gönderme yapılmıştır. Hatta arzuhalcilerin işsiz kalacağı gibi bir benzetmeyle yeni düzen içersinde Türk vatandaşlarının hepsinin okuma-yazma öğrenebileceği vurgulanmıştır. Eğitime ve özellikle genç kuşağın okumasına o kadar önem verildi ki, o dönem bütün ekonomik zorluklara rağmen 1923-1932 yılları arasında büyüklü küçüklü 2650 yeni okul binası yaptırılmıştır. Bütün ülke genelinde çocuklara ilköğretim zorunlu hâle getirilmiştir [(Koçer, 1991: 57) (Karikatür 30)]. Bu karikatür, bir bebek temsili ile yeni doğan ve doğacak tüm nesillerin aydın yetişeceği mesajını vermektedir. Aynı şekilde yeni alfabenin öğrenilmesi de memurlara zorunlu tutulmuş; hatta memurlar, yeni alfabeden sınav olmak durumunda kalmıştır. Harf Devrimi, sadece alfabe değişimi ile sınırlı kalan bir yenilik olmanın çok ötesinde beraberinde farklı anlamlar barındırmaktadır (Karikatür 18, 21, 40). Bu sosyal ve kültürel boyutların hepsine işaret eden karikatürleri, dönemin mizah dergilerinde de görmekteyiz. Bu durum, mizahî basının daima dönemin sosyal, kültürel ve politik olaylarıyla ilgilendiğini ve bu olaylara işaret eden temsiller ürettiğini göstermektedir.

Çalışma kapsamında incelenen karikatür örneklerinde özellikle Harf Devrimi'nin yansımaları takip edildi. Halkın yeni harfleri kolayca okuyabilmesi, genç-yaşlı herkesin yeni harfleri öğrenme zorunluluğu, memurların zorunlu olarak tabii tutulduğu sınavlar, çocuklar için önemli olan okuma alışkanlığının vurgulanması, Atatürk'ün başöğretmen sıfatıyla bizzat yeni harflerin öğretilmesiyle ilgilenmesi, illeri teftiş etmesi ve özellikle Millet Mektepleri'nin açılışının betimlemelerine rastlayarak dönemin sosyo-kültürel okumasının yapılması olanağına erişilmiştir.

5. BÖLÜM

SONUÇ

Tarih boyunca dünyanın değişik coğrafyalarına yayılan Türkler, pek çok kültürle etkileşim içerisinde olmuş ve bu kültürel etkileşimin sonucunda farklı birçok alfabe kullanmışlardır. Türkler, İslamiyet'in kabulünden sonra ise Türk diline pek uygun olmayan Arap alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Yaklaşık bin yıl boyunca Türkler tarafından kullanılan Arap alfabesinde sesli harflerin olmaması, harflerin kelime başında, ortasında ve sonunda oluşuna göre hem ses değerlerinin hem de yazılışının değişmesi, imla sisteminin Türk diline uymayışı, matbaacılık açısından elverişli olmama gibi nedenlerle eğitim ve öğretim, toplumun her kesimine yaygınlaştırılamamıştı.

Arap harflerinin neden olduğu sıkıntı, Tanzimat döneminde aydınlar tarafından tartışılmaya başlanmıştı. Alfabe tartışmaları; Meşrutiyet döneminde de devam etmiş, ancak bu tartışmalar gerek Osmanlı yönetiminin bu konuda gerekli duyarlılığı göstermemesi gerekse alfabe ile ilgili sıkıntıların Arap harflerinin ıslahı ile giderilebileceği düşüncesi nedeniyle alfabe değişikliği gerçekleşememiştir.

Cumhuriyet döneminde alfabe tartışmaları yeni bir boyut kazanmış, Arap harflerinin ıslah edilmesi ile eğitim sorununun çözülebileceğini düşünenlerin sesi eskiye oranla daha az çıkmaya başlamış ve eğitim sorununun Latin alfabesi ile çözülebileceğini düşünenlerin sayısı artmıştır.

Millî eğitim ve kültür hareketlerinin bir toplumun en önemli değerleri arasında yer aldığını çok iyi bilen Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'de eğitimin yaygınlaştırılmasının ve okuryazarlığın arttırılabilmesinin Latin esasından alınan Türk alfabesi ile mümkün olabileceğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Harf Devrimi'ni daha 25 yaşlarında genç bir subay iken 1906 yılında Bulgar Türkolog Manolof'a

'Batı uygarlığına girebilmemize engel olan yazıyı atarak, kılık kıyafetimize kadar her şeyimizle batılılara uymalıyız.' söyleminde bulunarak belirtmiştir.

Bu sözler, Mustafa Kemal Atatürk'ün alfabe değişikliği ile ilgili düşüncelerinin çok eskiye dayandığını göstermektedir.

Alfabe değişikliğinin toplumların hayatında pek kolay olmayan ve sık rastlanmayan bir olay olduğunu çok iyi bilen Mustafa Kemal Atatürk, Harf Dev-

rimi için uygun zamanı beklemiş, yaptığı devrimlerle de Harf Devrimi'ne zemin hazırlamıştır. Halifeliğin kaldırılması, eğitim-öğretim birliğinin sağlanması, kıyafet ve şapka devrimi, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, uluslar arası Latin rakamlarının alınması Harf Devrimi'ne giden yolda önemli bir yer teşkil etmiştir. Çünkü bu devrimlerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması için eğitilmiş bir topluma ihtiyaç duyulmuş, bunun yolunun ise milleti en kısa zamanda ve en geniş ölçüde okuryazar duruma getirmek olduğu düşünülmüştür.

Mustafa Kemal Atatürk, çağdaş eğitimi uygar bir millet olma yolunda önem teşkil eden faktörlerden biri olarak görmüş, Millî Mücadelede elde edilen bağımsızlığın eğitim ile pekiştirilmesini sağlamak istemiştir. Türk milletine kendi asil ve güzel diline uygun bir okuma-yazma anahtarı vermek için 1 Kasım 1928'de 'Yeni Türk Harfleri Kanunu' kabul edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde kabul edilen yeni Türk harfleri, Türk milliyetçiliği düşüncesine güç katmış ve millet olma bilincinin gelişmesini sağlamıştır.

Ulus bilincinin gelişmesinde etkili olan Harf Devrimi'nin, ilk amacı ise halkın eğitimi olmuştur. Bu amaca en kısa zamanda ve kalıcı çözümle ulaşmak için Mustafa Kemal Atatürk başkanlığında Millet Mektepleri açılmıştır. Harf Devrimi'nin uygulanmasında yeni yazının tanıtılması, öğretilmesi ve yaygınlaştırılması bakımından Millet Mektepleri oldukça etkili olmuştur.

Harf Devrimi; ulusu cehaletten, ümmilikten kurtarma, toplumu kısa sürede okuryazar hâle getirme, güzel ve asil Türk dilini yabancı dillerin etkilerinden kurtarma, kendi benliğine kavuşturma ve Türk toplumunun Batı uygarlığına yönelmesi ve çağdaşlaşması amaçlarını taşımaktadır. Yeni Türk Devleti'nin Batı uygarlığına yönelme, çağdaşlaşma hareketlerinin genişleyip yığınlara mal olmasında ve dünyaca tanınmasında Harf Devrimi'nin vazgeçilmez bir yeri olmuştur. Kurulan yeni düzen, dünya görüşünü yansıtmakta da en güçlü araçlardan biridir. Eğitim ve öğretim sorunlarının çözümünde, Harf Devrimi'nin oynadığı rol açıktır. Batıya yönelen, yenileşen, dinamik bir atılışla daha güçlü ve daha başarılı olma heyecanını yaşayan bir toplum için; yaşama araç ve gereçlerindeki yenilik gibi, okuma ve yazma araçlarında da değişiklik, kolaylık ve yenilik aramak ve uygulamak doğaldır.

Bir kültür devrimi olan Harf Devrimi, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Halkevleri gibi kültür kurumlarının oluşmasında etkili olmuş ve yaşamımızdaki yerini almıştır.

Çalışma kapsamında dönemin mizah basınında bu yeniliklerin ne ölçüde yer tuttuğuna bakılmıştır. Karikatür dergileri, özellikle Harf Devrimi ve Millet Mektepleri'nin açılmasını sıkça konu edinerek çizgilerine taşımışlardır. Toplumun her oluşumunun organize biçimde yeniliklere kucak açarak halkı bilinçlendirmeye çalıştığı görülmektedir. Mizah basınının özellikle Arap harflerini öğrenmenin zorluğuna alaycı bir şekilde gönderme yaparak yeni harfleri öğrenmenin kolaylığı üzerinde durması göze çarpan detaylar arasındadır. Basının yenilikleri bilinçli olarak desteklediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Mizah basını, görsel gücünü de kullanarak halkı yeniliklere karşı olumlu bir tavır sergilemeye teşvik etmiş ve bilinçlendirmiştir.

KAYNAKÇA

Abdikadyrova, N. (2009). *Kazak Mizahı ve Önemli Kazak Mizah Türleri*. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi SBE.

Acar, A. (2012). Türkiye'de Latin Alfabesine Geçiş Süreci ve Gazeteler. *İletişim Fakültesi Dergisi*. 41, 5-25.

Akbaba, B. (2014). İnkılâp Tarihi Öğretimi İçin Bir Kaynak:Karagöz Dergisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 22, 731-741.

Akdoğan, N. (2010). Modern Ulus-Devlet Olma Yolunda Harf İnkılâbı ve Uygulanması. *Amme İdaresi Dergisi*, 43.3, 33-59.

And, M. (2004). *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Arabacı, H. (2013). Ercüment Ekrem Talu'nun Romanlarında Mizah. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi SBE.

Arık, B.M. (2012). Kemal Sunal, Levent Kırca ve Cem Yılmaz'ın Mizahına Teorik Bir Bakış. *İletişim Fakültesi Dergisi*. 14, 11-129.

Aristoteles. (1995). *Poetika,* Çev: İsmail Tunalı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Artun, Avcı. (2003). Toplumsal Eleştiri Söylemi Olarak Mizah ve Gülmece. *Birikim Dergisi*.166, 80-96.

Ataç, A. ve Şar, S. (10-15 Eylül 2007). İroni ve Etik Söylem Üzerine. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi,* Bildiriler Kitabı. Ankara:13-23.

Atatürk Araştırma Merkezi (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*. Ankara: TTK.

Avcı, A. (2003). Toplumsal Eleştiri Söylemi Olarak Mizah ve Gülmece. *Birikim Dergisi*. 166. 80-96.

Avcı, C. (2013). Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri. *Mediterranean Journal of Humanities*. 3.1, 43-60.

Aydın, Ö (2012). 'Elifbâdan Alfabeye: İki Yazı Sistemi Yazıbirim-Sesbirim Etkileşimi'. *ODTÜ Gelişme Dergisi*. 39, 61-86.

Aynur, Hatice. (2012). Türkî-i Basit. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. XXXXI. s. 555-556.

Baypınar, Y. (1978). Hiciv Kavramı Üzerine Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*. 4, 31-37.

Bayraktar, Z. (2010). Kazan Sahası Nasreddin Hoca Fıkraları. *İdil Ural Araştırmaları Sempozyumu*. Kütahya.

Bayram, Y. (2009). Türkiye'de Siyasî Karikatürün Yeri ve 11. Cumhurbaşkanlığı Seçimine İlişkin Siyasî Karikatürlerin Çözümlenmesi. *Selçuk İletişim Dergisi*. 6.1, 107-123.

Bergson, H. (2014). *Gülme*. Çev: Yaşar Avunç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Berkes, N. (1982). *Atatürk ve Devrimler*. İstanbul: Adam Yayınları.

Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (1928), Cilt V, Devre III, Sene II.

Cameron, K. (1999). Humour and History, *Humour and History*, Presented by Keith Cameron, London: Intellect Books, 5-9.

Cantek L., Gönenç L. (2017). Muhalefet Defteri Türkiye'de Mizah Dergileri ve Karikatür. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Coşar, S (2010). Edebiyatın Karikatürize Hâlleri. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 5, 688-734.

Çakır, H. (2006). Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahî Yoldan Gösterdiği Tepkiler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15, 161-172.

Çernişevski, N. (2000). *Nasıl Yapmalı*. Ankara: Öteki Yayınevi.

Çevik, M. (2010). Karikatürlerde Folklorik Öğeler. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 7, 225-258.

Çiçek, N. ve Kabakulak N. (2017). Harf Devrimi'nin İstanbul Kitapçılarına Ekonomik Etkileri. *Türkiyat Mecmuası*. 27.1, 121-137.

Demir, E. (2016). Çiğdem Usta: Mizah Dilinin Gizemi. *Karadeniz Araştırmaları*. 9, 178-179.

Doğaner, Y. (2005). Elifba'dan Alfabeye: Yeni Türk Harfleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 2.4, 27-44.

Dönmez, C. (2011). Atatürk ve Harf İnkılâbı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 79, 37-70.

Emeksiz, A. (2010), *Bir İstanbul Kahramanı Bekri Mustafa*. İstanbul: Mühür Kitaplığı.

Escarpit, R. (2016). *Mizah*. Ankara: İmge Yayınevi.

Eşigül, E. (2002). *Cumhuriyet Dönemi Mizahı Üzerinde Değerlendirmeli Bir Bibliyografya Çalışması.* İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Gerçek, S.N. (1931). Türk Gazeteciliği. İstanbul: Matbuat Cemiyeti Yayını.

Göçgün, Ö. (2009). Süleyman Nazif'te Nükte ve Hazırcevaplılık. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 39, 173-186.

Gönel, H. (2011). Nükte ve Nüktenin Aracı Olan Edebi Sanatlar. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 6.4, 163-182.

Gönenç, L. ve Levent C. (2017). Karikatürün Sosyal ve Siyasal Olayları Etkileme Gücü Üzerine. *Toplumsal Tarih*. 193, 26-35.

Gültekin, T. ve Peker, B. (2016). Sanatta Toplumsal Eleştiri Sürecinde İroni Kavramı, Dil ve Söylem. *İdil Dergisi*. 5.19, 149-168.

Gündüz, P. (2009). Cumhuriyet Dönemi Mizah Dergilerinden Akbaba'da Edebiyat ve Karikatür İlişkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.

Güz, N. (1988-1989). Harf İnkılabı ve Basına Etkileri. *G.Ü. Basın - Yayın Yüksekokulu Dergisi*. 10, 89-117.

Haldon, J. (2004), Humour and the Everyday in Byzantium, *Humour, History and Politics in Late Antiquity, History and the Early Middle Ages.* Ed.by Guy Halsall, Cambridge: Cambridge University Press.

Heinzelman, T. (2004). *Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908-1914*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Hippokrates. (2009). *Gülmeye ve Deliliğe Dair*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Ayraç Kitapevi.

Kant, I. (2006). *Yargı Yetisinin Eleştirisi,* Çev: Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (1991). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Kayıran, M. ve Metintaş, Y. (2015). Latin Kökenli Yeni Türk Alfabesine Geçiş Süreci ve Millet Mektepleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 24, 1-13.

Kılıç, F. (2011). Yeni Türk Alfabesinin Kabulü ve Öğretiminde Kullanılan Yöntemler-Araçlar. Y*ayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi TTE.

Kılıç, F. (2017). Yeni Türk Alfabesinin Yaygın Eğitim Yoluyla Öğretilmesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 61, 207-248.

Kılıç, Z. (2012). Klasik Türk Şiirinde Eleştirinin Siyasî ve Toplumsal Boyutu. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4.2, 789-801.

Kıroğlu, Y. (2008). Harf İnkılabı'nın Atatürk Devrimleri'nin Yayılmasına Etkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi TAE.

Koestler, A. (1997). *Mizah Yaratma Eylemi*, Çev: Sevinç – Özcan Kabakçıo lu, İstanbul: İris Yayıncılık.

Koçer, H. (1991). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi.* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Kongar, E. (2011). *Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Korkmaz, Z. (2003). Cumhuriyet Döneminde Türk Dilinde ve Türk Dili Alanında Yaşanan Gelişmeler. *Türk Dili*. 622, 299-357.

Korkmaz, Z. (2009). Alfabe Devriminin Türk Toplumu Üzerindeki Sosyal ve Kültürel Etkisi. *Turkish Studies*. 4.3, 1469-1480.

Köksal, M.S. (2013). Mizahın Türk Siyasî Kültüründeki Yeri ve Siyasete İlişkin Toplum Algısının Oluşturulmasındaki Rolü. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Karaman: Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi SBE.

Köprülü, F. (1938). Alfabe İnkılabı. *Ülkü Halkevleri Dergisi*. 67.2, 1-2.

Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi: Makaleler IV*. İstanbul: İletişim.

Marín, H. (2020). *Metaphorical Creativity in Political Cartoons.* Madrid: John Benjamins Publishing.

Morreall, J. (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak*. Çev: Kubilay Aysevener-Şenay Soyer, İstanbul: İris Yayınları.

Naci, H. (1989*). Karagöz'ün Gör Dediği Haz*. İstanbul: Adam Yayınları.

Nadir, C. (1936). *Gülünç Adamlar Karikatür Albümü*. İstanbul: Akşam Matbaası.

Nadir, C. (1939). *Karikatür Albümü II*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Nadir, C. (1984). *Karikatür Albümü*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Nesin, A. (2001). *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı.* İstanbul: Akbaba Yayınları.

Ova, N. (2005). Harf İnkılabı ve Türk Basını (1928-1929): Vakit, İkdam ve Hakimiyet-i Milliye Örnekleri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.

Owen, W. (1929). Turkey Goes To School. *The National Geographic Magazine.* 95-108.

Öğdü, H. (2011). Türk Siyasal Hayatının Karikatür Üzerinden Analizi: Akbaba Dergisi Örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.* Konya: Selçuk Üniversitesi SBE.

Öngören, F. (1998). *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Özen, B. (2003). Karikatürün Tarihi ve Karikatürün Grafik Sanatlarla İlişkisi *Yüksek Lisans Tezi.* İstanbul: Marmara Üniversitesi GSE.

Özgen A. (2009). Akbaba Dergisi ve Akbaba Dergisi'nin Türk Çağdaş Grafik Sanatındaki Yeri Ve Önemi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.

Özocak, G. (2011). Türkiye'de Siyasî İktidarın Mizahla İmtihanı: İfade Özgürlüğü ve Karikatür. *TBB Dergisi*. 96, 259-294.

Öztürkmen, E. (2016). Avrupa Birliği – Türkiye İlişkileri Bağlamında Karikatürlerle Mizah Yaratma Eylemi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.

Püsküllüoğlu, A. (1995). *Türkçe Sözlük,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Sanders, B. (2001). *Kahkahanın Zaferi.* Çev: Kemal Atakay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sevinç, G. (2013). *Türk Edebiyatında İslâmcı Mizah: Ömer Faruk Dönmez Romanları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Bilkent Ünivers tesi SBE.

Şahin, E. (2018). Tanzimat'tan II. Meşruiyet'e Osmanlı'da Mizah Basını. *DUSOBED*, 7, 1-24.

Şahin, H.İ. (2010). Bektaşî Fıkraları ve Gülme Teorileri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. 55, 255-268.

Şentürk, A. (2012). Harf İnkılâbının Yapılışı ve Uygulanışında Basının Rolü. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 26, 27-44.

Şimşir, B. (2008). *Türk Yazı Devrimi*. Ankara: TTK Yayınları.

Tansel, F. (1953). Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri (1862-1884). *Belleten*. XVII. 66, 223-249.

Tezcan, M. (2000). *Türk Yemek Antropolojisi Yazıları.* Ankara: Kültür Bakanlığı

Tonga, N. (2012). İki Bacanağın İki Kardeş Mecmuası: Akbaba ve Çınaraltı. *Değirmen Yüzyılın Dergileri, 1900-2000 Özel Sayısı*. 31, 62-75.

Tongul, N. (2004). Türk Harf İnkılâbı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi.* 33-34, 103-130

Toprak, Z. (2003). Cumhuriyet'in Kilit Taşı: Harf Devrimi. *Toplumsal Tarih,* 118, 68-73.

Topuz, H. (13-15 Mayıs 2011). Türkiye'de Mizahın Gelişmesi. *Ulusal İletişim Kongresi Gülmenin Arkeolojisi ve Medyada Mizah Olgusu*. Erzurum: 7-11.

Topuz, H. (1986). *İletişimde Karikatür ve Toplum*. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Topuz, H. (1997). *Dünya Karikatürü*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Tunca, E. (2016). Türk Harf Devriminin Halka Tanıtımı Çalışmaları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.* 2.2, 111-122.

Uçan, B. (2013). Türkiye'de Karikatürün Dijital Dönüşümü: Uykusuz Dergisi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*. 3.3, 41-50.

Usta, Ç. (2009). *Mizah Dilinin Gizemi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Uyanık, E., Çam, İ. (2014). Arap Elifbası'ndan Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde Garpçı Söylemler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. XVI. 29, 189-221.

Yardımcı, İ. (2010). Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 3.1, 1-41.

Yazıcı, H (2013). Bektaşi Fıkralarının Mizah Anlayışı ve İşlevi Bağlamında Bireysel ve Toplumsal Ruh Sağlığı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. 65, 281-198.

Yüceer, S. (2006). Türkiye'nin Aydınlanma Sürecinde Bir Kültür Devrimi: Millet Mektepleri, Nurcan Abacı (Ed.). *VIIIth International Congress on the Economic and Social History of Turkey Papers*. Morrisville: Lulu Press, 43-53.

Gazeteler:

Cumhuriyet, 27 Kanunuevvel 1928

Cumhuriyet, 13 Teşrinisani 1928

Cumhuriyet, 3 Şubat 1929

Cumhuriyet. 23 Şubat 1929, s. 2.

Cumhuriyet, 1933.3112, s. 5.

Milliyet, 3 Teşrinisani 1928

Milliyet, 7 Eylül 1928

Hakimiyeti Milliye, 29 Eylül 1928

L'Illustration'un 13 Ekim 1928